

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TUZCUOĞLU MEMİŞ AĞA’NIN
DOĞU KARADENİZ’DE
AYANLIK MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökmen KARADEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL

ARTVİN-2022

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TUZCUOĞLU MEMİŞ AĞA’NIN
DOĞU KARADENİZ’DE
AYANLIK MÜCADELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökmen KARADEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL

ARTVİN-2022

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-ğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın Doğu Karadeniz'de Ayanlık Mücadelesi** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kğıt ve elektronik kopyalarının Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-ğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin oruh niversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu srenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

24/02/2022

Gökmen KARADEMİR

TEZ KABUL TUTANAĞI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİMENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL danışmanlığında, **Gökmen KARADEMİR** tarafından hazırlanan bu çalışma **31/01/2022** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Tarih** Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL

İmza:.....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI

İmza:.....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİLGİN

İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... /...../

Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	IV
ÖZET	V
SUMMARY.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. Tezin Konusu ve Kapsamı.....	1
2. Amacı, Önemi ve Sınırlılıklar	2
3. Literatür İncelemesi	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI'DA İDARİ, MALİ, ASKERİ DEĞİŞİM	
1.1. Osmanlı Devletinin İdari, Mali, Özellikleri.....	11
1.2. Osmanlı'da Yapısal Değişimin Bir Sonucu Olarak Ayanlık.....	16
1.3. Devletin Ayanlara Verdiği Görevler	20
İKİNCİ BÖLÜM	
DOĞU KARADENİZ DE AYANLIĞIN TEMELLERİ	
2.1. Doğu Karadeniz'in Tarihî Coğrafyası	22
2.2. Osmanlı İdaresinde Trabzon.....	27
2.3. Doğu Karadeniz'in Ekonomi Politikası	28
2.4. Doğu Karadeniz'de Ayanlığın Ortaya Çıkışı	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
RİZE HOPA AYANI TUZCUOĞLU MEMİŞ AĞA	
3.1. Bölgede Ayan Mücadeleleri	39
3.2. Tuzcuzade Seyyid Hacı Memiş Ağa	45
3.3. Memiş Ağa'nın Ekonomik ve Askeri Faaliyetleri.....	49
3.3.1. Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın İsyanı, Katli, Muhallefatı	61
3.3.2. İsyanlar Sonrası Tuzcuzadelerin Durumu	71
3.3.3. Osmanlı Devleti'nin İsyanlar Karşısında Geliştirdiği Prosedürler	74
SONUÇ	77
BİBLİYOGRAFYA.....	81
EKLER.....	93
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR

A.DVNSMHM.d.	: Mühimme Defterleri
A.DVNSNMH.d.	: Name-i Hümayun Defterleri
A.MKT.	: Sadâret Mektubi Kalemi Defteri
A. DVNSAHKZ.TZ.d.	: Ahkam Defterleri
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞM.MHF.	: Babı Defteri Baş Muhasebe Muhallefat Halifeliği
C.AS.	: Cevdet Tasnifi Askeriye
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
C.DRB.	: Cevdet Tasnifi Darphane
C.SM.	: Cevdet Tasnifi Saray
çev.	: Çeviren
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
drl.	: Derleyen
DVN.	: Divan-ı Hümayun Kalemi
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
HAT.	: Hattı Hümayun
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
MVL.	: Meclis-i Vala Evrakı
MŞH.	: Meşihat
MKT.MVL.	: Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmaları
NFS.d.	: Nüfus Defterleri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TS.MA.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TS.MA.d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri
TŞS.	: Trabzon Şer'iyeye Sicili
TTK	: Türk Tarih Kurumu

ÖZET

TUZCUOĞLU MEMİŞ AĞA'NIN DOĞU KARADENİZ'DE AYANLIK MÜCADELESİ

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Asya ve Avrupa'da başlayan zamanla Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına alan büyük bir kriz olmuştur. Bu krizle beraber başta askerî alanda bunu takiben ekonomik, sosyal ve idari olarak karşılaşılan sorunlara çözüm amacıyla yeni prosedürler geliştirilmiştir. Atılan bu önemli adımlarla devlet yeni bir ekonomik politiği oluşturarak savaş masraflarını ve bütçe açıklarını timar alanlarının mukataalaştırılması, avarız vergisi ve parada tağşiş gibi farklı iktisadi araçlarla karşılamayı amaçlamıştır. Osmanlı merkez teşkilâtında yaşanan bu değişimlerin taşra idaresine yansması sonucu önceden de var olan ayanlar XVII. yüzyıldan itibaren daha da güçlenerek “Ayanlık Kurumu” olarak karşımıza çıkmıştır.

Trabzon Eyaleti, Osmanlı Devleti için Doğu ve Batı ticaret yolunun üzerinde doğal limanlara sahip olması sebebiyle jeopolitik konumu noktasında dikkat çeken bir eyalet olma özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan devletin taşra idaresinde öne çıkan yerel idarecilerin büyük bir boşluğu doldurmasına karşın zaman zaman devlet için tehdit unsuru olmuştur. Bu çalışmada yukarıda zikredilen değişimlerin XVII-XIX. yüzyılda Hopa, Rize ve Trabzon şehirlerine etkisi ele alınarak, bölgede idari ve ekonomik faaliyet yürüten ayanların durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Özelde de anılan dönemin önemli figürlerinden Hopa/Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa üzerinde durulmuştur. Zira onunla ilgili yeni ortaya çıkarılan belge ve bilgilerle daha önceden değinilmemiş ya da tam olarak aydınlatılamamış bazı konular aydınlatılmıştır. Bu çerçevede mevcut literatürde Memiş Ağa'nın eşkıya olduğu algısı ortadan kaldırılarak bölgedeki idari, mali, askeri sistem içerisinde yer alan önemli bir kişi olduğu tezi işlenmiştir. Memiş Ağa'nın nasıl ve neden öldürüldüğü konusuna açıklık getirilmiş önceden bilinmeyen muhallefatına dolaylı yollardan ulaşılmıştır. Sonuç olarak konu Tuzcuoğlu Memiş Ağa üzerinden somutlaştırılarak hem merkezi yönetimin, mali, idari ve askeri anlamda, Trabzon üzerindeki denetimini yitirmediğini hem de Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın bölgedeki asıl rolü açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Doğu Karadeniz'de Ayanlık, Doğu Karadeniz'de Ticari Hayat

SUMMARY

TUZCUOĞLU MEMİŞ AĞA'S EASTERN BLACK SEA

STRUGGLE FOR AYANLIK

XVI. There has been a great crisis that started in Asia and Europe since the end of the 19th century, which also affected the Ottoman Empire over time. Along with this crisis, new procedures have been developed in order to solve the economic, social and administrative problems, especially in the military field. With these important steps, the state created a new economic policy and aimed to meet the war expenses and budget deficits with different economic instruments such as mukataaization of timar areas, avarız tax and debasement in money. It has emerged as the “Ayanlık Institution” by getting stronger since the 19th century.

Trabzon Province is a remarkable state for the Ottoman Empire in terms of its geopolitical position, as it has natural harbors on the East and West trade routes. In this respect, although the local administrators who came to the fore in the provincial administration of the state filled a big gap, they were a threat to the state from time to time. By examining the effect on Hopa, Rize and Trabzon cities in the 19th century, the situation of the notables who carried out administrative and economic activities in the region was tried to be revealed. In particular, one of the important figures of the period mentioned, Hopa/Rize Ayani Tuzcuoğlu Memiş Ağa is emphasized. Because, with the newly uncovered documents and information about him, some issues that have not been mentioned before or have not been fully clarified have been clarified. In this context, the perception that Memiş Ağa is a bandit in the existing literature has been removed and the thesis that he is an important person in the administrative, financial and military system in the region has been processed. The issue of how and why Memiş Ağa was killed has been clarified, and the previously unknown opposition has been reached indirectly. As a result, the subject has been embodied through Tuzcuoğlu Memiş Ağa, and both the central government has not lost its control over Trabzon in financial, administrative and military terms and the main role of Tuzcuoğlu Memiş Ağa in the region has been explained.

Key Words: Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Ayanlık in the Eastern Black Sea Region, Commercial Life in the Eastern Black Sea Region

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıldan itibaren idari, mali ve askeri alanda önemli değişimlere uğramıştır. Zira dünya ticaretinin Avrupa'ya kayması, Avrupa'nın yeni kıtalar ve ticaret yolları keşfetmesi ve toprak zenginliğinin yerini kıymetli altın madeni ve paranın alması artık uluslararası ticaret anlayışının yanında askeri teknolojiyi de değişime uğratmıştır. Avrupa'da meydana gelen hareketlilik sonucu Anadolu'nun dünya ticaretinde önem kaybetmesi bu doğrultuda devletin ekonomik sorunlar yaşaması sonucu halk topraklarını terk etmiş, dolayısıyla timarlı sipahilerin gelir kaynağı olan toprağa dayalı ürünlerden alınan vergilerin hâsılatı ile kendi ihtiyaçlarının karşılayamaz hale gelmesi sonucu isteksizlik baş göstermiştir. Başboş kalan leventler ya silahlanarak eşkıyalık faaliyetlerine başlamış ya da bölgede sözü geçenlere tabi olmuştur. Bu da taşra ile merkez arasında bazı bozukluklara sebebiyet vermiştir. Şehirlerde ve taşrada halkın ve devletin temel ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde gidermek adına daha önceden de var olan ve halk tarafından sayılan, sevilen ayanlar önem kazanmıştır. Ayanlar devlet ihtiyaç duyduğunda asker tedarik etmiş ve vergileri toplamıştır. Böylece ayanlar hem devletin işini görmüş hem de adım adım güçlenerek idari, mali, askeri alanlarda söz sahibi olmuştur.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm XVII. yüzyıldan itibaren XVIII. yüzyılda ülkenin çeşitli bölgelerinde hanedan haline gelerek çağa isimlerini veren ayanlara değinilmiştir. İkinci bölümde Karadeniz Bölgesi'nin tarihi, iklimi, ekonomik faaliyetleri ve fiziki coğrafyası ve bölgede ayan oluşumu genel hatlarıyla ele alınmıştır. Üçüncü bölüm çalışmanın asıl konusu Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hâkim durumda olan Tuzcuoğullarının tarihi süreç içerisinde nasıl nüfuz sağladıkları ve bu sayede ekonomik ve siyasi faaliyetlerdeki etkinlikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Tuzcuoğullarını tarih sahnesine çıkaran Memiş Ağa'nın Hopa/Rize kazasındaki ekonomik, sosyal, idari rolü ve diğer ayanlarla olan ilişkileri ve mücadeleleri incelenmiştir.

Tezin ana kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Şeriye sicilleri ağırlıklı olarak ayrıca yayınlanmış arşiv malzemeleri de araştırmanın ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşılması noktasında oldukça yararlı olmuştur. Bunların yanında konu ile alakalı araştırma eserlerde kullanılmıştır. Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sürekli isyanlarının anlatıldığı bir ailenin bölgedeki sosyal ve ekonomik faaliyetlerine bilimsel bakış açısıyla yaklaşılarak daha nesnel sonuçlar elde etmek ve bu bölgenin meraklı gelecek nesillerinin yararlanabileceği bir kaynak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yapmamda teşvik eden ve zorlu pandemi sürecinde her an desteğini eksik etmeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL'e, tezin yazılmasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİLGİN'e, Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU'na Doç. Dr. Abdullah BAY'a, Prof. Dr. İlhan EKİNCİ'ye ve beni akademiye teşvik eden Doç Dr. Hamit ŞAFAKCI ve Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN'a sonsuz teşekkür ve minnettarlığımı sunarım. Ayrıca Tuzcuoğullarının torunu Sayın Mustafa Ahmet TUZCUOĞLU'na ve kıymetli annesi Sayın Birsen TUZCUOĞLU hanımefendiye şükranlarımı sunarım. Çalışmam sırasında benden daha çok yorulan, rahat bir ortam sağlayan eğitim ve öğretim hayatımda her türlü desteği esirgemeyen değerli ağabeyim Gökhan KARADEMİR ve kıymetli annem Aynur KARADEMİR'e ve buralara gelmemi benden daha çok isteyen fakat göremeyen rahmetli canım babam Erkan KARADEMİR'e teşekkür ederim.

Gökmen KARADEMİR

ARTVİN 2022

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Osmanlı Devleti, başlangıçta göçebe bir yaşam süren aşiret kültürü özelliklerini taşıyan bir yapıya sahipti. Bu nedenle toplumsal düzeni oluşturan kanun ve kurallar buna göre düzenlenmekteydi. Osmanlı, devlet olma yolunda ilk adımı Bursa’da atmış olmakla birlikte ileriki süreçte hâkimiyet alanlarını genişleterek, timar ve kul sistemi gibi merkezi yerleşik ve kurumsal bir yapı oluşturmayı başarmıştır¹. Bu yapıların gerektiği gibi çalışabilmesi için de iktisadi anlamda iaşecilik, fiskalizm ve gelenekçilik gibi bazı ilkeler benimsemiştir².

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan hem Asya ve Avrupa’yı hem de Osmanlı’yı etkileyen değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Başta askeri teşkilatlanmada değişikliklerin meydana gelmesi ve bu değişiklikleri takip eden bütçe açıkları, taşşışler, fiyat enflasyonu ve savaşların uzun sürmesinden dolayı devlet vergilerin büyük bir bölümünü nakit olarak toplayarak merkezde daha büyük ordular kurmak ve sürekli eğitimlerini sağlamak, uzun süren yıpratıcı savaşların ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır³. Bu durumda devlet ekonomik açıdan benimsediği fiskalist düşünce ile bir taraftan devletin masraflarını kısmaya çalışırken diğer taraftan da gelirlerini arttırma yollarını aramıştır⁴.

Devlet, XVI. yüzyılda başlayan ve XVII. yüzyıldan itibaren etkisini giderek arttıran krizin etkilerini hafifletmek ve sürekliliğini sağlamak adına bazı çözüm yolları geliştirmiştir. Bu doğrultuda, avarız ve tekâlif gibi olağanüstü vergileri düzenli hale getirmiş. Öncesinde sefer masraflarını karşılamak adına toplanan imdadiye⁵ vergileri sürekli hale getirilmiş, timar ve has arazilerinin gelirleri mukataalar halinde devlet hazinesi adına doğrudan iltizama verilerek maktu sisteminin kullanımını yaygınlaştırmıştır⁶. Bulunan bu çözümler içerisinde devlet için en uygun olanı timar sisteminin ıslahı doğrultusunda uygulanan timara ayrılan alanların yavaş yavaş merkezi hazine gelirleri içerisine dâhil edilme yoluna gidilmesidir.

¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 46-57; Martin Von Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (çev. Banu Yalkut), İletişim Yayınları, Ankara 2018, s. 199-200.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 101-154.

³ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 13-15.

⁴ Ahmet Tabakooğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 515-519.

⁵ Önceleri sefer masraflarını karşılamak için konulan imdadiyye XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren örfi bir vergi haline gelmiştir. Bu yönüyle imdadiyye avarız adıyla anılan vergiler içinde fakat hasların tamamen ilgası olarak değil ekonominin nakdileşmesinin bir aşaması olarak görülebilir. Bkz: Ahmet Tabakoglu, “İmdadiyye”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 221.

⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem(1302-1606)* Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, İş Bankası Yayınları İstanbul 2009, s. 337; Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 62-642.

Timar veya zeamet gelirlerinin merkezi hazineye dâhil edilebilmesi için bunların “dirlik” özellikleri sonlandırılmıştır. Ardından buralar padişah haslarına dönüştürülerek birer mukataa haline getirildikten sonra “iltizam sistemine” dâhil edilmiştir⁷. Böylece ekonomide nakdi sektörün genişlemesi ve timar arazilerinin daralması ile mukataalar yoluyla merkezi hazineye sağlanan gelir artmış hem de askeri harcamaların büyük bir kısmı karşılanmıştır⁸.

Yaşanan bu gelişmeler ayanların zaman içerisinde etkinliklerini ve nüfuzlarını arttırmasına neden olmuştur. Bu durum devletin de dikkatini çekmiş, böylece bölgesel ve siyasi güç haline gelmelerinin yanında bir dönemin “Ayan Devri” olarak tanımlanmasına neden olmuştur⁹. Günümüzde ayanlık konusu daha çok merkez taşra ilişkileri çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Diyarbakır¹⁰, Musul¹¹, Mısır¹², Konya¹³ ve Trabzon¹⁴ gibi bazı vilayetler bağlamında incelenmiştir.

Bu çalışmada genel anlamda ayanlık kurumunun nasıl bir süreç sonrasında önem kazandığı konusuna değinilmiştir. Özelde de XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Trabzon’dan Artvin’e kadar olan yerlerde idari, mali, askeri alanlarda hâkimiyet sağlamış, Hopa/Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa ele alınmıştır. Memiş Ağa daha önce yapılan çalışmalarda mütegalibe olarak nitelendirilmiştir. Nitekim bu çalışmada sosyal ve siyasi hayatı üzerinde durularak bölgedeki ayanlarla, devletle, halkla kurdukları ilişkiler; ekonomik kaynakları, idari, mali, askeri vazifeleri incelenmiştir.

2. Amacı, Önemi ve Sınırlılıklar

Bu çalışmayla hedeflenen ilk olarak Hathaway’ın Mısır, Khoury’nin Musul ve Salzman’nın da, Diyarbakır için dile getirdikleri “Elit hane örgütlenmesini merkez alan bir Osmanlı siyasi kültür biçimi, taşra düzeyinde tekrarlanarak Osmanlı siyasi otoritesi bu şekilde yerleşmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı idari ve askeri uygulamaları şehirli gruplar

⁷ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 174.

⁸ Erol Özvar, “Mali Yapı”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 523-524.

⁹ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine İnceleme*, TTK, Ankara 1997, s. 1-5; Feridun Emeceni, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmet Emin Ağa”, *Belleten*, LXV/242, Ankara 2001, s. 193.

¹⁰ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime’i*, (çev. Ayşe Özdemir), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

¹¹ Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, (çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

¹² Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır’ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, (çev. Nalan Özsoy), Türk Vakfı Yurt Yayınları, TVYY, İstanbul 2002.

¹³ Eşref Temel, *Konya’da Ayanlık(1639-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2017.

¹⁴ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalızadeler (Sarallar)*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

tarafından yerleştirilmiştir”¹⁵. savlarını Doğu Karadeniz’deki Hopa/Rize ölçeğinde test etmektedir.

İkincisi bilindiği gibi Doğu Karadeniz’in en önemli şehri Trabzon’dur. Burası Doğu Karadeniz’de ayan olan kişilerin de odağını teşkil etmiştir. Bu çalışmada da Tuzcuoğlu Memiş Ağa’nın çevresiyle dolayısıyla da Trabzon bağlamında geliştirdiği ilişkiler ele alınacaktır. Zira Trabzon, Fatih Sultan Mehmet’in 1453’te İstanbul’un fethi sonrasında Bizans İmparatorluğu’nun yeni merkezi olmuştu. Dolayısıyla da Fatih’in dikkati oraya odaklanmış ve Trabzon’un önemini, “Bu benim hatırımda bir nice nesneler vardır. Onu umarım ki Hak Te’âlâ bu ben zayıfına onu dâhil nasib ede. Biri bu ki: Şu İsfendiyar İli ki Kastamonu ve Sinop’tur. Biri dahi Koyunhisar’dır. Biri dahi Trabzon’dur. Bunlar benim gayet huzurumu giderirler. Dâima bunların hayali gönlümde, gözümde nakışlanmıştır.” sözleriyle ifade etmiştir¹⁶. 1461’de de Trabzon kendisi tarafından fethedilmiştir. Trabzon, Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da önemini korumuştur¹⁷. Bu doğrultuda Trabzon’un fethinden XVIII. yüzyıla kadar geçen sürede idari, mali alanlarda herhangi bir değişim olup olmadığı tartışılacaktır. Hopa-Rize üzerinden merkez-taşra ilişkilerinde payitahta yakınlık veya uzaklığın belirli bir etkisinin olup olmadığı araştırılacaktır.

Üçüncüsü, Doğu Karadeniz ve bölgedeki ayanlık faaliyetlerine dair çalışmalarda değinilmeyen konular ele alınarak bölgenin genel görünümüne dair katkı sunulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede Tuzcuoğlu Memiş Ağa üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde sadece isyanlarına değinilmiştir¹⁸.

Bu çalışma, teorik bir araştırma konusu olması sebebiyle bölgede alan çalışması yapılmamıştır. Ancak Tuzcuoğlu Memiş Ağa’nın günümüzde de soyunun devam ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Hatta soyundan gelen aile bireyleri ile görüşülmüştür.

¹⁵Hathaway, *age*; Khoury, *age*; Salzman, *age*; Ariel Salzman, “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s. 227-235; Dina Rizk Khoury, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarih yazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (ed. Suraiya Faroqhi), (çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, III, İstanbul 2011, s. 171-191.

¹⁶ Aşıkpaşaoğlu, *Tevarih-i Al-i Osman, Osmanlı Tarihleri*, (çev. Nihal Atsız), Gökkuşbu Yayınları, I İstanbul 1949, s. 173.

¹⁷Deniz ticareti için yapılan ahidnamelerdeki özel şartlara Halil İnalçık çalışmasında değinmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *The Encyclopaedia of İslam*, Tuta Subaegide Pallas Ejb, III, London 1986, s. 1179-1189.

¹⁸1990’lı yıllarda Özkaya “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*”, Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık*, yine Trabzon’u coğrafi ve tarihsel açıdan ayrıntılı şekilde incelemelerde bulunduğu çalışmasıyla Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Mehmet Hacısalihioğlu, Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa, eserinde yine Trabzon’da Ayanlık hareketlerini ve büyük mukataalara sahip ayanların mücadelesi anlatılmış. Yine Yücel Özkaya’nın Canikli Ali Paşa çalışması bizim üzerinde durduğumuz bölge hakkında ve ayanlar arasındaki mücadeleden bahsetmektedir.

3. Literatür İncelemesi

Hopa/Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın faaliyetleri başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv (BOA) malzemeleri olmak üzere kronikler, bu dönemde Trabzon'da görev yapmış İngiliz, Venedik, Ceneviz konsoloslarının ve seyyahların raporları ve araştırma eserlerden faydalanılmıştır. Kadı sicilleri bu kaynaklara destek olması için sınırlandırılan bölge ve zaman kapsamında mevcut literatürü ele almak yerinde olacaktır.

Ayanlık konusunda son yıllarda yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri Köse'nin İçel ayanlarını konu alan araştırmasıdır. Yazar eserinde 1940'lı yıllardan günümüze kadar Doğu Karadeniz hakkında yapılanlar da dahil, yerli ve yabancı hemen hemen bütün araştırmacıların çalışmalarını kapsayan genel bir literatür değerlendirmesi yapmıştır. Köse ayanlık hakkında, modern dönem tarihçileri arasında süregelen belli başlı tartışma konularını; kimlerden teşekkül ettiği ve statüleri, ortaya çıkış zamanı, merkezi idareyle olan münasebetleri ve zenginliklerinin kaynağı şeklinde dört ana başlıkta toplamış. Tartışmaların odağında da değişimin sembolü haline gelen, ayanlar olmuştur¹⁹.

Akdağ, ayanlık kurumu hakkında iki önemli çalışması mevcuttur. Bu çalışmaların önemli olmasının nedeni ayrıntılı bir çalışma olmasının yanında fikir değişimlerinin söz konusu olmasıdır. 1945 tarihinde yayınladığı “Timar Rejiminin Bozuluşu” adlı çalışmasında Osmanlı askeri ve ekonomi sisteminin temel dayanağı olan timar rejiminin önemini kaybetmesi sonucu meydana gelen olumsuzluklar döneminde başıboş kalan askerlerin isyan etmesine Celaliler adını vermiştir. Celalilerden sonra gelen ayanlara ise hükûmete karşı olan mücadelelerinin amacı Celalilerden farklı olduğunu ifade etmiştir²⁰. 1963 tarihinde yayınladığı “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni” adlı çalışmasında özellikle toplum idaresi üzerinde durarak ayanlığın hükûmet alanına girdiğini ifade etmiştir. Öyle ki memleket idaresinin ayan-derebeyi denen mütegalibe bir zümreye bırakıldığını ve timar teşkilatının böyle bir düzen ile köylerde devam edemeyeceğini belirtmiştir. İkinci olarak Anadolu'da ve Rumeli'de her vilayet ve sancakta ayanların sülale haline geldiğini ve nüfuz elde ettiğini, memleket idaresi yönünden merkezîyetçiliğin düşmanı bir karakter kazandığını ifade etmiştir. Akdağ'ın yaptığı çalışmalar neticesinde vardığı iki nokta vardır. İlki ayanlık kurumunun amacının farklı olduğu ikincisi ise isyancı olması ve merkeze karşıt bir durum sergilediğidir.

¹⁹ Ensar Köse, *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 2-42.

²⁰ Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *DTCF Dergisi*, III, Ankara 1943; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII, Ankara 1963.

Çalışmada özellikle bu konu üzerinde durulmuş ve Osmanlının yaşadığı olumsuzluklarla dolu bir sürecin doğal sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık” adlı çalışmasını hazırladığı dönemde bu konu hakkında zengin bir çalışma yapılmamıştı. Araştırmacı, Anadolu’da ayanlığın kuruluşu, kurumun özellikleri, işleyişi ve yozlaşması hakkında uzun süren incelemelerin sonucunda bu kurumun oluşmasını sadece sosyal ve ekonomik olaylara bağlanamayacağını sebebinin ise ayanlık ifadesinin Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren kullanıldığından dolayı olduğunu belirtmiştir. Devletin kuruluş yıllarında genel itibarıyla şehirlerde, köylerde, orduda, aşiretlerde ve devlet kademelerinde tanınan sevilen, nüfuzlu ve ileri gelen kişiler için kullanılmıştır. Bu hususta, ayan nedir? Ayan nasıl olunur ve şartları nedir? Ayanlık kurumunu meydana getiren sürecin nasıl işlediği ve ekonomik durumun ayanlık üzerindeki etkileri nelerdir? Ayanlık kurumu nasıl son bulmuştur? Gibi sorulara cevap verebilmiştir²¹.

Nagata, yaptığı “Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme” adlı çalışmasında, taşra idarecilerinin önüne geçerek hükûmet ile bölge halkı arasında bir vasıta görevini gören sosyal bir zümre olarak tanımlamıştır. Ayanlık konusunda yaptığı araştırmaları iki nokta üzerinde yoğunlaştırmıştır. Birincisi dünya ekonomisinin, Akdeniz, Karadeniz ve Tuna üzerindeki etkisi nedir? Osmanlı Devleti’nin siyasi, toplumsal ve iktisadi alanlarda değişimler nelerdir? Nagata bu sorular üzerinden hareket ederek çalışmasını, Manisa bölgesinde hâkim olan, jeopolitik mevki bakımından ünlü bir ayan ailesini Karaosmanoğullarının üzerine hazırlamıştır. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti’nin XVII. yüzyıllardaki sürecin etkileri Manisa’da net bir şekilde görülmektedir. Bu noktada ise devletin ıslahat hareketlerine başladığı dönemde Anadolu ve Rumeli’de birçok ayan faaliyet göstermekteydi. Bu durum da devletin taşradaki gücünün azalmış olduğunu buna çözüm olarak da toprak ve halk arasındaki güce karşılık mücadele başlattığını ifade ederek ayanlık kurumunu genel bir şekilde ele almıştır²².

Hathaway de Mısır’daki Kazdağlı hanesini konu edindiği çalışmasında ailenin yükselişinde; kapı sahibi olmak, evlenme yoluyla olsun veya olmasın çevresinde ittifaklar oluşturmak gibi stratejilerin yanında asıl etkili faktör olarak hanenin devamını sağlamak olarak görür. Zira haneyi geçindirmeye yetecek bir servet ve bırakılacak bir miras olmazsa hanenin dağılması kaçınılmazdır. O halde bir hane nasıl ayakta tutulmalıdır? sorusuna

²¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara 1994.

²² Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Hathaway, hane sahibi akıllı bir ileri gelenin temel meselesinin düzenli bir gelir kaynağı sağlamak olduğunu, bunun da ancak şehirde ve şehir dışında vergi toplama hakları, mülklerin kiraya verilmesi ve ticari yatırım yapma yoluyla elde edilebileceği cevabını vermiştir²³.

Gökbunar, “Osmanlı Maliye Tarihinde Ayanlık Kurumu, Rantiyer Bir Sınıfın Oluşum Mücadelesi” adlı çalışmasında, İltizam sisteminin, malikâne sistemin evrilmesi sonucu ayan eşraf adı verilen bir döneme ayan devri adını veren yerel seçkinlerin taşra yönetiminde öne çıkan XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıllardaki mali yapının eseri olan ayanlık kurumunu ele almıştır. Mali yapıda yaşanan bunalımlar ve bu bunalım sürecinin ayanlık kurumuna etkisinden bahsetmiştir. Çünkü malikâne sistemi bir nevi taraflar arasındaki uzlaşmayı göstermektedir. Hem hazine hem vergi toplayıcıları hem de reaya açısından faydalı olacağı düşünülerek oluşturulan ayanlık kurumunun ileriki süreçlerde yozlaşması ve kaldırılması konusun ele alan derleme bir çalışmadır²⁴.

Uzunçarşılı, “Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa” adlı çalışmasında Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyıldan itibaren değişim ve dönüşümler sonucu adından sıkça bahsettiren ayanlar ve dönemin iç karışıklıkları hakkındaki çalışmasıdır. Özellikle bütüncül bir yaklaşımla Osmanlı’da yenilikçi hareketlerinden ve biyografik olarak Alemdar Mustafa Paşa’yı yetiştiren Tirsinikli İsmail Ağa’yı ve onun rakibi olan Silistre ayan ve mütesellimi olan Yılıkoğlu Süleyman Ağa’yı ele almıştır. Rusçuk ayanı Tirsiniklioğlu İsmail’in Ayanlık Faaliyetleri ve ölümünün ardından Silistre ayanı ve mütesellimi Yılıkoğlu Süleyman Ağa’nın menşei, faaliyetleri ve Tirsiniklioğlu ile olan mücadelelerin ve ölümünden bahsetmiştir. Alemdar Mustafa Paşa (Bayrakdar Mustafa Ağa), Hezargrad ayanlığı ve Tirsiniklioğlu İsmail Ağa’nın askeri kumandan olması ve Alemdar Mustafa Paşa’nın Rusçuk ayanlığına geçmesi ve faaliyetleri, hükûmete karşı tutumu ve III. Selim’in Alemdar’a itimadı sonrası vezirliğe yükselerek Tuna seraskerliğe tayin edilmesi ve sonrasındaki olayları belgelere dayandırarak objektif bir şekilde Osmanlının değişim ve dönüşüm sürecine ışık tuttuğu bir çalışmadır²⁵.

Yolalıcı, “XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, adlı eserinde, Samsun ilinin sosyal ve ekonomik faaliyetleri üzerinde durmuş ve uzun yıllar

²³Hathaway, *age*, s. 141.

²⁴ Ali Rıza Gökbunar, *Türk Maliye Tarihinde Ayanlık Kurumu Rantiyer Bir Sınıfın Oluşum Mücadelesi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Manisa 2007, s. 25.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK, Ankara 2010.

bu bölgeye hâkim olan ayan Caniklizâdelerin buradaki idari, ekonomik ve sosyal yapısı hakkında değerlendirmelerde bulunur²⁶.

Emecen'in "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmet Emin Ağa", adlı çalışmasında Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda taşradaki mahalli güçlerin etkisinin daha fazla görülmeye başladığını iddia etmiştir. Bir kısım tarihçi tarafından bu dönem "Ayanlık Devri" olarak ifade edilmektedir. Bunun sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve fikri gibi birçok etken dikkate alınarak, gerek devletin gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'de dahi ortaya çıkan ve gittikçe güçlenen, taşra ile merkez arasındaki denge unsuru haline gelen ayanlık hakkında daha güncel bilgiler izinde ele alınmıştır. Kethudazade ailesinin ortaya çıkışını hazırlayan bölgenin sosyal ve ekonomik hareketlenmelere karşın Hopa/Rize bölgesinde Tuzcuoğullarının çıkması ve güçlerini çevreye yaymaya başlaması diğer küçük ayanları da harekete geçmesine sebep olmuş, dönemin karışıklıklarından istifade ederek Gümüşhane'ye bağlı Tirebolu kazasında ortaya çıktıklarından ve aile hakkında birçok rivayetten bahsedilmiştir²⁷.

Goloğlu, şehir tarihi üzerinde yaptığı, "Trabzon Tarihi" adlı çalışmasında özellikle Trabzon'da bulunan kitabeler ve mezar taşları üzerine yoğunlaşmış. Trabzon'un fethinden başlayarak, Rus işgalinden kurtuluşuna kadar geniş bir dönemi ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Şehrin tarihini kronolojik olarak ele alması diğer eserlerden ayrılan en önemlisi özelliği yörede bulunan nüfuz sahibi ailelerin gerek birbirleriyle, gerekse devlet yönetimiyle olan mücadelelerine yer vermiş olmasından dolayıdır. Yönetimin ele geçirilmesi uğruna ayanlar mücadelesinin Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının belgeleri olarak da değerlendirmiştir. Trabzon tarihi noktasında yazılan en kapsamlı eser olma özelliğini taşımaktadır²⁸.

Öz, "XV – XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı" Türkiye'nin sosyal ve kültürel tarihi projesi kapsamında hazırlanmıştır, Öz tahrir defterlerinden hareketle Türkiye'nin yerleşik halk ve konargöçer aşiretler bazında nüfus yapısını tespit ederek, Türkiye'nin bölgelerinde var olan tarihi eserleri kayıt altına almayı amaçlamıştır. Bu hususta hazırlanan çalışmada

²⁶ M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, 1998 Ankara.

²⁷ Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmet Emin Ağa", *Belleten*, LXV Ankara 2001.

²⁸ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Kalite Matbaası, Ankara 1975.

Karadeniz Bölgesi'nde etkinliği her geçen gün artan Caniklizâdelerin eserlerine de değinilmiştir²⁹.

Şevket, “Trabzon Tarihi” adlı çalışmasında, Türkiye’de Türkçe yazılmış ilk şehir tarihi özelliğini taşıyan eseridir. XIX. yüzyıl genel anlamda dünya üzerinde bulunan toplulukların bulunduğu ülkelerde meydana gelen değişimlerin Osmanlı Devleti’nin de ekonomisini, siyasetini, eğitimini ve kültürünü akla gelebilecek her alanda meydana gelen değişikliklerin ve vuku bulan gelişmelerin Trabzon üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır³⁰.

Bilgin, “Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsanı”, “Karadeniz Dünyası”, “Sürmene Tarihi” gibi çalışmalarını bölgenin etnik tarihi hakkında özellikle Türkleşme sürecinin, Osmanlı hâkimiyetinden birkaç asır önce gerçekleştiğini batılı kaynaklar ve arşivlere dayandırarak oluşturmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi’nin coğrafi yapısı ve ekonomik faaliyetleri sebebiyle Rize ve Of bölgesi ayan ailelerinin sayıca çok olduğu yerlerin başında gelmektedir. Bu nedenle “Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalızadeler (Sarallar)” adlı çalışmasında tümünden gelim yaklaşımla bölgenin genel tarihi, ekonomik faaliyetleri ve yönetimi hakkında açık ve net şekilde bilgiler vermektedir. Merkezi yönetimin uyguladığı malikâne sistemi ve bunun meydana getirdiği ayanlık hareketlerine de değinmiş bölgenin Osmanlı için ne denli önemli olduğunu belirtmiştir³¹.

Cezar’ın “Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin”, adlı çalışmasında muhallefat defterlerinin incelenmesi ile genel anlamda ayanlar hakkında bir ön bilgi, üzerinde durulan ayanın sosyal ve ekonomik yaşantısı, Anadolu halkının geçmişi, müsadere olayına ve sonrasındaki gelişmelere değinilmiştir³².

Aktepe’nin “Tuzcuoğulları İsyanı” adlı araştırmasında, II. Mahmut döneminde meydana gelen bazı sorunlardan istifade ederek, bir anda büyük bir nüfuz kazanarak, Orta ve Doğu Karadeniz’in coğrafi yapısı neticesinde gelişen liman ve tarım faaliyetleri sebebiyle zenginlik, geçmişte de olduğu gibi Osmanlıda da ayanlar ve eşkıyalar arasında da sürekli

²⁹ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

³⁰ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, (haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Kurtuba Kitap, İstanbul 2013.

³¹ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, Ötüken, İstanbul 2010; Mehmet Bilgin, *Karadeniz Dünyası*, Ötüken, İstanbul 2017; Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Sürmene 1990; Mehmet Bilgin, *Karadeniz’de Postmodern Pontusculuk*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalızadeler (Sarallar)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.

³² Yavuz Cezar, “Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin”, *Belleten*, XLI, Ankara 1977.

mücadele sebebiydi. Devleti fazlasıyla uğraştıran isyan sebeplerini ve sonrasını üç dönemde ele almıştır³³.

Karagöz'ün "Canikli Ali Paşa" adlı çalışmasında, Canikli Hacı Ali Paşa, 1762 tarihinde Gürcistan dolaylarında meydana gelen ayaklanmayı bastırması için Çıldır Valisi Hasan Paşa'ya yardım etmesi, Osmanlı'ya ait bir kısım kaleyi tekrardan Osmanlı idaresine almayı başardığı tarihlerde ağabeyi Süleyman Paşa ile sürekli mücadele halindeydiler. Bu yüzden Hacı Ali Paşa'yı karalama politikası gütmesine rağmen İstanbul'un güvenliğini kazanmayı başarması sonucu Canik muhassılı olmayı başarmıştır. Hacca gidip gelmiş, Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış, Samsun ve Amasya çevresindeki mütegalibe faaliyetlerini temizlemiş, bu katkıları sonucunda da Amasya sancağı malikâne olarak verilmiş hemen ardından Tokat sancağı voyvodalığı bağlanmış ve kapıcıbaşılık unvanı almıştır. Devlet Giray'ın tavsiyesi üzerine Kırım seraskerliğine getirilmiş ve son olarak da bervec-i malikâne Trabzon sancağı verilmiştir. Görev yaptığı dönemde Tedabirü'l-Gazavât adlı bir risale yazarak III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemini eleştirmiş, bozuklukları anlatmış ve çözüm yolları sunmuştur. Ayrıca göreve gelmeden önceki başarılarını geldikten sonra gösterememesi devletin istek ve taleplerini hızlı ve yeteri oranda temin edememesi çevre ayanlarla mücadele etmesi gibi konulara değinmiştir³⁴.

Canay'ın "The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)" adlı doktora tezi çalışması, Rıza Karagöz'ün çalışması ile benzerlik göstermektedir. Caniklizadelerin küçük bir aileden büyük bir hanedana dönüşme sürecinden bahsedilmektedir. Ayrıca Canikli Ali Paşa'nın Kırım'a serasker oluşu, Çapanoğulları ailesi ile olan mücadeleleri, bölgedeki ekonomik, sosyal, siyasi faaliyetlerinden bahsetmektedir³⁵.

Bay, "Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)" adlı doktora çalışmasında, XIV. ve XV. yüzyıllarda adından bahsettirmeye başlayan XVI. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar gücünü arttıran, devletin değişim ve dönüşüm sürecinin doğal sonucu olarak meydana gelen ayanlık kurumunu bölgesel ve çok yönlü olarak ele almaktadır. Ele aldığımız konu ile yakın görünen bu çalışma, Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet göstermiş birçok ayan ailesini ele almaktadır. Bizim çalışmamızın bu eserden ayrılan

³³ Münir Aktepe, "Tuzcu-oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, II-III, İstanbul 2011.

³⁴ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK Basımevi, Ankara 2003.

³⁵ Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia the Caniklizades(1737-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Department of History Bilkent University, Ankara 2003.

en önemli yanı ise daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına Hopa/Rize’de başlayarak Doğu Karadeniz bölgesine nam salmış tek bir aile üzerinde durulmuş olmasıdır³⁶.

Kuyulu’nun “Karaosmanoğlu Ailesine Ait Mimarî Eserler” adlı doktora çalışması, Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde başlayan değişim ve dönüşümlerin sonucunda ortaya çıkan en önemli ayan ailelerinden biri olan Batı Anadolu Bölgesi’ne hâkim Karaosmanoğlu Ailesi’dir. XVII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl arasında Manisa, İzmir ve Aydın yöresindeki vakıflar, hayır kurumları ve mülkleri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Ona göre hemen hemen hepsi varlık sahibi insanlardı ve bulundukları bölgelerdeki sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetleri ve kalıcılıklarını sağlama anlamında yaptıkları mimari eserleri de dönem hakkında bilgi veren unsurlardır. Bu hususta yapılan çalışmadır³⁷.

Özetle bu çalışmada daha öncesinde Trabzon, Giresun, Gümüşhane, Konya, Hatay, Manisa hakkında yapılan çalışmaların bir benzeri yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede alanında yeni bir yöntem veya metot getirildiği söylenemez. Ancak konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak Hopa/Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa’nın soyundan gelenler ile görüşülmüştür. Soy ağacı çıkarılmış ve hala devam ettiği görülmüştür. Bunun yanında ayanlığa ne zaman atandığı, ayanlık sürecindeki faaliyetleri bu görevde ne kadar kaldığı, merkeze karşı olan tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

³⁶ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750- 1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017.

³⁷ İnci Kuyulu, *Karaosman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA İDARİ, MALİ, ASKERİ DEĞİŞİM

1.1. Osmanlı Devletinin İdari, Mali, Özellikleri

Sanayi Devrimi öncesinde, XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar ki dönemleri kapsayan hemen her devletin birbirine çok benzeyen iktisadi problemleri olmuştur. Devletlerin kendi varlıklarını koruyabilmek, başkentin, ordunun ve diğer kentlerin iâşesini sağlamak, düzenli vergi toplamak, uzun mesafeli ticareti desteklemek ve denetlemek, para arzının istikrara kavuşturmak gibi sorunlar listenin başını teşkil etmiştir³⁸. Devletlerin gelişim düzeyine ve zaman şartlarına göre bu tür sorunları çözüme ulaştırma kapasiteleri sınırlıydı. Değişen şartlar neticesinde de devletlerin kurumsal donanımları ve nitelikleri bu sorunlara daha hızlı çözümler bulmaya imkân tanımaya başlamıştır. Bu imkânlar diğer devletleri de etkilemesi sonucunda kendilerine yetmeyi ve iktisadi problemleri çözmeye başladılar.

Osmanlı Devleti, bu dönemde aşiret kültürünün özelliklerini taşıırken zamanla hâkimiyet alanlarının genişlemesi sonucu imparatorluğun sıkı merkezi idaresinin var olan yapısında meydana gelen değişim ile bu yapı yerini timar ve kul sistemi gibi merkezi yerleşik ve kurumsal yapılara bırakma politikası sergilemiştir. Böylece yerleşik nüfusu korumak ve tarım gelirlerini elde tutarak bu aşiretleri denetim altına almıştır³⁹. Bu yapıların istikrarlı bir şekilde çalışabilmesi için önceliği iktisadi politikalar belirlemek olmuştur. Bu bağlamda kaliteli ve ucuz mal arzını arttırarak şehir ve kasabaların ihtiyaçlarının karşılanması, üretim ve tüketimin dengede tutulmasını amaçlayan iâşecilik, üretim ve verimin düşük olması ve piyasadaki parasal ilişkilerin azalmasına karşı devletin titizlikle belirlediği faiz oranları, siyasi ve sosyal dengeyi bozacak bir zümrenin oluşumunu engelleyerek devlet gelirlerinde istikrar ve yüksek geliri amaçlayan fiskalizm⁴⁰, iktisadi ilkelerin ve hukukun temel kaynağının İslam'dan alınarak sosyal refahı ve dengeyi amaçlayan gelenekçilik gibi ekonomik ilkeleri benimsemiştir⁴¹.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren: bütçe açıkları, tağşişler⁴², uzun süren savaşlar ve Avrupa'nın savaş teknolojisinde bir hayli ilerlemiş olması, yüzünden mali

³⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 19.

³⁹ İnalçık, *Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 46-57.

⁴⁰ Hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

⁴¹ Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", s. 41.

⁴² Madeni para içerisinde altın veya gümüş içeriğinin azaltılmasıdır. Bkz. Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S. 56, İstanbul 2006, s. 12; Şevket Pamuk,

anlamda oldukça zorlanmıştır. Bundan dolayı, devlet vergi gelirlerinin daha fazla bir bölümünü nakit olarak toplamak merkezde daha büyük ordular kurmak ve bunları sürekli eğiterek bir yandan da uzun süren yıpratıcı savaşların nakit ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır⁴³. Avrupa’da coğrafi keşifler sonucu kıtalar keşfedilmiş, toprak zenginliği ölçütünü değiştirecek değerli madenler bulunmuştur. Doğudan batıya, batıdan doğuya ve Amerika’dan Avrupa’ya devamlı olarak akan altın ve gümüş madenlerinin miktarının her geçen gün Osmanlı’da da artması ve uyguladığı tağşiş sonucu piyasada bulunan paranın değerinin düşürmüştür. Mal arzının azalmasına, fiyatların hızla artmasına sebep olmuştur. Bu durum İktisadi düzeninin dengelerini ve güvenliğini sarsmıştır. Yaşanan olumsuzluklar yoğun bir şekilde devlet maliyesi, toprak rejimi ve sanayi alanında görülmüştür⁴⁴.

Merkezi yönetim, ekonomideki olumsuz gidişe karşı önlem almak niyetinde olmasına rağmen geniş çaplı bir karışıklığa yol açabileceği endişesiyle geleneksel vergilerde bir artışa gitmek istememiş, bu konuda ilk adım olarak acil durumlarda devlet hazinesi tarafından toplanan olağanüstü vergileri yıllık düzenli vergilere dönüştürmüştür. Artmakta olan bütçe açığına çözüm olarak olağanüstü durumlarda mevcut nakdi “avarız”⁴⁵ aynı “tekalif”⁴⁶ iki olağanüstü vergiyi düzenli gelir kaynakları haline getirmiştir. Ayrıca nakdi bir gelir amacı güdülerek “İmdadiy”e adı altında yeni bir uygulama da başlatılmıştır⁴⁷. Diğer taraftan timar ve has arazilerinin gelirleri mukataalar halinde devlet hazinesi adına doğrudan mültezimlere iltizama verilmek üzere yeniden düzenlenmiştir. Devamında ise cizye reformu ile bu verginin daha etkin toplanması sağlanarak gelir düzeyinde önemli bir artış gözlemlenmiştir. Yine bu dönemde yapılan sikke tağşişleri ile nispi bir gelir kaynağı oluşturulmuştur. Akçenin gümüş içeriğinin düşürülmesiyle devlet kısa zamanda ek gelir sağlamayı başarmıştır⁴⁸. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, aynı dönemde meydana gelen ve bütün reayayı olumsuz etkileyen: nüfus kaybı, kötü iklim koşulları, kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi olaylar

Kıvanç Karaman, “Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağşişler ve Nedenleri (1326-1844)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S. 43, Ankara 2016, s. 233.

⁴³ Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fiyat Devrimine Yeniden Bakış”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), *Yeni Türkiye Yayınları*, III, Ankara 1999, s. 198.

⁴⁴ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 140; Ömer Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, XXXIV, s. 592.

⁴⁵ Sözlükte "sonradan meydana gelen, asli ve sabit olanın zıddı" gibi manaları bulunan avarızın Osmanlı maliyesinde, vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır. Bkz: Halil Sahillioğlu, “Avârız”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 108-109.

⁴⁶ Tekâlîf-i örfiye adı altında toplanmış olan bu vergilerin miktarı her eyalete göre ve o eyaletin kanunnamesiyle tespit ve tayin edilmiştir. Geniş bilgiler için; Ünal, *age*. 675.

⁴⁷ Tayfun Ulaş, “Osmanlı Maliyesinde İmdadiyye Vergilerinin Ortaya Çıkışı”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 59.

⁴⁸ Osmanlı tarihinde uygulanan en üst düzey tağşiş uygulaması II. Mahmut döneminde yapılmış gümüş kuruş çok büyük değer kaybetmiştir. Nuri Pere, *Osmanlı’da Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 12.

yaşanmış, bu olaylar, yerleşik tarım ile hayvancılığa dayalı göç arasındaki dengenin tarım aleyhine bozulmasına ve tedarik etme konusunda aksamalara yol açmıştır⁴⁹.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzun süre devam eden Girit Savaşı ve Kutsal İttifak ile girişilen mücadeleler, bütün kaynakları eritmiş, bütçe açıklarına sebep olmuştur⁵⁰. Bu durumdan en çok reaya etkilenmiştir. Zira halk özellikle uzun süren savaşlar sırasında daha çok vergi vermeye başlamış, paranın kıt ve nakil masraflarının yüksek olduğu zamanlarda alınan bu vergiler, halkın cezalandırılması gibi bir mana da kazanmıştır⁵¹. Bu süreçte artan enflasyona karşın timarları oluşturan vergiler arttırılmadığı için sipahilerin timar geliri miktarı gerçekte küçülmüş, bunun üzerine sipahiler seferden kaçmaya ya da kanunsuz işler yaparak reayadan türlü adlar altında para sızdırmaya faaliyetlerinde bulunarak zararlarını gidermeye çalışmışlardır. Bu yaşananlara ek olarak Anadolu'da Suriye'de ve Irak'ta devam eden eşkıyalık hareketleri de eklenince ülkenin idari, mali, askeri, sosyal ve ekonomik durumu iyice bozulmuştur⁵².

Osmanlı Devleti, bu sürecin sonucunda bütçe açıklarını kapamakta ve askerlerin maaşlarını ödemekte yine zorlanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, timar ve iltizamla idare edilen mukataalardan, geçimini sağlamaya çalışan reayayı da olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzlukları gidermek için de bu kez “malikâne sistemini” devreye sokmuşlardır⁵³. Bu bağlamda yayınlanan fermanda Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Antep ve Tokat vilayetlerinde miri mukataalarda malikâne sistemini uygulanacağını, ayrıca belirli bir süreliğine değil de ömür boyu bir kişiye verileceği belirtilmiştir⁵⁴. Böylece devlet, bir yandan malikâne sistemine dâhil edilen yerlerin istikrarını sağlayarak reayayı tefecilerden kurtarmış ve üretimi arttırmış, diğer taraftan da asker temini ve düzenli bir gelirin yanında da bir defaya mahsus olarak hazinenin ihtiyacına muaccelle denen peşin ödeme sayesinde çözüm bulmuştur⁵⁵. Devlet, müzayede öncesi her mukataa için mukataanın sahibine temin edeceği ortalama yıllık kârın, devir ve piyasa şartlarına göre iki ile on kat arasında değişen oranlarda

⁴⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 143.

⁵⁰ Ulaş, “Osmanlı Maliyesi”, s. 57.

⁵¹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 113.

⁵² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 196; Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.173-175.

⁵³ Malikâne sisteminde “mukātaa” adı verilen vergi kalemleri iltizamda olduğu gibi müzayede ile ihale edilirdi. Ancak aralarında önemli bir fark vardı. Normal iltizamda müzayede, tahvil denilen bir-üç yıl arasında değişen bir dönem için hazineye ödenecek yıllık vergi (mal) miktarı üzerinde cereyan ederdi. Malikâne sisteminde ise bu yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenmişti ve rekabetle arttırılması veya azaltılması söz konusu değildi. Bkz: Mehmet Genç, “Malikâne”, *DİA*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 516.

⁵⁴ Özkaya, *age*, s. 101.

⁵⁵ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 57-58.

bir muaccele bedeli tespit ederdi. Bu bedelin belli olmasından sonra mültezimler satışla görevli memura yapmak istedikleri yükseltme miktarını kaydettirirlerdi. En yüksek teklifi yapan mültezime, mukataa “kayd-ı hayat” şartıyla verilirdi. Mültezim ise aldığı malikânenin muaccele bedelini peşin yatırmak zorundaydı⁵⁶. Malikânenin sahibi öldüğü zaman malikâne yeniden satışa çıkarılır, eğer malikâne sahibinin oğlu artırma sonucu en yüksek bedeli verirse malikâne kendisine bırakılırdı. Mültezimin malikâne üzerinde ekonomik haklarının yanında bir kısım idari ve asayiş sağlama sorumlulukları vardı⁵⁷.

Osmanlı’da eyaletler, ordu düzenine göre şekillendirilmiştir. Devletin her daim hazır bir orduya ihtiyacı olması sebebiyle, hazır ve nakit maaş alan genelde piyadeden oluşan merkez kapıkulu askerleriyle, eyaletlerdeki mevsimlik olarak seferber edilen ve timar toprakları oluşturularak desteklenen sipahiler meydana getirilmiştir. Herhangi bir savaş durumunda askerler sancak beylerinin komutasında hareket ederlerdi. Bu düzen tamamıyla toprak üzerinden alınan vergiyle askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuştu⁵⁸.

Ancak XVII. yüzyıldan itibaren timara ayrılan toprakların mukataaya dönüşmesi, Osmanlı ordusundaki yapının değişmesine neden olmuştur. Örneğin; Osmanlı savaş düzeninde sipahiler ve kapıkullarının sayıları, yapılan askeri planlar ve stratejiler noktasında önem arz etmektedir. Buna göre asker sayısı ve ordu düzeni belirlemişlerdir. Nitekim mali baskıların artmasına karşı devletin fiskalist bir yaklaşımla askeri ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, giderler kısılmış bu durum da hazır bir ordu için uygulanan devşirme yönteminin de değişmesine neden olmuştur. Klasik devşirme usulünün yerini Kafkaslardan daha değişik şekillerde kullar getirilerek, saraya intisap yoluyla ümera kapılarında bulunanlardan alınmaya başlanmıştır. Ocağa alımların sistemlilikten çıkarılıp kişisel ilişkilerin önem kazandığı görülmektedir. İlerleyen süreçte devlet, il yönetiminde disiplini sağlamak adına daha üstün güçlerle desteklediği, saraydan ya da merkezden beylerbeyi göndererek buraları desteklemeye çalışmıştır. Yeni usul ile alınan askerler yeniçerilerin piyadeleri, ucuza mal olması sebebiyle, yeniçeri sipahilerin sayısı azaltılmıştır. Buradan sağlanan tasarruf ile piyade ve topçuların ihtiyaçları karşılanmıştır. Tımarlı sipahiler ise timar alanlarının mukataaya dönüştürülmesi sonucunda XVIII. yüzyılın sonunda Osmanlı - Rus savaşından itibaren sayıları gittikçe düşmüştür. Osmanlı artan askeri teknoloji ihtiyacını karşılayabilmek için alternatif yollar

⁵⁶ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 106-107.

⁵⁷ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 107.

⁵⁸ Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, s. 416-418.

bulmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda da taşradan paralı ve geçici güçler ile taşra yöneticilerinin maiyetindeki askerlerin sayılarını arttırma yoluna gitmiştir⁵⁹.

Mali ve askeri alandaki değişimler idari anlamda görevlerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı, taşra idaresinde güçler ayrılığı ve denge siyasetini gözetmesi sebebiyle doğrudan sultanın yürütme gücünü temsil eden beylerbeyi ve sancakbeyi dini yetkisini temsil eden kadı tayin edilerek yönetici grup oluşturulmuştur. Askeriler denilen idareci kademesi, yetiştirme tarzları ve sorumlulukları bakımından "ehl-i şer"⁶⁰ ve "ehl-i örf"⁶¹ adıyla ayrılmıştır. "Ehl-i Şer" denilen ilmiye sınıfını; şeyhülislam, kazasker, kadı, naip, nakibüleşraf, müderris gibi eğitim ve din hizmetlerinde görevlendirilen ulema zümresini oluştururken; "seyfiye ricali" de denilen ehl-i örf'ü ise vali⁶², mutasarrıf, sancak beyi, alaybeyi, subaşı, sipahi, mütesellim, voyvoda gibi daha çok yöneticiler teşkil etmiştir. Bunun yanında idari, mali ve askeri düzenin daha rahat ve sistemli bir şekilde yürütülmesi için ülke eyalet, sancak, kaza, nahiye ve karyelere ayrılmıştır⁶³. Sancakların başında kadılar bulunurdu. Böylece idari üniteler oluşturularak kadının yeki alanı olan kaza bununla birlikte bağımsız bir hukuki birim olma özelliği kazanmıştır⁶⁴.

Merkezi idarede ise sadrazam başta olmak üzere diğer makamların görev ve yetkilerini değiştirmiştir. Sultanın hazinesine bağlı gelirler, kamu ve dini vakıfların kontrol ve denetim gücü zayıflarken başında sadrazamın olduğu devlet işlerinin, savaşın ve devletin çok geniş topraklarının idaresine bırakılan Hazine-i Amire, savaşların ve maaş ödemelerinin kaynakları tüketici sayısının artması sebebiyle genişlemiştir. Değişim ve dönüşümler kurum ve hizmetler noktasında dini kurumlardaki hiyerarşik düzenlemelere gidilerek güç ve ayrıcalıkların yeniden tanımlanması sağlanmıştır. Buna göre, devlet kurumlarına mensup olmayan bir kişinin sisteme dâhil olabilmesi için merkezdeki bürolar ve kredi işlerine bakan kişilerle iyi ilişkiler kurma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu şartları eksiksiz bir şekilde yerine getiren kişi sisteme girişine izin verilir böylece bürokratlar, vezirler, saray görevlileri, önde gelen ulema mensuplarının birbirine bağlayan mali patronaj ve kazanç sağlayan bir sınıfın oluşumunu sağlamıştır. Artık merkez ile taşra arasındaki bağlantıyı merkezdeki elitler sağlamıştır. Bu

⁵⁹ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaa, Elazığ 1997, s. 6-9.

⁶⁰ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 141.

⁶¹ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *DİA*, X, İstanbul 1995, s. 519-520.

⁶² Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.69-77; Halil İnalcık, "Eyâlet", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 548-550; Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı; Beylerbeylikler, Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler", *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel), YTY, Ankara 2002, s. 89-107.

⁶³ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Merkez Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s. 220-224.

⁶⁴ Temel, *age*, s. 38-39.

elitler; bürokrat ve askeri zümre mensubu, ticari faaliyetlere katılma fırsatı yakalamışlardır. Mukataaların başına gidemeyen ve devlet tarafından sağlanmış yetki ve görevleri, ikinci hatta üçüncü bir mültezime devretmişlerdir. Bunun sonucunda merkezde bulunan mukataa sahipleri bürokratlar, bu gruba gelir sağlayan zümreler oluşmuş, taşrada da idari, mali işleri iltizamla vekâleten yürüten ayanlığı meydana getirmiştir⁶⁵.

1.2. Osmanlı'da Yapısal Değişimin Bir Sonucu Olarak Ayanlık

Osmanlı tarihi içerisinde ilgi çekici konulardan birisi olmayı başaran ayanlık, XVIII. yüzyıldaki etkinliklerinin arttırmaları sonucunda elde ettikleri nüfuzları ile hem bulundukları dönemde bizzat kendi aralarında hem de günümüzde hala tartışmalı konulardan birisidir. Bu ilgiden dolayıdır ki, XVIII. yüzyıldan sonraki dönemin “Ayan Devri” olarak tanımlanması genel olarak kabul görmüştür⁶⁶.

Ayan, Arapçada göz anlamına gelen ayn kelimesinden türetilerek âyan eşraf, vücu ve erkân ile eş anlam kazanmıştır. Halkın gözünde soy sop ve itibarca sivrilmiş olanlar için kullanılmaktadır⁶⁷. XIII. yüzyılda Mevlana Celaleddin Rumi, ayanları “*şehirlerde hükûmete karşı halkı temsil eden kişiler...*” diyerek tanımlamıştır⁶⁸. Mutaftçieva çalışmasında, şehirlerde tanınan, sözü geçen ve ileri gelen kişilerce meydana getirilen halk tarafından seçilen, başında ayan denilen yüksek bir görevlinin yer aldığı orijinal bir yönetim sistemi olarak tanımlanmıştır⁶⁹. Sertoğlu'na göre ise Osmanlı'da taşra ve merkez olmak üzere her bölgenin ileri gelenleri için kullanılan bir tabirken zaman içerisinde idari, mali ve askeri alanda görülen değişimler merkez ile taşranın ilişkilerinde kilit bir rol oynayan ayanlığın önemini arttırmış ve imparatorluk içerisinde bulunan yerli eşraf ve ailelere verilen isim halini almıştır⁷⁰.

Ayan ve eşraf, Osmanlı şehir toplumunda zeamet ve timarları tasarruf etme yetkilerine sahip olarak devlet emirlerinin uygulanması ve halkın temsilcisi ve devlet ile arabulucu konumundadır. Nitekim bu durum her bölgede aynı değildir. Zira devletin bu kişilere bakış açısı şartlara göre değişiklik göstermiştir. Karadeniz bağlamında bakıldığında, bölgede kontrolü ele geçiren derebeyleri, birbirlerine üstünlük sağlamak amacıyla mücadelelere girişmişlerdir. Bu durumun uzun süren ve yıpratıcı etkilerini önlemek adına merkezden valiler tayin edilmiş. Bölgede asayiş ve huzurun sağlanması adına güç kazanan ayanların gücünü

⁶⁵ Temel, *age*, 30-39.

⁶⁶ İnalçık, *Ders Notları*, s. 236-237.

⁶⁷ Özcan Mert, “Âyan”, *DİA*, IV, İstanbul 1998, s. 195.

⁶⁸ Özkaya, *age*, s. 7; Nagata, *age*, s. 1.

⁶⁹ V. P. Mutaftçieva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *Tarih Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 64.

⁷⁰ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul-1986, s. 160.

kırmak için sözü geçen gücü ve parası olan ağalar ayan seçilmiştir. Bu hususta kişilerin kendi bölgelerinde idare yetkisi alması derebeylik usulünün de devlet tarafından tanındığı anlamına gelmektedir. Karadeniz’de derebeyi kökenli Murathanoğlu, Üçüncüoğlu, Kuşuoğlu, Canikli, Hazinedarzade’dir⁷¹.

Osmanlı Devleti’nde ayanlık kurumunun meydana gelişine dair; Akdağ, ayanlar konusuna iki farklı bakış açısı ile yaklaşmıştır. İlk olarak 1683-1726 yılları arasında “*Enderunlular İdare Düzeninin Çökme Devri*” olarak nitelemiş. Kendi vilayet ya da sancağının üzerine vali olarak verilen bu itibarlı kişiler, Osmanlı rejiminin miri beylik toprak sisteminin işlemez olduğu XVII. yüzyıl başlarından itibaren köylünün topraklarını ele geçirerek veya öteki yollardan hazineyi ve halkı soyarak, çiftlik, han, hamam edinerek büyük servet yığmıştı. Bunların sonucunda da merkeziyetçi devlet düzeninin çöktüğü tezini ortaya atarak ayan düzenini derebeylik olarak kabul etmiş. Anadolu ayanlarını “azgın birer mütegalibe” olarak nitelendirmiştir⁷². İkinci yaklaşım ise Osmanlı tarihine damga vurmuş bu döneme XVIII. yüzyıl Türk toplumunun “aristokrat sınıfı” olarak nitelendirmiştir. Padişahın otoritesini tehdit eden kapıkulu, ulema ikilisine karşı, üçüncü bir baskı grubu olarak ortaya çıkan olumlu bir vaka olduğunu ifade etmiştir⁷³. Akdağ’ın değişen fikirleri doğrultusunda, Osmanlı Devleti, kriz anını en iyi şekilde yönetmeye çalışarak meydana gelen karışıklığa çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Merkezi yönetimle birleştirerek sistemi güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu sayede fiyat artışlarına mani olmak, tasarruf sağlayarak en az zararla bu dönemi kurtarmaya çalışmıştır. Cezar, eserinde ayanlığın doğuşunu, levent meselesinin meydana gelmesi ve sonrasındaki olaylara bağlamıştır⁷⁴. Fransız tarihçi Fernand Braudel, Avrupa’da görülen büyük çiftlikler ve malikânelerin Türkiye’de de görüldüğünü ve malikânelerin verimli bölgelerde özellikle pirinç, buğday, mısır, pamuk gibi hububat ihtiyaçlarının bu kurumun kuruluşunda etkili olduğunu belirtmiştir⁷⁵.

Suraiya Faroqhi’ye göre ayanların merkez ve çevre eyaletlerde sözü geçen, halk içerisindeki ileri gelen kişilerin yönetime katılması ile Osmanlı gerilemesinin başladığını ileri sürmüştür. Osmanlı’nın uyguladığı politikalar eyaletten eyalete farklılık göstermektedir. Faroqhi’nin XV. ve XVI. yüzyıllardaki devlet politikası ile Osmanlı’nın politikalarını

⁷¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara 1994, s. 1-2.

⁷² Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara 1966, s. 244.

⁷³ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri, 730-1839”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII, S. 14, Ankara 1968, s. 61.

⁷⁴ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 317-327.

⁷⁵ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, (çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1990, s. 51.

kiyaslaması sonucunda elde ettiği verilere göre; XVI. yüzyıldan itibaren bu itibar sahibi kırsal şahsiyetlerin yerel idareye geniş bir şekilde katılmasına izin verildiğini, ancak 1630’larda Dürzi Emiri Manoğlu Fahrettin’in yenilgiye uğratılmasından sonra Suriye kırsalı Osmanlı merkezinin doğrudan idaresi altına girmiştir. Bu durum bu yüzyıllarda uygulandığına inanılan adem-i merkeziyetçilik anlayışına ters düşen bir gelişme olduğu görülmektedir. Nitekim bu olay neticesinde bedeviler arasında yandaşları olan yöre ricalinin bir sancaktan sorumlu yöneticilik veya hac seferleri komutanlığı makamlarına atanması padişahın otoritesinin temsilcisi olarak görülebilir. Bu tür atamalar ile XVI. yüzyılda Suriye’nin idaresi yerel ayan aracılığıyla dolaylı bir şekilde yürütülmekteydi. Diğer bir açıdan Osmanlı hükûmetinin, hâkimiyetini tam anlamıyla sağlayabilmesi için yönetime yerel kişilerin katılımına izin vermesini, Osmanlı’nın gerilemesinin yahut zayıflığının işareti değil de dayanıklılığına kanıt olarak gösterilebilir⁷⁶. Ayanlar özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir rol oynamasına rağmen, bu teşkilat asla memuriyet haline gelmemiştir⁷⁷.

Ayanlığın hangi kanalla yasal olması konusunda görüş ayrılığı mevcuttur. Buna göre bir grup ayanlığın devlet tarafından bir görev olarak verildiğini savunurken başka bir grup ise bunun bölgede tanınan, bilinen, güçlü kişilerin mali ilişkileri çerçevesinde edindikleri iltizam işletmeciliğinin getirdiği doğal bir sonuç olduğunu ifade etmektedir.

Seçimle işbaşına gelindiğini iddia eden, Mutefçieva ve Sucëska çalışmalarında ayanların mahalli ileri gelenler tarafından seçildiklerini belirtmişlerdir. Diğer bir durum da seçmenin bizzat halkın olduğu düşüncedir. Sucëska, seçimlere sadece feodal sınıfın temsilcileri yanında reayanın koruyucularının da katıldığı bu seçim yönteminin uzun sürmediğini belirtmiştir⁷⁸. Uzunçarşılı’ya göre, halk, ayanı eşraf-ı belde denilen zümre içerisinde seçerdi. Ayan seçimine devlet karışmaz, sadece seçilen kişinin hükûmetçe tanınmış olması şartına uyup uymadığına dikkat ederdi ve yüksek yargı organı tarafından onayladığına dikkat ederdi⁷⁹. Çadircı’ya göre; ayanlar yöre halkının bu seçimlere doğrultusunda göreve getirilirdi. Sadrazam, vali gibi üst düzey yöneticiler müdahale etmezdi. III. Selim sonrasında ayanlık kurumunun yeniden ihdas edilmesi ve bazı kural ve kanunlar getirilmişti. Seçilen ayan, kanunlara riayet edecek, kural dışı vergi almayacak, görevini en iyi şekilde yerine getirmeye dikkat edecek, aksaklıklara mahal vermeyecekti. Bundan sonra şehir

⁷⁶ Suraiya Faroqhi, “Siyaset ve “Ekonomi” Arasındaki Yönetici Seçkinler”, (çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, II, İstanbul 2000, s. 690.

⁷⁷ Özkaya, *age*, s. 1-2.

⁷⁸ Mutefçieva, *agm*, s. 166-167; ayrıntılı bilgi için bkz. Avdo Suçëska, “Vilajetski Ajani”, *Oslobedenje Sarajevo*, Saraybosna 1963, s. 192.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *Rumeli Ayanları*, s. 5.

kethüdalarının görevlerini de ayanlar üstlenecek, yönetimde kethüdalara gerek kalmayacaktı⁸⁰. XVII. yüzyılda ayanlar arasındaki çekişme daha da artması sebebiyle seçim yöntemlerinde bazı değişiklikler yapılmış, bölgenin ileri gelenlerince seçilmesine karar verilmişti. Şeri'ye sicillerinde kadı, müftü, müderrisler kendi aralarında uygun gördüklerini de ayan seçtikleri bilinmektedir. Seçimlere bazen mahalleleri temsilen birkaç kişi çağrılır ya da anlaşmazlık çıkmasına karşın seçmenlerin bir araya gelerek aralarında bir kişiye karar verilmesi sağlanırdı. Seçilen ayan, kadının şer'îye sicillerine kaydı yapılır ardından valinin onayından geçtikten sonra, seçilen ayan kürk giyip kendilerini karşılayan ve alkışlayan halka bahşiş dağıtarak kutlamalarını yaptıktan sonra görevlerine başlardı⁸¹. Muhtemelen bu kafa karışıklığına devletin tutumu neden olmuştur. Zira III. Selim, başa geçtikten sonra birçok alanda yenilik yapmak için raporlar hazırlatmış, bu raporlar doğrultusunda taşra ve merkez arasındaki ilişkilerin sağlanmasında önemli rol üstlenen ayanlar hakkında da birçok şikâyet olması üzerine kaldırılmak istenmiştir. Nitekim iktidar değişikliği olması sebebiyle yeni padişah 1790 tarihlerinde yayınladığı fermanla tekrar ayanlığı ihdas etmiştir sonuç olarak, ayanlar göreve atanmışlardır⁸².

Diğer taraftan nasıl ayan olunduğu konusunda Zens ve Temel de iki farklı görüş ortaya koymuştur. Buna göre Zens, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı'yı sarsan olumsuz ekonomik durumların sonucunda işsiz kalan levent ve sarıca ordularının zorbalıklarına karşın taşrada giderek güçleri artan, yerel halk tarafından sevilen kişilerden yardım almak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu süreçte asıl mesele temyizdi yani bölgenin temsilcisi, sözcüsü olacak ayanı, iyi ve kötüyü ayırt edebilmek adına bir seçimle başa gelmesi için kurallar belirlenmiş, her toplumun kendisini temsil etmek için tek bir birey seçmesine izin verilerek seçim yapılmıştır. Böylece devlet, ayanı fiili ve hukuki olarak tanımıştır. Nitekim XVIII. yüzyıllarda bir bölge için birden çok ayanın aday olması aralarındaki mücadelenin her geçen gün şiddetini arttırması, seçimlerde zenginliklerini ve kişisel milislerini kullanma olaylarına sebep olmuştur. Nitekim ayanlar arasındaki asıl mücadele Müslümanların seçilmesi idi. Müslüman ayanın seçilmiş olması demek, hazine gelirinin garanti altına alınması demekti. Öte yandan seçilmiş ayan toplum nezdinde önemli bir saygınlık kazanırdı. Bu saygınlığı zenginliklerinden ve kişisel güçlerinden kaynaklanmaktaydı⁸³.

⁸⁰ Kethüdâ, şehir ve köylerin idari hizmetlerinden sorumlu muhtar, vali, vergi toplamakla yükümlü kimseler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 332; Çadircı, *age*, s. 34.

⁸¹ Mutefçieva, *agm*, s. 167; Yücel, *age*, s. 173. Mert, *agm*, s. 196.

⁸² Musa Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 33-35.

⁸³ Robert Zens, "Provincial Powers: Local Notables (Ayan)", *History Studies*, Volume 3 Issue 3, s. 434-438.

Temel ise çalışmasında eski ve yeni çalışmaları inceleyerek genel bir kaniya varma yolunu izlemiştir. Bu hususta nasıl ayan olunur konusunda, Konya bağlamında, iki ayan tipinin olduğunu belirtmiştir. Temel'e göre ilk ayan tipi, birinci görüşle bağlantılı olarak, şehir merkezlerinde, halkla yöneticiler arası ilişkilerde aracı ve danışman niteliğinde, genelde ilmiye kökenli ayanlardı. İkincisi de iltizamla satın alınmış, idari, mali, askeri görevleri bulunan, seyfiye kökenli ayanlardı. Temel, devletin ilmiye kökenlilerin yaptığı ayanlığı hukuki bir zemine oturtmaya çalışsa da bunda pek başarılı olamadığını, dolayısıyla da toplumsal bir statüden öteye geçemediğini iddia etmiştir. Nitekim yukarıdaki tartışmalar da bu iddiaları doğrular niteliktedir. Diğer taraftan Temel, seyfiye kökenlilerin ayanlığının, iltizamla satın alınmış mütesellimlik, voyvodalık gibi idari, mali, askeri yetki ve sorumluluğu bulunduğu için kurumsal bir kimliğe kavuştuğunu dolayısıyla da liyakat ile elde edildiğini ileri sürmüştür⁸⁴.

Öyle anlaşıyor ki yaşanan savaşlar ve ekonomik bunalım, devlet mekanizmasının değişmesine neden olmuş ve düzeltilmesi eski haline getirilmesi için taşrada askeri ve stratejik öneme sahip malzemeleri temin etmedeki düzensizliğe bir çeki düzen vererek hızlı ve doğrudan temin etmek adına elitler üzerinde dolaylı kontrol mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu durumda devlet, şehir merkezlerinde huzuru, sükûneti sağlamak adına ilmiyeden gelen kişileri, ortak bir görüşle, seçimle iş başına getirmeye çalışmıştır. Ancak daha genel anlamda şehrin idari, mali, askeri düzenini korumak adına ayan olacak kişinin; askeriyeden, vasıflı, sadık, devletin talep ve isteklerini derhal yerine getirecek ve bölge halkı ile iyi anlaşılan merkezin gücünü her daim hisseden ve hissettiren kişilerin olmasına dikkat edilmiştir.

1.3. Devletin Ayanlara Verdiği Görevler

Osmanlı Devleti, değişim ve dönüşüm sürecinde meydana gelen sorunlara karşın XVI. yüzyılda önemi artmaya başlayan, halk ve devlet arasında aracı olmak, bulundukları bölgede denetimi sağlamak ve devletin iş yükünü azaltmasına vesile olan bu kurumu kabullenerek onlara bazı görevler vermiştir⁸⁵. Üstlendikleri bu görevleri daha iyi anlaşılabilmesi için belirli başlıklar altında sınıflandırmaya çalışılacaktır.

Değişim ve dönüşümün etkisiyle meydana gelen ayanlara, tekrardan timar sistemindeki yetkileri verilmiştir. Bu bağlamda bölgedeki askerlerin komutanlığını yapar sefere giderken başlarında bulunur. Seferler için zahire ve hayvan temin ederek nakliyesini sağlar. Diğer taraftan bölgenin asayişi ve huzurunu sağlar, arabuluculuk ve bilirkişilik yapar,

⁸⁴ Temel, *age*, 122-137.

⁸⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul 1983, s. 48; Özkaya, *age*, s. 30.

isyan ve eşkıyalık faaliyetlerine karşı devletin gücünü kullanarak halkı korur, halkın temsilcisi olarak çevredeki yerel ayanları ile bölgedeki genel sorunları çözerdi⁸⁶. Vergi toplama zamanını belirlemek; İslâm devletlerinde vergiler ikiye ayrılmış, bunlar “tekâlif-i şer’iye ve tekâlif’i fevkalade”dir. Tekâlif-i şer’iye şeri hükümlerce belirlenen esaslar doğrultusunda halkın yükümlü olduğu öşür, haraç ve cizye Osmanlı döneminde daha da genişletilerek toplanmıştır⁸⁷. Toplanan diğer bir vergi de rûsum-ı örffîyye, devletin verdiği resmi hizmetler yahut timara ayrılan yerler karşılığında aldığı vergilerdir⁸⁸. Osmanlı Devleti’nde başlayan değişim ve dönüşüm döneminde bu vergiler önemini kaybetmiştir. İhtiyaçları karşılayamaması ve mahalli hizmetlerin devam ettirilmesi için herkesin gelir düzeyine göre alınmasına karar verilen “salma” türünden vergiler toplanmaya başlanmıştır. Bu tür vergilerin toplanabilmesi için öncelik vergi mükelleflerinin ödeyebileceği tutarın dökümünü, toplanacak günü belirlemesi gerekmektedir. Halkın şikâyetleri doğrultusunda kötü idarecilerin azledilmeleri, değiştirilmesi isteklerini merkeze bildirmek gibi görev ve sorumlulukları ayan ve eşraf üstlenmiştir⁸⁹. İlmiyeden gelen ayanlar ise ağırlıklı olarak şehrin ekonomik düzeninin sağlanmasında rol oynarlardı. Bu çerçevede ayanların görevleri muhtesip ile içkin bir hale gelmiştir. Bilindiği gibi muhtesip, şehirlerde fiyatların belirlenmesinde ve kontrolünde, esnaf denetimlerinde, iş yerlerinin açılıp kapatılmasında, bunlardan vergi toplanmasında kısacası halk ve esnafın devletle ekonomik ilişkilerinde aracılık etmekteydi⁹⁰.

⁸⁶ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s. 119-120; Akdağ, “Ayanlık Düzeni”, s. 58; Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, (çev. İbrahim Yıldız), Ayraç Yayınevi, Ankara 1999, s. 137.

⁸⁷ Ahmet Tabakoğlu, “Tekâlif”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 336.

⁸⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 582.

⁸⁹ Akdağ, “Ayanlık Düzeni”, 74; Gökbunar, *age*, s. 26-27; Göçek, *age* s. 137.

⁹⁰ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 133.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ DE AYANLIĞIN TEMELLERİ

2.1. Doğu Karadeniz'in Tarihî Coğrafyası

Karadeniz Bölgesi, Avrupa ve Asya'yı kapsayan bölgenin tam ortasında yer almaktadır. Bulunduğu konum bakımından kuzeyinde bozkır ve ovalar, güneyinde Anadolu, doğusunda tarih öncesi devirlerden itibaren önemli göç güzergâhı olma özelliği taşıyan Kafkasya, batısında da dağlarıyla ovalarıyla Balkanlar yer almaktadır. Bu nedenle çok çeşitli etnik ve dini yapıya sahiptir⁹¹. Karadeniz'in tarihi hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk olarak Rumların kolonilerinden bahsedilmektedir. Karadeniz'i dolduran Tuna, Dinyeper, Dinyester, Don, Çoruh, Kızılırmak, Yeşilirmak, Sakarya nehirleri ve bu nehirlerin havzalarıdır. Okyanuslar ile bağlantısı sadece Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Marmara, Ege denizleri ve Akdeniz gibi iç denizler vasıtasıyla Karadeniz'e gitmek isteyenlerin yoğunlukla tercih ettiği yollar olmuştur⁹². Arkeologların araştırmaları neticesinde özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde tamamı prehistorik döneme ait kaya altlarında bulunan mağara şeklinde sığınaklar bulunmuştur. Trabzon da dâhil olmak üzere 31 yapay ve üç doğal mağara bulunmuştur. Bu nedenle önce M.Ö 2000 ile 5000'lerden itibaren milletlerin bölgeye geldiği görülmüştür⁹³.

Anadolu'da yerleşim yerlerinin ilk adreslerinden olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan şehirler içerisinde özellikle Trabzon, konumu ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle Yunan, Pers, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların dikkatini çekmiştir. Bundan dolayıdır ki Şemsettin Sami, Kamusü'l-A'lâm adlı eserinde *“Eski Yunanistan'ın en eski beldesi olan Mora'daki Argos kentinden daha eski olduğunu ve en aşağı milattan iki bin yıl önce kurulduğunu”* ifade etmektedir⁹⁴. Trabzon şehrinde ilk defa Ksenophon bahsetmiştir⁹⁵. Onun Anabasis adlı eserinde Trabzon'un tarih boyunca

⁹¹ Mehmet Bilgin, “Karadeniz Dünyası”, *Karadeniz Dünyası*, Ötüken, İstanbul 2017, s. 21.

⁹² Tuncer Baykara, “Samsun Örneğinde XIV. Yüzyıl Başlarında Karadeniz Ticaretinin Gelişmesi”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun*, I, Samsun 2013, s. 51; Aurel Decel, “Karadeniz”, *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 230-231.

⁹³ İ. Kılıç Kökten, “Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, X, Ankara 1952, s. 204.

⁹⁴ Ş. Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm IV*, Mihran Matbaası, İstanbul 1311, s. 605.

⁹⁵ Yunanlılar ve Makron'ların aralarında yaptıkları anlaşma ile kolhlarla savaşıp Trapezos'a varışlarından ve Karadeniz dağlarından inerken denizi ilk görüşlerini Thalassa, Thalassa diyerek sevinç çılgınlıklarından

birçok uygarlık tarafından işgal edildiği ve birçok imparatorluğa da başkentlik yaptığı belirtilmiştir. Birçok ünlü isme ev sahipliği yapmıştır. Trabzon şehri, Marco Polo gibi bir gezgine, Trabzonlu Georgios⁹⁶ gibi Rönesans dönemine damga vuran bir filozofa, ayrıca Kanturali Bey hikâyesi ve Dede Korkut hikâyelerine ve Dânişmendnâme'ye konu olmuştur⁹⁷.

Trabzon, Sinop tarafından gelen Miletli göçmenler tarafından kurulduğuna dair yaygın bir bilgi bulunmaktadır. Fakat kaynaklarda şehrin asıl kuruluşu bu tarihlerden sonra bahsedilen silâh altında sekiz bin altı yüz kişilik ordusu kalan Ksenophon olduğu ve bu dönemde Sinop'a vergi ödediklerine dair bilgiye rastlanmaktadır⁹⁸. İlk çağlarda Sinoplular bu bölgeye Trapezus, Trapeza ismini vermişlerdir⁹⁹. Hanefi Bostan'a göre ise M.Ö. III ile II. bin yılları arasında Oğuzların öncü kollarından olan Gas/Kas ve Gut/Gutiler olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰. Mehmet Özsait'in bu konuda kabul ettiği Trabzon Bölgesi'ndeki ilk yerleşim M.Ö. 5000 yıllarından itibaren başladığı ve bölgeye yerleşen ilk insanların Gaşkalar olduğu bilgisidir. Gaşkalar Hititler tarafından ilhak edilmiş, M.Ö. 1200 yıllarında Frigler denilen denizci kavimleri tarafından yıkılmıştır¹⁰¹. Anadolu'da Friglerin hâkimiyeti son bulunca Doğu Karadeniz'de kıyı boyunca Kimmerlerin varlığı görülmektedir. Anadolu ve Azerbaycan'da yaşayan Proto-Türkler¹⁰² Bu bölgedeki bazı şehirleri tahrip etmişler; Lidya Kralı Giges Kimmerleri yenmiş ve Ege'de denizciliği ile tanınan Miletliler bu

bahsetmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ksenophon, *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1974, s. 143-150.

⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin yedinci padişahı Fatih Sultan Mehmet'in felsefe-bilime ve düşünceye önem veren padişah olması sebebiyle onunla görüşmek istemiş, kitaplar ithaf etmiş yazdığı mektuplarda onu övmüş ve görüşmek istemiştir. Fatih Sultan Mehmet'e Hristiyanlar ve Müslümanların birleşeceğini bu nedenle de Hristiyanlığa davet etmiştir. Ali Tekin, "Aristotelesçi Filozof Trabzon Georgios ve Mantık Tarihindeki Yeri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), II, Trabzon 2015, s. 1328.

⁹⁷ 1290 ve sonrasında Khalbiya'nın batısına yerleşen Türklerin Pontus halkı ve bölgenin zorluklarından çekinmektedirler. Bunu Dede Korkut hikâyelerinde Kanturalı'nın babası Kanlı Koca oğluna Trabzon'un tehlikelerini anlattığı dizelerden anlaşılmaktadır. Bkz; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 186; Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Serande Yayıncılık, Trabzon 1999, s. 9.

⁹⁸ Ksenophon, *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1974, s. 157.

⁹⁹ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 457.

¹⁰⁰ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 1.

¹⁰¹ Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi" *Trabzon Tarihi Sempozyumu* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999, s. 35.

¹⁰² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 50.

bölgeye yerleşmiştir¹⁰³. Medlerden sonra bölge Perslerin yönetimine geçmiştir. Makedonya Kralı İskender, doğu seferine çıkana kadar devam etmiş nihayetinde M.Ö. 312-280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanları idaresine geçmiştir. M.Ö. 280-63 yıllarında da Pontus Devleti idaresinde bulunmuştur¹⁰⁴. Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçtiği dönemlerde Trabzon Partlarla yapılan savaşta önemli bir üs olarak kullanılmıştır. Bu savaş Trabzon bölgesi içinde bazı değişikliklerin yaşandığı bir savaş olmuştur. Trabzon'u Satala yukarı Kelkit havzası üzerinden Anadolu'ya bağlayacak askeri yol ile sahil yolu bu dönemde inşa edilerek Roma İmparatoru Hadrianus tarafından da Trabzon'un Moloz mevkiinde bir dalga kıran inşa ettirilmiştir. Böylece Karadeniz'in azgın dalgalarına karşılık korunaklı bir liman, su kemeleri, saraylar ve hipodrom inşa ettirilmiştir. M.S. 258 tarihinde şehir Gotlar tarafından yağmalanmıştır. Bu bölgede Hristiyanlık imparator I. Konstantin döneminde M.S. 324 tarihinde yayılmaya başladığı görülmektedir¹⁰⁵. Bizans ordularınca bozguna uğratılan Bulgar Türklerinin bir bölümü Doğu Karadeniz Bölgesi'ne iskân edilmiştir. Kuman Türkleri büyük bir kısmı Gürcistan'a gelerek Hristiyanlığı kabul etmiş, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerine yerleşmiştir¹⁰⁶.

Malazgirt Zaferi 1071'den sonra Anadolu'nun kapılarını Oğuz Türklerine açmıştır. Göçebe yaşam süren Türkler Anadolu'ya girerek çeşitli bölgelerine yerleşmeye başlamışlardır. XIII. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Doğu Anadolu Bölgesinin iç kesimlerinde yüzyıldan fazla bir süre Türk devletlerinin egemenliği görülmektedir. Malazgirt zaferinin ardından Selçuklu Devleti tarafından, Çepniler, Hristiyanlara karşı Türk hudutlarını korumak ve seferler yapması amacıyla önce Sinop ve çevresine yerleşmiş ardından XVI. yüzyılda Trabzon'un batısındaki, fazla yüksek olmayan ve daha kolay ulaşılabilen vadilere yerleşerek bölgenin Türkleşmesinde etkili olmuşlardır¹⁰⁷. 1204 tarihinde İstanbul Latinler tarafından istila edilmesi sonucunda Trabzon'a kaçırılan Andronikos Komnenos'un oğlu Aleksios, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yardımı ile burada imparatorluğunu ilan etmiş ve

¹⁰³ Bostan, *age*, s. 1; Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2006, s. 162.

¹⁰⁴ Bostan, *age*, s. 2.

¹⁰⁵ Tekindağ, *agm*, s. 457.

¹⁰⁶ Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944, s. 167.

¹⁰⁷ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 41.

Osmanlı Devleti'nin Trabzon'u fethine kadar bölge Trabzon Rum İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır¹⁰⁸.

Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve Moğol/İlhanlı hâkimiyetinin de zayıflaması Orta Karadeniz'de birçok ufak beyliğin kurulmasına sebep olmuştur. Bu beylikler bulundukları bölgelerin Türkleşmesi adına birçok akın yapmışlardır¹⁰⁹. Türkler bölgedehakimiyet kurmaya başladıktan sonra Orta Karadeniz Bölgesi'nde Türkmen beylikleri, Osmanlılar, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyet kavgaları da görülmüştür¹¹⁰. Bu süreçte Müslüman Samsun, Kubatoğullarının elindeydi. Osmanlı topraklarına ilhakı I. Bayezid 1398 tarihinde gerçekleştirmiştir. Hâkim güç Osmanlı bu bölgeye vali olarak sonradan Müslüman olan Bulgar kralı Şişman'ın oğlu Alexandr'ı tayin etmişse de Ankara Savaşı sonrası bozulan Anadolu Türk siyasi birliğini sonucunda Samsun önce Kubatoğullarına sonrada İsfendiyoğullarının topraklarına katılmıştır¹¹¹. Kubatoğulları beyliği Çelebi Mehmet devrinde ilhak edilirken, Tacettinoğulları beyliği ve Taşanoğulları beyliği II. Murat zamanında ilhak edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet 1461 yılında Trabzon'u fethetmek için giderken Emiroğulları beyliğini ilhak etmiştir¹¹².

Osmanlı Devleti'nin bu bölgede varlığını göstermeye başladığı tarih 1368 I. Murat dönemine tekabül etmektedir. Başkent Edirne'den Giresun önlerine kadar gelmişlerdir. Bu tarihten sonra ise Doğu Karadeniz Bölgesini ilk kez ele geçirme girişimi 1442 tarihinde II. Murat döneminde görülmüştür. Trabzon üzerine gönderilen Osmanlı donanması hava şartlarının kötü olması sebebiyle şehri kuşatmadan geri dönmeye karar vermiş, dönerken de şehrin civarını yağma edip esir aldıktan sonra kuzeye yönelerek Kefe'ye dönmüşlerdir¹¹³. II. Mehmet 1451 tarihinde ikinci kez tahta çıktıktan hemen sonra İstanbul'u fethi hazırlıklarını gerçekleştirmeye başlamış ve bundan iki sene sonra 54 gün sürecek bir mücadelenin ardından İstanbul'u fetih etmiştir. Trabzon, Haçlı ordularının İstanbul'u işgali sonucu İstanbul'dan kaçan Rumlar tarafından Yunan kültürünün yaşatılmaya çalışıldığı merkez haline gelmiş. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinin

¹⁰⁸ Öz, *age*, s. 3; Yediyıldız, *age*, s. 42-43; Tekindağ, *agm*, s. 458.

¹⁰⁹ Öz, *age*, s. 3; Yediyıldız, *age*, s. 42-43; Tekindağ, *agm*, s. 458.

¹¹⁰ Bahsi geçen iktidar mücadeleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, *age*, s. 19-24

¹¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, Ankara 1988, s. 299; Mehmet Emin Yolalcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 12.

¹¹² Yolalcı, *age*, s. 12.

¹¹³ Öztürk, *age*, s. 584.

ardından, Trabzon-Rum Kralı IV. Kalo Ioannes, Osmanlı ile dost kalacağına dair söz vermiş ve vergi ödemeyi kabul etmiştir¹¹⁴. İmparator Ioannes, yapılan bu antlaşma sonrasında Fatih'in durmayacağını ve Trabzon'u almak için harekete geçeceğini tahmin ederek kendisine bir müttefik arayışına girmiştir. Bu vesile ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile anlaşmıştır. David Komnenos, Uzun Hasan ile yapılan antlaşmaya çok fazla güvenememiş bu nedenle Gürcistan, Fransa'daki Burgonya Krallığı(Güney Fransa), Karaman ve İsfendiyar beyliklerini ve Roma'da bulunan papaya da haber göndererek Osmanlılara karşı birleşme çağrısında bulunmuştur¹¹⁵. David'in İstanbul'a vergi vermek istememesi üzerine Uzun Hasan yeğeni Murat'ı İstanbul'a elçi olarak göndermiş ve Fatih Sultan Mehmet'e Trabzon'dan artık vergi almamasını o zamana kadar ödenen altmış yıllık vergilerin de geri iade edilmesini söylemiştir. Fatih Sultan Mehmet, gelen heyete "*haydi siz gidiniz ben kendim gelir borcumu öderim*" cevabını vermiş ve geri göndermiştir¹¹⁶. Fatih Sultan Mehmet, Doğu Karadeniz için sefer hazırlıklarına başlamış, kış için gerekli önlemler aldığı gibi bahar mevsimi için de donanmanın sefer için bütün donanımları tamamlanmış. Fatih Sultan Mehmet, önce Kastamonu ve Sinop beylerini ilhak ettikten sonra Trabzon'a hareket ettiği anlaşılmaması için sahil yolunu bırakarak Sivas üzerinden seferini devam ettirmiş, Anadolu Beylerbeyi Gedik Ahmet Paşa, Akkoyunlu devletine ait Koyunhisarı almış, Erzincan yakınlarında Yassıçimen mevkiinde ordugâhını kurmuştur¹¹⁷. Bayburt Ovası'ndan inen Osmanlı, şehri batıdan ve doğudan kuşatmış diğer taraftan Trabzon'a gelen donanma da şehri yirmi sekiz gün boyunca kuşatmıştır. David daha fazla dayanamayacağını anlayınca Mahmut Paşa'nın göndermiş olduğu elçilere, şehri teslim edeceğini bildirmiştir¹¹⁸. Trabzon'un fethine dair bilgiler Bizans tarihçilerin eserlerinde yer almaktadır. Nitekim en geniş bilgiyi Bizans tarihçisi Dukas vermiştir.

¹¹⁴ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (çev. Tefik Bıyıklıoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 20-22.

¹¹⁵ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 48.

¹¹⁶ Yücel, Sevin, *age*, s. 48; Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, Kitapçılık Yayınevi, IV, İstanbul 1967, s. 189.

¹¹⁷ Kritovuloas, *age*, s. 190-193; İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman, VII. Defter*, (haz. Şerafettin Turan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 179-182.

¹¹⁸ Lowry, İmparatora iki ihtimal sunulmuştur. Ya imparatorluğu Fatih Sultan Mehmet'e bırakacak ve böylece tüm varlığını kaybetmeyecekti. Ya da sultana karşı savaşacak ve kaybetmesi takdirde bütün mal varlığını kaybedecekti. Bu nedenle aman dilemeyi uygun bulmuştur. Bkz. Lowry, *age*, s. 25. Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, (haz. Ahmet Tezbaşar), Tercüman Yayınları, İstanbul(Basım Tarihi Yok), s. 87-90; Aşıkpaşaoğlu, *age*, s. 179-180;

2.2. Osmanlı İdaresinde Trabzon

Osmanlı Devleti, kendinden önce kurulmuş Türk İslâm devletlerinin idari teşkilat yapısı üzerinde değişiklikler yaparak kendine özgü bir şekilde devam ettirmiştir. Klasik dönemde taşra yönetimi şer'i ve örfi olmak üzere iki temel birime ayrılmıştır. Örfi askeri ve idari açıdan beylerbeylik ve sancak, şer'i adli ve idari açıdan kadı ve kaza idaresinden oluşmuştur¹¹⁹.

Trabzon, 1461 tarihinde Osmanlı idaresine geçtikten sonra uzun bir süre herhangi bir sancak ya da kaza teşkilatına bağlanmamıştır. Bu süreçte bağımsız idareciler, kumandan, kale dizdarı, subaşı ve ümera tarafından sancak olarak idare edilmiştir¹²⁰. Arşiv kayıtlarında şehrin ilk sancak beyinin Kasım Bey olduğu görülmektedir¹²¹. Bazı kaynaklarda da “Ermeniyye-i Suğra vilayetinin merkezi” olarak geçmektedir¹²². Bu belirsizlik Şehzade Abdullah ve sonrasında Şehzade Selim'in Trabzon'a sancak beyi olarak gönderilmesiyle sonlandırılmıştır. Yavuz Sultan Selim, Trabzon'u bağımsız bir ülke gibi yönetmiştir. Böylece Trabzon'un önemi daha da artmış ve Trabzon, Vilayet-i Rum-i Kadim'e dâhil edilmiştir¹²³. Şehzade Sancağı Trabzon, 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında stratejik anlamda önemi artmış, Erzincan ve Bayburt Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1517 tarihinde meydana gelen Mısır Seferi süresince Canik ve Karahisar'ında içerisinde olduğu Anadolu eyaletine bağlanmıştır. 1520 yıllarında Rum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1527-1528 tarihlerinde tekrardan Anadolu Beylerbeyliği'ne dâhil edilmişse de idari anlamda boş kalmıştır¹²⁴. 1535 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferi sırasında yeni kurulan Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır¹²⁵. 1578 tarihinde meydana gelen Osmanlı-İran Savaşı'nda İran Kafkasları ele geçirerek doğrudan Azerbaycan'a girmeyi

¹¹⁹ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VII. *Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara 1981, s. 1265.

¹²⁰ Tursun Bey, *age*, s. 89; M. Tayyib Gökbilgin, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz”, *Belleten*, XXVI, Ankara 1962, s. 293; Heath W. Lowry, Feridun Emecen, “Trabzon”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 301; Tekindağ, *agm*, s. 466.

¹²¹ Bazı kaynaklarda Kazım olarak geçmektedir. Ayrıntılı Bilgi için; Kritovuloas, *İstanbul'un Fethi*, (çev. M. Gökman), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 201; Goloğlu, *age*, s. 12; Tursun Bey, *age*, s. 89. Ayrıca Trabzon Sancağını tahrir eden Kasım Bey'e Bazı kalelerin hisar ve erlerine timar tevcihine dair hüküm bildiren belge BOA, A. *DVNSMHHM.d.* 3, hn. 1610.

¹²² Lowry, Emecen, *agm*, s. 301.

¹²³ M. Tayyib Gökbilgin, “15. Ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”, I, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1965, s. 52; Bostan, *age*, s. 19.

¹²⁴ Gökbilgin, “Eyalet-i Rum”, s. 52; Tekindağ, *agm*, s. 467; Lowry, Emecen, *agm*, s. 301.

¹²⁵ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, TTK, Ankara 1968, s. 231.

amaçlamıştır. Bu nedenle Trabzon Osmanlı-İran savaşlarında stratejik anlamda çok önemli lojistik destek merkezi görevini üstlenmiştir. Osmanlı bu dönemde kara sınırları bakımından en geniş sınırlara ulaşmıştır. Bu hususta ele geçirilen topraklarda yeni Beylerbeylikler kurulmuştur. Trabzon ve Batum'da da beylerbeylik kurularak ileride kurulacak olan Trabzon Eyaleti'nin temelleri atılmıştır¹²⁶.

Trabzon, Osmanlı tarihçisi Ayn Ali Efendi'nin eserinde XVII. yüzyıl başlarından itibaren eyalet olarak anılmaya başlanmıştır¹²⁷. Sofyalı Ali Çavuş'un eserinde ise "Eyalet-i Batum nam-ı diğer Trabzon" olarak ifade edilmiştir¹²⁸. Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde Trabzon için Şehr-i Batum, Şehri Lezgi veya Trabzon olarak anıldığından bahsetmiştir. Gümüşhane, Aşağı Batum ile Yukarı Batum, Gönve ve Trabzon sancağı ile birlikte beş idari teşkilattan oluşmuştur¹²⁹. 1653-1669 tarihleri arasındaki kayıtlarda Batum ve Trabzon sancağının bağlandığını ve artık Trabzon Eyaleti olarak anılmaya başlandığını ifade etmektedir¹³⁰. 1732-1740 tarihleri arasında Trabzon merkez sancak olmuştur. Gönve ve Batum ise birbirine bağlanmıştır. XVIII. yüzyılda ise Batum'un sınırları Anapa'ya kadar genişlerken Trabzon'un sınırları da batıya doğru genişleyerek Canik'i dâhil etmiştir. Böylece Doğu Karadeniz kıyılarının tamamını Trabzon Eyaletinin kapsamına alınmıştır¹³¹.

2.3. Doğu Karadeniz'in Ekonomi Politikası

İstanbul'un fethinden sonra Anadolu Türk siyasi birliğini sağlama amacıyla Fatih Sultan Mehmet, Trabzon'u da Osmanlı topraklarına katmasıyla Karadeniz bir iç deniz kimliği kazanmıştır. Coğrafyasının dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olması nedeniyle kara ulaşımı az gelişmesinin yanında deniz ulaşımında ise bir hayli ileri gidilmiştir. Bu durumda özellikle deniz ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi var olan ticari trafik, Osmanlı hâkimiyetinde de devam etmiştir. Karadeniz sadece kıyısı bulunduğu yerlere olan etkileşimiyle değil, doğu ve batı ilişkileri açısından bulunduğu konumu, Haçlı Seferleri, Moğol Harekâtı, Ceneviz ve Venedik, Akdeniz ticareti

¹²⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 89.

¹²⁷ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osmân Der Hûlasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 28-29.

¹²⁸ Sofyalı Ali Çavuş, *Kanunnamesi*, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 7.

¹²⁹ Tekindağ, agm, 467; Lowry, Emecen, agm, s. 301. Sofyalı Ali Çavuş, *Kanunnamesi*, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 7, 31.

¹³⁰ Lowry, Emecen, agm, s. 301.

¹³¹ Lowry, Emecen, agm, s. 301; Tekindağ, agm, s. 467.

gibi etmenler Karadeniz limanını milletlerarası bir kimlik kazanmasına olanak sağlamıştır¹³².

Antik Çağlardan itibaren ticari ve askeri faaliyetlerin yürütülmesi adına kullanılan yolların yanına yeni yollar da dâhil edilmiştir. Bu bağlamda hızlı olması sebebiyle limanların daha fazla önemi artmıştır. Antik Çağlarda Anadolu’da Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Milet, Alanya, Antalya ve İskenderun limanları bulunmaktadır. Trabzon, Antik dönemlerden bugüne kadar, güney, orta doğu, doğu ve Asya’dan gelen iki ticaret yolunun üzerinde bulunması ve Trans Kafkasya’dan taşınan demir, bakır gibi madenlerin iç bölgelere nakli için kullanılan ticari bir liman ve askeri seferler için değerlendirilmesi bakımından bölgedeki limanlar içerisinde ön plana çıkmaktadır. Gümüşhane ilinde çıkarılan gümüş madeninin, kara yolu ile taşınması riskli olmasından dolayı taşımacılıkta liman tercih edilmiştir. Bu durum Trabzon ilinin gümüş madeni ticaret merkezi haline getirmiştir. Trabzon’da iki liman bulunmaktadır. Birincisi kentin ismini taşıyan Trabzon limanı diğeri ise Trabzon Limanının doğusunda yer alan Araklı Limanıdır. Zira Sinop kuzeyden gelecek olan ticaret yollarında etkilidir ve Batum’da ise o tarihlerde liman yoktur¹³³. Batılı tüccarlar tarafından bilhassa Kırım, Cenevizliler ve Venedikliler tarafından sık sık ziyaret edilirken Trabzon, Sinop ve Amasya’da Cenevizlilerin konsolosluk kurmaları bu bölgedeki limanların batılılar için ne kadar canlı olduğunu kanıtlar niteliktedir¹³⁴. Bu nedenle Trabzon limanı, transit ticaretin gözde merkezi olmuştur. İlhanlı-Bizans-Avrupa bloğuna karşı Memluk-Altın Ordu devletlerinin işbirliği ile 1240-1340 tarihlerinde deniz yolunun pratik ve güvenilir olmasını sağlamıştır. Güvenli ticaret yolu olması sebebiyle Cenevizliler, Venedikliler ve İngilizler, Ruslar şehirde konsolosluklar kurmak ve ticari anlaşmalar yapmak istemiştir. Ticaret yolunun güvenliğini ise geniş coğrafyaya hâkim olan İlhanlılar sağlamış ve ziyaret eden tüccar ve seyyahların da özgürce hareket etmelerinde etkili olmuşlardır¹³⁵. Ünlü kâşif Marco Polo’nun seyahati sonucunda elde ettiği gözlemlerinde Bağdat, Musul, Keşmir ve öteki şehirlerden gelen envai çeşit ürünler özellikle Cenovalılar başta olmak suretiyle Latin tüccarlar şehre gelip bu ürünleri satın aldıklarını, Trabzon’a ticaret için sık gelen Cenevizliler ve Venedikliler

¹³² Abdülkadir Yuvalı, “XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 233.

¹³³ Kate Fleet, *Türkiye Tarihi Bizans’tan Türkiye’ye (1071-1453)*, (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, I, İstanbul 2012, s. 304.

¹³⁴ Fleet, *age*, s. 304.

¹³⁵ Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Sürmene 1990, s. 103-105.

olduklarından bahsetmiştir. 1300 yıllarında Güzel Saray mahallesine yerleşmişlerdir. Özellikle Cenevizliler II. Aleksios zamanında birçok ticari imtiyaz elde etmeleriyle birlikte Trabzon limanında bulunan Dapnus'ta (Güzel Saray) gümrük vergisi ödemededen kullandıkları depoları vardı. Bu durum 1320 tarihinden sonra tamamen değişmiş, imtiyazlı duruma Venedikliler geçmişti. XIV. yüzyıl ortalarında Venedikli tacirlere özel kervansaray ve ayrı bir mahalle kurmalarına izin verilmiştir¹³⁶. Seyahatnamesinde Türk ve İslam dünyası hakkında dikkat çekici bilgiler veren Marco Polo, Adana yakınlarında Ayas Limanından, Turcomannia (Anadolu) vilayetine günümüz ismiyle Güneydoğu Anadolu topraklarından İran'a oradan Orta Asya'ya vararak Tebriz şehrinde uzun bir süre kalmıştır. Orta Asya'da Moğolistan ve Türkistan'a geçerek Kubilay Hanlığı'nda on yedi sene kalmıştır. Dönüş yolunda Çin denizinden İran körfezine oradan karayolu ile Trabzon'a gelmiş ve kalmadan İstanbul'a gitmek için gemi ile yoluna devam ederek Venedik'e varmıştır¹³⁷. Seyahatleri ve tarih metodu ile nam salan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Marco Polo'ya kıyasla Trabzon ve çevresinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Yaptığı deniz yolculuklarında uğradıkları kasabaların coğrafi özelliklerine değinmiştir. Şana Kasabası'nda(Yomra) Rovuşa Limanı vardır ve burası dağlık bir bölge olmasının yanında ormanları fındıklıdır. Şana fındığının ününden bahsetmiştir. Trabzon'un oldukça az verimli köyleri olduğundan ve bunlardan biri Sürmene'ye bağlı Mahanoz Nahiyesi'dir. Ormanları şimşir ağaçları ile doludur ve burada kaşık taslakları yapılmaktadır. Hopa kasabası için, bahçeli ve bayındır olunmuş ve gösterişli olduğundan bahsetmiştir¹³⁸.

Osmanlı'nın XV. yüzyılın yarısından itibaren Karadeniz'i bir iç deniz haline getirmesi bölge ve bölgedeki ticaret yollarına hâkim unsur olmasıyla Venedik, Floransa, Ceneviz gibi şehir devletleri ve Fransa, İngiltere ve Hollanda devletleriyle antlaşmalar yaparak pazarları büyütmeyi hedeflemişlerdir. Öyle ki ticaret için gelenlerin büyük çoğunluğu buraya yerleşmesi nedeniyle çarşı ve pazarda giysileri, dilleri ve dinleri farklı yerli halktan bir bakışta ayırt edilebilen halk nüfusu oldukça fazladır¹³⁹. Hindistan ve Çin'den pamuk ve ipek dokuma; Seylan ve Golkon'dan (Hindistan) İnci ve mücevherat

¹³⁶ Tekindağ, agm, s. 468-469; Marko Polo, *Seyahatname*, (çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen) Ötüken, I, İstanbul 2003, s. 13.

¹³⁷ Marko Polo, *Seyahatname*, I, (çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen), Ötüken, İstanbul 2003, s. 13.

¹³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, (çev. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, II, İstanbul 1999, s. 116-119.

¹³⁹ Deniz ticareti için yapılan ahidnamelerdeki özel şartlara Halil İnalçık çalışmasında değinmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "İmtiyazat", *The Encyclopaedia of İslam*, III, Tuta Subaegide Pallas Ejb, London 1986, s. 1179-1189.

Sicilya, Belçika ve İtalya'dan ise havlular, Almanya'dan cam ve çelik ürünleri, Gürcistan'dan keten ve bal, Kırım'dan buğday, Pisa, Venedik; imalathane ve sanat evlerinde üretilen bütün malzemeler gelmektedir. Bu eşyalar önce Trabzon pazarlarında satışa sunulur öte yandan Batılı devletlerden gelen çeşitli eşyaların değiştirilmesi için bekletilir, işlenerek dışarıya ihraç edilirdi¹⁴⁰. Değerli eşyalar, tekstil ürünleri, boyalar, baharatlar Trabzon üstünden Tebriz'e ulaştırılıyordu. İtalyan, Fransız, Flaman ince dokunmuş kumaşları Trabzon üstünden Tebriz'e götürülürdü. Tebriz-Trabzon yolu XIII. ve XV. yüzyıllar içinde yoğun olarak işlemiştir¹⁴¹. Trabzon'dan Tebriz'e ve oradan da Asya'ya kadar uzanan yollar sayesinde İlhanlılar ülkesine giriş için mühim bir liman haline gelmişti. Memlüklerin özellikle uyguladıkları politikalar ile Doğu Akdeniz limanlarından Hristiyanlara geçiş vermiyorlardı. Bu durum Çin ticaret yolunun önemini kaybedene kadar Venedikliler ve Cenevizlileri Karadeniz ticaret yolunu kullanmalarını zorunlu kılmıştır¹⁴². Trabzon limanı Karadeniz'in çevre limanlarına nazaran daha işlektir. Zira günümüzde dahi kullanılan keten ve yünün yanında çıkarılan madenler de bu limandan ihraç edilmektedir. Karadeniz'in İstanbul denizi ile bağlantısının olması, batıya açılan diğer bir ticaret yoluydu. Nitekim Trabzon'a mallar İstanbul'a oradan da Avrupa'ya gönderilmekteydi. Bu mallar için İstanbul Beyoğlu piyasası ve rakibi İskenderiye piyasasıydı. Buralarda ki alım sayı bakımından diğer bölgelerden daha fazlaydı¹⁴³.

Diğer bir ticaret kolu da köleliktir. İnsanlar tarihlerine yön verdikleri gücü kendilerinde buldukları günden itibaren sadece işlerine yarar yahut hayatlarını idame ettirecekleri ürünlerin ticaretini değil, hayatlarını kolaylaştırdıkları ve savaş için yetiştirmek amacı ile insan ticareti de yaptıkları görülmektedir. Tarih boyunca bütün devletlerde görülen bir durumdu. XII. yüzyılın sonları ve XIII. yüzyıllarda II. Kılıç Arslan tarafından kurulan ve bayındır hale getirilen Türkiye Selçuklu Devleti, yetenekli sultanların başarılı siyasi hamleleri ve dünya ticaret yollarının merkezi konumunda olan Anadolu'yu ticaret merkezi haline getirmeyi başarmışlardı. Özellikle Sivas kısa sürede gelişme göstermiş, güneyde Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerden daha ileri seviyeye gelerek,

¹⁴⁰ Fallmerayer, *age*, s. 293.

¹⁴¹ Karl Jahn, "Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi Tebriz", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971, s. 59-60; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 75.

¹⁴² Fallmerayer, *age*, s. 142-145.

¹⁴³ Tekindağ, *agm*, s. 459; Heyd, *age*, 542

kuzeyden köle ve cariyeleri, Anadolu ticaret yolu Halep, Elbistan ve Kayseri üzerinden Sivas'a getirilerek buradan da kervanlar aracılığıyla Sinop ve Samsun limanlarından Kırım'a ulaştırıyorlardı¹⁴⁴.

Trabzon Eyaleti, Osmanlılar tarafından fethinden itibaren bölgenin ticari faaliyetlerini ve gelirini de doğru orantılı bir şekilde arttırmayı başarmıştır. Nitekim II. Bayezid dönemi, 1484 Boğdan seferi sonucunda Kili ve Akkerman'ın ilhakı ile Karadeniz'de Osmanlının kalıcılığı sağlamlaştırılmış, böylece milletlerarası ticaret serbestliğine son verilerek siyasi ve iktisadi yönetimin elde ettiği bu başarıyla Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Karadeniz'in aleyhine sonuçlandırılmıştır. Bu hususta Trabzon'un geliri düşmeye, başkent İstanbul'un zenginliği ise artmaya başlamıştır¹⁴⁵. Böylece XVI. yüzyılın sonlarında Karadeniz tamamen dış ticarete kapanarak siyasi, idari ve ticari bakımdan tamamen bir iç deniz haline gelmiştir. Bunu Karadeniz sularında yabancı sancakları olan gemilerin yerini sadece Türk bandıralı vapurların almasından da anlaşılmaktadır. Bu durum XVII. yüzyıla kadar sürmüştür. XVIII. yüzyılın başlarında, Osmanlılar Karadeniz'i ticari amaçlı dahi olsa yabancı bir devletin bu denize girmesi konusunda asla taviz vermemekteydi¹⁴⁶.

II. Mustafa döneminde; Rusya, Nemçe ve Prusya gibi Avrupa'nın üç büyük devleti her gün biraz daha yayılma politikaları sonucunda Karadeniz'in bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Rus gemilerinin 1699 tarihinde Karadeniz'e girmek istediğine dair mektubuna karşılık olarak İstanbul cevaben; "Karadeniz'i kimsenin dokunmaya cesaret edemediği afif ve temiz bir kız gibi koruduğunu ve sultan, yabancı gemilerinin, Karadeniz suları üzerinde dolaşmasına müsaade etmek yerine bir kimsenin kendi haremine girmesine müsaade ederdi. Bu izin ancak Osmanlı İmparatorluğunun olmaması ile kabul edilebilir"¹⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin bu kararlılığı Rusya ile aralarında sürecek olan altı yıllık savaşa neden olmuştur. Bu savaş neticesinde Sultan I. Abdülhamit döneminde imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz, tekrardan milletler arası ticaretin

¹⁴⁴ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 201.

¹⁴⁵ Decel, agm, s. 244-245; İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, LIX/23, Ankara 1995, s. 38.

¹⁴⁶ XIX. yüzyılın sonlarından itibaren keşfedilmiş vapurlar Osmanlı sularında da kullanılmaya başlanmış özellikle 1840 tarihinden itibaren sularımızda yabancı bandıralı vapurlarla birlikte Osmanlı vapurları da kullanılıyordu daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Martal, "XIX. Yüzyılda Ege Bölgesi'nde Deniz Ticareti ve Sanayileşme", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, I, İzmir 2009, s. 103.

¹⁴⁷ Decel, agm, s. 245.

yapıldığı bir deniz olmaya başladı. Her ne kadar milletlerarası deniz olmaya yüz tutsa da Rus gemiler haricinde çok az yabancı tüccarlar ve ticaret gemileri görülmüştür. Nihayetinde Karadeniz hinterlandı hemen eskisi gibi olamamıştır¹⁴⁸. Durumu daha iyi açıklamak açısından Gelibolu kadısına gönderilen bir vesikada, Venedik tacirlerinin, İstanbul'a, Galata'ya, Trabzon'a, Kefe'ye, levent ve harami kayıkları, esirler, borçlu olmaları hallerde tutulacak olan tutanaklar sonrası ne gibi muameleler yapılacağına dair ifadeler belirtilmiştir¹⁴⁹. Antlaşmanın on birinci maddesi ile Rusya'ya imtiyaz verilmiş ve Karadeniz iç deniz olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra ticari gemilerin geçiş sınırlandırmaları yavaş yavaş son bulmuştur. 1802'de Fransa'ya ve ardından İngiltere'ye verilen imtiyazlar ile artık ticaret genişlemeye başlamıştır¹⁵⁰. Her ne kadar ticari rejimi değiştiren bir antlaşma da olsa Osmanlı, yabancı gemilerin geçişine izin vermesi ilk kez 1798'de olmuştur. Napolyon, Mısır seferine çıkması ile kendisine yardım etme talebini kabul eden Rusya'nın Uşakov komutasındaki büyük filonun geçmesine 19 Eylül 1798'de izin vermek zorunda kalmıştır. Kapıların açılmasına sebep olan bu olay neticesinde biri gizli biri de açık olmak üzere antlaşma yapılmış, bu antlaşmalar ile boğazlardan istedikleri vakit geçmeye, Büyükdere Koyu'nda demirlemeye ve şehirde Rus askerleri yerli yersiz dolaşmaya başlamıştır¹⁵¹.

Osmanlı Devleti dışarıda Napolyon'un Mısır İşgaline, Yunan bağımsızlık Savaşına karşı mücadele ederken aynı zamanda ayan mücadeleleriyle meşgul olmuştur. Bu mücadeleler Osmanlı'nın kaynaklarını bitirmiş ve Trabzon'da ticareti durma noktasına getirmiştir. 1826 tarihinde Trabzon'a gelen seyyah Schulz-Beusher devletin ve vilayetin durumunu görmüş ve Kentin parlak günlerinin geride kaldığını, bugün ticaret yavaş yavaş sönmekte ve sefalet görünmekte olduğunu İstanbul'da değişik anlayışlar, çeşitlenmeler olur ve projeler yapılırsa memnuniyet verecek başarılar görülebilir ancak Trabzon'un eski ticaretinin tekrar canlanacağı, eski parlak günleri göreceği düşünülemez. Geriye sadece

¹⁴⁸ Osman Köse, "19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluklar ve Hüsniyye(Acem)Tekkesi", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, I, Samsun 2013, s. 166.

¹⁴⁹ M. Tayyip Bilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 103.

¹⁵⁰ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 126-130.

¹⁵¹ Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar", *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul 2003, s. 50-53; Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul 1981, s. 155-157.

güzel iklimi, verimli toprağı ve onu asla terk etmeyecek olan antik şehir oluşundan ünü kalacaktır. Sözleriyle İfade etmiştir¹⁵². Ticaretin durma noktasına gelmesinde diğer bir neden ise XIX. yüzyılın başlangıcında Trabzon – Tebriz yolunun uzun olmasından şikâyetçi olan İngilizler daha kısa güvenli ve ucuz maliyeti olacak bir yola ihtiyaç duymuşlardı. Erzurum’un da ticari değeri artmıştır. Diğer bir neden ise İstanbul – Trabzon arasında buharlı denizcilik işletmesi kurulmuştu, Gürcistan’dan yapılacak olan ticarete Rusya gümrük koymuştu¹⁵³.

Trabzon ticaretini hareketlendirmek amacıyla Karadeniz üzerinde buharlı gemi hatları şirketleri kurulmuş fakat Osmanlı’yı olumsuz etkilemiştir. 1836 senesinde İstanbul-Trabzon-Samsun hattında çalışan ilk buharlı gemi şirketi İngilizler tarafından kurulmuş, 1837 senesinde ise Osmanlı kendi şirketini kurarak aynı güzergâh üzerinde çalışmış. Buharlı gemi faaliyetleri sırasıyla Avusturya, Fransız ve Rusya şirketleri izledi. 1839’da en çok taşınan mallar pazarda satılacak ürünler olmuştur. 1840’lara gelindiğinde limana giren ve gümrükten geçen yabancı gemi sayısının arttığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı Karadeniz’deki deniz taşımacılığı egemenliğini kaybetmiştir¹⁵⁴. 1856 tarihli Paris Kongresi kararı ile günümüzde de tek taraflı ticaret serbest kılınmıştır. Ali İhsan Bağış, “Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler” eserinde Osmanlının İngilizler ile ticari serbestlik amacıyla yaptıkları 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması’na kadar ki süreci ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve burada da ifade etmeye çalıştığımız meselelerin ileride Avrupalı tüccarlar tarafından korunan gayrimüslimlerin, sanayi devrimi sonrası kapitülasyonlardan yararlanma fırsatı elde ettiklerini görmekteyiz. Kapitülasyonlar vesilesi ile Avrupa devletlerinin gayrimüslim halkı kullanarak iç işlerimize karışmalarını engellemek amacıyla, imtiyazlı bir sınıf haline getirerek “Hayriye tüccarı” sınıfı kurmayı amaçlamış nitekim başarısız olunmuştur. Yaşanan tüm bu olaylar Osmanlı’da ekonomik ve mali değişimlerin gerçekleşmesine neden olmuştur¹⁵⁵.

¹⁵² Kudret Emiroğlu, “Dünyadan Bakınca Trabzon”, *Bir Tutkudur Trabzon*, (haz. İ. G. Kayaoğlu, Ömer Civaoglu, C. Akalın), İstanbul 1997, s. 237.

¹⁵³ Charles İssawi, “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and decline of a Route”, (çev. Kudret Emiroğlu), *International Journal Of Middle East Studies*, ABD 1970, s. 123.

¹⁵⁴ A. Üner Turgay, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914*, (çev. Güç Çağalı Güven), Türkiye Vakıf Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 54-55.

¹⁵⁵ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s. 3.

Osmanlı İmparatorluğu, batıdaki değişim ve dönüşümlerin dönemi olan XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşadığı askeri ve ekonomik dalgalanmalara rağmen geçmişte doğru şekilde uygulanan fetih ve iskân politikaları sonucunda ekonomik canlılığı ve halkın birliğini sağlamayı başarmıştır. Bu başarıda en büyük pay imparatorluğun Karadeniz’e olan konumundan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı’da yaşanan bu dönüşümlerin nedeni Karadeniz ticareti yahut güneydoğu kıyılarında bulunan limanlarının önem kaybetmesi değildi. Karadeniz’de bulunan Sinop, Giresun, Samsun, Rize doğal limanlarındaki yıllık ticaret hacminin kademe kademe arttığı görülmektedir. Bu nedenle Avrupalı devletler yoğun olarak Akdeniz ticaretine egemen olmuşken, Osmanlı Karadeniz ticaret ağını kontrol altına almıştı. Karadeniz Bölgesi’ndeki limanların değerli olmasının temelinde Avrupa’nın Osmanlı tarımına yoğun talep göstermesi vardı. Osmanlı, üretimi arttırdığı müddetçe ekonomisi de büyüdü. Tarım, Osmanlı pazarlarının çıkış noktasıydı. Daha açık bir şekilde Trabzon, ticaret yolları Anadolu’nun verimli bölgelerine bağlanmıştı.

Osmanlı, Karadeniz Bölgesi’nde tarım faaliyetleri, ekonomik yapılanmasını büyük çoğunlukta belirlemişti. Küçük aile işletmelerinin temelinde olan sosyo-ekonomik yapıyı Osmanlı miri toprak rejimi ve çift-hane sistemi uygulaması ile devleti daha üretken hale getirmeyi başarmıştı. Osmanlı üretimi temelde Miri rejim¹⁵⁶ çift-hane sistemi, ilk olarak Halil İnalcık tarafından açıklanmıştı; Tarımsal örgütlenmede bir çift öküz ve boyunduruk ile ekebilecekleri büyüklükteki arazileri vergilendirme politikasıdır¹⁵⁷. Buna göre ekonomi “köylü ekonomisi” adı altında bölgede bulunan ve ekonomik olarak en etkin ve üretken yöntemin köylü aile çiftliği olduğu ortaya atılmıştır. Rus ekonomist Chayanov, devletin tarımsal üretimin kesintisiz olabilmesi için öncelikle köylüye gelirin brüt bir şekilde verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu teoremin binlerce yıl boyunca uygulanan bir sistem olmasının nedenini de köylünün hem işçi hem de girişimciliği birleştirme planlarının sonucunda hükûmete aile çiftliği kavramını kabul ettirmeleriyle olmuştur. Bunun sonucunda Osmanlı’da birçok aile çiftliği meydana gelmiştir. Devlet, bu problemi

¹⁵⁶ Miri arazi Eyyübiler ve Memlûkler de askeri görevler için kullanılmış, Osmanlılar da ise fetih ile ele geçirilen sahipsiz toprakların Osmanlı reayasına hükümdar tarafından devredilerek boş arazilerin işlenir duruma getirilmiş, kişinin vefatı sonrası devlet hazinesine iade edilen arazilerdir. M. Macit Kenanoğlu, “Miri Arazi”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 158; Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1987, s. 752.

¹⁵⁷ Halil İnalcık, “Çift-Hane Sistemi: Osmanlı Kırsal Toplumunun Örgütlenmesi Teoride ve Tarihsel Perspektif İçinde Çift-hane (Köylü Aile Çiftliği)”, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi İçinde*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 187.

anılan kişilerle anlaşma yoluna giderek çözümlemeye çalışmıştır. Böylece bölgelerde meydana gelen ayaklanmalar bastırılmış ve vergi sisteminde oluşabilecek aksaklıklar giderilmiş, asayiş ve refah sağlanmaya çalışılmıştır. Uzun süren ve mağlubiyetle sonuçlanan savaşlar ve meydana gelen ayaklanmalar, Avrupa sanayisi ve ekonomisini takip edememe gibi durumlar için hükûmetin bulduğu en iyi çözüm olarak görülebilmektedir¹⁵⁸.

2.4. Doğu Karadeniz’de Ayanlığın Ortaya Çıkışı

Ayanlık, zamanın getirdiği şartlar doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin hemen hemen her tarafında uygulanmıştır¹⁵⁹. Şimdi de kısaca Karadeniz Bölgesi’nde ayanlık nasıl oluştu? Bölgede etkili olan ayanlar kimlerdi? Ne gibi etkenlerle güçlenmelerine neden oldu? gibi sorulara yanıt aranacaktır. XVII. yüzyılda meydana gelen olaylar ve sonraki süreç Batı Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı’yı da etkilemiş ve iki tarafı da çözüm bulmaya zorlamıştır. Bu çözüm arama süreci iki taraf için zıt bir şekilde sonuçlandı. Avrupa’da birçok ülke feodal yapının denetimine dayalı merkezileşmiş bir sistem oluştururken, Osmanlı ise başlangıçta, merkezden atanan görevlilerin kontrolü doğrultusunda denetim sağlamaya çalışmış, nitekim yaşanan dalgalanmalar, yerel yöneticilere kaynak aktarılamamasına sebep olmuştu. Oluşan bu sistem genel itibarıyla Avrupa’dan farklıydı. Çünkü timar sistemi üzerine kurulmuştu. Yerel yöneticiler halktan ek vergiler toplamak zorunda kalmış, halkın şikâyet ve istekleri doğrultusunda çok sık değiştirilmiş, atanan görevliler yerlerinde bulunmadıkları için kendilerini temsilen tahsildarlar atamışlardır. Yaşanan sorunlar, Osmanlı’yı dolaylı denetim mekanizması oluşturmaya itmiş sonucunda oluşan ayanlık önem kazanmıştır. Her iki sistemin amacı kaynakları doğrudan devlet

¹⁵⁸ Alexander Chayanov, *On The Theory Of Peasant Economy*, (drl. D. Thorner and R.E.F. Smith, Homewood), Illinois 1966, s. 40-42.

¹⁵⁹ Ensar Köse, *Ayanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*; Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*; Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*; Ali Rıza Gökbunar, *Türk Maliye Tarihinde Ayanlık Kurumu Rantiyer Bir Sınıfın Oluşum Mücadelesi*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*; M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*; Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmet Emin Ağa”; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*; Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarializadeler (Sarallar)*; Yavuz Cezar, “Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin”; Münir Aktepe, “Tuzcu-oğulları İsyanı”; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*; Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750- 1850)*.

hazinesine aktarmaktı¹⁶⁰. Yaşanan bu gelişmelerden Trabzon ve çevresi de etkilenmiştir. Yukarıda Doğu Karadeniz'in tarihi coğrafyasında da bahsedildiği gibi Karadeniz Bölgesi Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'ya açılan bir kapı olmasından dolayı devlet için önemliydi.

XVII. yüzyılda devlet idaresi nezdinde yaşanan değişimler toplumsal yapıda da kendisini göstermişti. XVIII. ve XIX. yüzyıldan itibaren ayanların unvanlarında meydana gelen değişiklikler, onların kimliklerini de etkilemiştir. Ayanlar, yerel güçlerden bir de kendi aralarında seçilmektedir ve yerli kişilerin temsilcileridir¹⁶¹. Ayanlık konusunda daha önce yapılan çalışmalarda ayanlık mevkiini ele geçiren ailelerin tamamına yakını zaman zaman eşkıya-mütegalibe faaliyetlerinde bulunduğunu zaman zaman da devlet hizmetlerinde bulunduklarından bahsedilmektedir. Örneğin; XVII. yüzyıl Osmanlısında artan Celali isyanları, Trabzon ve çevresinde de etkisini göstermiştir. Bölgede sorun çıkaranlar genel itibarıyla tanınmış aileler ve valilik makamına kadar yükselmiş isimlerdir. Bu isimler; Pazarbaşıoğlu Ali, Demircioğlu Ahmet, Nalbantoğlu Ali ve vali statüsünde Murathanoğulları bölgede isyan faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu huzursuzluğa son verip asayiş sağlaması için Kuyucu Murat Paşa görevlendirilmiş ve bu mütegalibeler ölümle cezalandırılarak asayiş tekrar sağlamıştır¹⁶². Bu konuda Barkey ve Griswold çalışmaları incelendiğinde, timar sisteminin önemini kaybetmeye başlaması, ordunun asker ihtiyacını karşılayamaması, savaş zamanı orduya alıp bitiminin hemen ardından maaşlarını karşılayamama ve tasarruf etme amacıyla askerlikten çıkarılması sonucu işsiz kalan levent ve sekbanların, örgütlenmesiyle isyanlar meydana gelmiştir. İsyan etme nedenleri, bağımsız bir devlet kurmak yahut dinden çıkmak değil kendilerini tekrardan sisteme kabul ettirmektir. Devlet eşkıya-mütegalibelerden yararlanma yoluna giderek, yetemediği yerde onların gücünden yararlanma yolunu seçmiştir. Yapılan savaşlarda tekrardan onlardan faydalanılmaya, taşrada devlet gücünün hissettirilmesi konusunda etkili olmuştur¹⁶³. Başka bir örnek Canikli Genç Mustafa'dır. Kendisine Canikli Ali Paşa'nın destek vermesi sonucu Ünye ayanı olmuş ve Ordu ayanı Şeyhoğlu'nun ve diğer eşkıyaların isyanlarının

¹⁶⁰ Barkey, *age*, s. 2; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 249; Tekindağ, *agm*, s. 464.

¹⁶¹ Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2012, s. 348.

¹⁶² Goloğlu, *age*, s. 54-55.

¹⁶³ Griswold, *age*, s. 17-31; Barkey, *age*, s. 3-5.

bastırılması harekâtında önemli görevler üstlenerek kapıcıbaşılık rütbesine layık görülmüştür¹⁶⁴. Başka bir örnek olarak, çalışmanın ana konusu olmasından dolayı Tuzcuoğullarından Memiş Ağa, Rusya'ya karşı, devlete verdiği hizmetler sonucunda 1806'da Faş Kalesi muhafızlığına tayin edilmiştir. kapıcıbaşlarından Tuzcuzade Memiş olarak bilinmektedir¹⁶⁵. Tuzcuoğullarının faaliyetleri, diğer küçük ayan ailelerinin dikkatini çekmiş ve Karadeniz bölgesinde ayanlık kurumunun temeli atılmış ve zamanla güç kazanmışlardır¹⁶⁶. Bu tür örnekler daha da çoğaltılabilir. Doğu Karadeniz sahillerinde eskiden beri yerleşim yeri olmuş olan kentlerin ayanların yükselişleri bu nedenle önemlidir. Şehirleşen merkezlerin gelişimi, ayanların da kentleşmeyle beraber sahillere inişleri veya sahil kentlerinde ortaya çıkışları, bulundukları bölgede ekonomik faaliyetlere girişimlerini de başlatmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz'de bulunan Ordu; Ünye ve Fatsa, Giresun; Tirebolu, Trabzon gibi eski kentleri ve sahillerindeki birçok kasabası XVI. ve XVII. yüzyıllarda ya hiç yoktu ya da küçük birer iskele köyüydü¹⁶⁷. XIX. yüzyıla gelindiğinde bu bölgelerde birçok ayan ismi ve ayanlarının birlik teşkil ettikleri, irili ufaklı zümrelerin kendi güçlerinin sınırlarını oluşturma yoluna gittikleri görülmektedir. Bunların en tanınmışları ve soyu günümüze kadar gelenlerin arasında birçok isim sayılmaktadır¹⁶⁸. XIX. yüzyılın başlarında Tuzcuoğullarının yükselmesi, güçlerini Orta Karadeniz'e çeviren Canikli ailesinin Doğu Karadeniz'den çekilmesinin ardından daha etkili olduğu görülmektedir.

¹⁶⁴ Bay, *age*, s. 86.

¹⁶⁵ Mehmet Hacısalihoglu, "Tuzcuoğulları", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 450-451.

¹⁶⁶ Emecen, "Karadeniz'de Ayanlık", s. 197.

¹⁶⁷ Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi, Bulancak-Piraziz*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.17.

¹⁶⁸ Hasan Umur, *Of Tarihine Ek*, Güven Basımevi, İstanbul 1951, s. 65-66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİZE HOPA AYANI TUZCUOĞLU MEMİŞ AĞA

3.1.Bölgede Ayan Mücadeleleri

Osmanlı'da ayanlık kurumu XVI. yüzyılda başlayan sorunlar silsilesi ve çözüm arayışları sonucu önem kazanmıştır. Özellikle de devletin dış meseleler ile uğraştığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda devletin işleyişinin sağlanması noktasında ayanlığın önemini daha da arttırmıştır. Bahsedilen dönemlerde Doğu Karadeniz'de etkili olan en az yirmi altı ayandan bahsedilmektedir. Trabzon vilayetinde şu aileler bulunmaktadır. Tirebolu'da Kethüdazade, Görele'de Kuğuoğulları, Rize'de Tuzcuoğulları, Tonya'da Hacısalihioğulları, Akçaabat'ta Sakaoğulları, Abanozoğulları, Rize'de Ekşioğulları, Maçka'da Eyüboğulları, Akçaabat'ta Kalcıoğulları, Of'ta Sarıalioğulları, Görele'de Şadioğulları, Trabzon'da Şatırzadeler, Samsun'da Canıklizadeler etkili olan ayanlardır ¹⁶⁹. Trabzon Ahkâm defterlerinde, Rize kazasında bulunan ayan ve ağalar Hopa'da Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Görele'de Mataracağioğlu Mustafa, Ekşioğlu, Ardeşen'de Hacıfazlıoğlu, Hemşin kazasından Sekban Hacı Hüseyin ağa, Osman Ağa, Altmış Dört ağaları, Kalyoncu, Oflluoğlu, Kamburoğlu Ahmet, Altmış Seymenlerinden Mataracioğlu aileleri bulunmaktadır¹⁷⁰.

Yukarıda bahsi geçen ailelerin birçoğu servet yapmak ve bölgede sözü geçen olmak için yasa dışı faaliyetlerde bulunmalarından dolayı eşkıya olarak kabul edilmekle birlikte daha sonra savaşlarda ve başka bir eşkıyanın faaliyetlerini bastırma konusunda devlet, bu kişileri resmiyet altına alarak kendiışlerinde kullanmış bu da arşiv kayıtlarına yansımıştır. Bu hususta eşkıya kimdir ve ortaya çıkmasında ekonomik ve siyasal sorunlar mı etkili olmuştur? Devlet eşkıya ve ayanlar konusunda nasıl bir çözüme gitmiştir? Sorularına yanıt aranmaya çalışılacaktır.

¹⁶⁹ Meeker, *age*, s. 197; Öztürk, *age*, s. 599, Mehmet Bilgin, "Of'ta Derebeylik Düzeni ve Bu Düzenin Tarihsel Temelleri" *Karadeniz Dünyası*, Ötüken, Ankara 2013, s. 178-180; Emecen, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, s. 273-280 ayrıca Polathane'ye kaçan Tayyar Paşa'ya karşı Memiş Ağa'ya destek gönderen ayanların isimlerinin geçtiği arşiv belgesi BOA, HAT, 4045.

¹⁷⁰ Rize kazasından, Anapa yönüne asker gönderen ayanların isimlerinin yer aldığı 1204 tarihli belge. BOA, C.AS, 929-40224; Ahkâm Defterleri; Orhan Naci Ak, *Rize'nin Yönetim Tarihi*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları, Rize 2000, s. 35.

Eşkîya, yasa dışı faaliyetlerde bulunan, toplumun huzur ve asayişini bozan, devletin siyasi ve ekonomik yapısına zarar veren kişi veya kişilerdir¹⁷¹. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında eşkıya faaliyetlerinde artış olmuştur. Özellikle üzerinde durulan Karadeniz coğrafyası bu olayların merkezi konumundadır. Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanan uzun savaşlar ve antlaşmalar, iç göç sonucunda nüfus artışına paralel olarak tarımsal faaliyetlerin düşmesine böylece ekonominin sarsılmasına neden olmuştur. Bu durum XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devletin merkez ve taşra yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesinde etkili olmuştur¹⁷². Bölgede ileri gelenler bazen problemler yaşanması sebebiyle vilayet merkezlerinden atamalı olmuş daha sonraki dönemlerde halk temsilcileri tarafından seçilmeleri, bulundukları bölgelerde daha uzun süre yaşam sürmüş olmaları sebebiyle güç ve nüfuz sahibi olmayı başarmışlardır. Bu güç, bölgelerindeki eşkıyaları tanımalarına, onlarla işbirliği yapmalarına, bünyelerine katmalarına ve bu sayede yasa dışı faaliyetlerini engellemeye yetmiştir. Kaza yöneticilerinin bile engelleyemediği bu kişileri yerel idarecilerin engellemesi onların eşkıyalardan daha güçlü olduklarını ve farklı olduklarını göstermektedir¹⁷³.

Barkey'e göre Osmanlı'da belli zümrelerin menfaatleri doğrultusunda eşkıyalarla iş birliği yaptıkları, devletin değişim dönüşüm sürecindeki icraatlarına karşı tepki olarak yoğun olarak kırsal kesimde meydana gelmiştir. Sefer sonraları İşsiz kalan ve emir dinlemeyen askerler ve ekonomik sarsıntılar sebebiyle tarlasını terk eden başıboş köylüler tarafından sürekli beslenen eşkıya, bölgedeki varlıklı ve sözü geçen kişilerce bir araya getirilerek bu sınıfın ihtiyaçlarını görme amacıyla hizmet eder hale getirilmiştir. Devlet eşkıyalık meydana getirdiği sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmışsa da zaman zaman bunlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Özellikle Savaş zamanlarında hazır bir orduya ve ordunun ihtiyacı olacak olan zahire yardımını bu kişilerden tedarik etmiştir. Böylece ülke

¹⁷¹ Mehmet Yaşar Ertaş, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışıılık: Yerel İdarecilerle Eşkîya İlişkileri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 180-182.

¹⁷² Barkey, *age*, s. 146-148.

¹⁷³ Nurettin Birol, "Halil Rifat Paşa", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, XXVII, Sivas 2003, s. 273; Trabzon dolaylarında Abanozoğlu Dursun ve taraftarlarının haydutluk yaptıklarına ve sonucunda cezalandırıldıklarına dair BOA, MKT.MVL, 77-24; Trabzon ve Giresun bölgelerinde eşkıyalık faaliyetlerinin bastırmaları amacıyla Fatsa Kazası'ndan Hasan Ağa oğlu Ali, Tirebolu'lu Mataracıoğlu ve Bekir Ali'nin gönderilmesine dair BOA, A.DVNSMHM.d, 139-33.

sınırları içerisinde huzur ve asayiş bozacak devleti iç savaşa sürükleyecek potansiyel güçler devlet bünyesine dâhil edilerek saltanat rejimi içerisinde denetimi sağlanmıştır¹⁷⁴.

Quaert'e göre ise Osmanlı'da XVII. yüzyılda taşradaki huzursuzluğa sebep olan yerel unsurların siyasete ve iktidara daha fazla dâhil edilmelerini sağlayarak toplum ve devlet için büyük problemler teşkil eden sorunları çözmeyi başarmıştır. Ayanların güç kazanması, taşranın denetiminin sağlanması ve halkla ilişkilerin daha sağlıklı kurulmasının yanında eşkıya ile pazarlık yaparak üzerlerindeki denetim artırılmış ve düzeni korumada başarılı olunmuştur. Devlet bölgedeki birçok isimle muhatap olmaz, onların içerisinde daha etkili olan “baş ayan” olarak nitelendirilen kişilerle irtibat kurarak bölgedeki karışıklığa da son vermeyi amaçlamıştır¹⁷⁵.

Barkey ve Quaert'ın Osmanlı Devleti'nin yerel kuvvetler karşısındaki takındığı tutumu geniş bir açıdan açıklamışlardır. Çalışmanın ana konusu olan Karadeniz Bölgesi'nde eşkıya takımı ve ağalar fazlasıyla etkili olmuştur. Derebeyi kökenli aileler Murathanoğlu, Üçüncüoğlu, Kuşoğlu, Canıklıade, Hazinedarade ailelerinin Doğu Karadeniz'de devlet bünyesinde hareket etmişlerdir. Nitekim bazen devlet bünyesinde bazen de isyan faaliyetlerinde bulunan aileler, Tuzcuoğulları, Şatırzadeler, Kalcıoğulları, Hacisalihoğulları gibi birçok isim geniş topraklara sahip olmak, gelirlerini arttırmak ve bölgede söz sahibi olmak isterken diğer taraftan ekonomik politikalar sonucu işsizliğin görüldüğü coğrafyada eşkıya takımı da bölgede gasp faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Hükûmetin bu olaya bakış açısı ise duruma göre değişmektedir. Nitekim genel itibarıyla gücünü ispatlayan ağayı hükûmet yanında tutmuş, ona rütbe vermiştir. Bu ağaların rütbe verilerek devlet bünyesine dâhil edilmesi sonucunda bölgedeki hâkimiyetini arttırarak eşkıya takımının faaliyetlerine son verilmesi bunun yanında devletin ihtiyaç duyduğu asker, zahire ve vergiyi düzenli olarak tedarik etmiştir¹⁷⁶.

Aygün, çalışmasında 1706 tarihli kadı kaydında Trabzon kadısı, mütesellimi ve ağa vekiline gönderilen bu fermada Görele ve Tirebolu kazalarında faaliyet gösteren eşkıya liderleri üzerine gitmeleri için sipahi ve yeniçerilere gönderilen fermana itaat etmedikleri

¹⁷⁴ Barkey, *age*, s. 146, 195-197.

¹⁷⁵ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Berkay), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 158.

¹⁷⁶ Goloğlu, *age*, s. 173.

yazmaktadır¹⁷⁷. Trabzon'un batısında yer alan Çepni taraftarları ile Lazlar arasındaki çok eksiye dayanan husumetten bahsetmek doğru olacaktır. Çepni ve taraftarları özellikle bölgede bulunan maden ocakları üzerinde hâkimiyet için mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleler, mültezimlerin madenlerini terk etmelerine sebep olarak hem üretimi düşürmüş hem de buradan gasp ettikleri malları iskelelerde satmışlardır¹⁷⁸. Diğer taraftan 1733 tarihli belgede de Trabzon mütesellimi Mürteza'ya: Valinin doğu seferine çıktığı vakit Trabzon kadısı, ayanı ve halkının ısrarları sonucunda bölgedeki idari, asayiş ve düzen sağlama gibi önemli işlerin devam ettirilmesi konusunda gösterdiği başarısından dolayı mütesellimlikle ödüllendirildiği ve bölgedeki Çepni taraftarlarının Espiye madenine sığındıklarını, maden emini Bekir'in Çepni taraftarlarını yakalaması için uyarıldığı bildirilmiştir¹⁷⁹. Buna göre Çepniler maden eminiyle birlikte hareket ettiği görülmüştür. Refik, buna benzer sorunlara karşı, özellikle Tirebolu, Giresun, Keşap, Ordu kadılarına ve Espiye maden emini Ebubekir'e gönderilen hükümde zikir olunan madenlere Çepniler tarafından yapılan eşkıyalık hareketlerine karşın önlem almak için Gümüşhane eminiğine Ömer Ağa'nın tayini yapılarak bölgedeki bu tür eşkıyalık faaliyetlerin sonlandırılmaya çalışıldığından bahsetmiştir¹⁸⁰.

İklimi ve vadileri bölgenin yaşayış şeklini ciddi bir şekilde etkilemesinden dolayı bölgeye hâkim olan siyasi güçler genelde yerleşim yeri olarak vadileri, kıyıya yakın bölgeleri seçmiştir. Sebebi ise dağların denize paralel uzanması ve ulaşımın karadan zor denizden ise daha hızlı olmasıdır. Ayrıca ekonomik canlılık kıyı kesimlerde fazla olmasından dolayı ticaretin canlı olduğu bölgedir. Ayanlar bölgede ya nakliyeciler ya da tüccar olarak büyük ortaklıklar kurmuş ve endüstrileşerek birlikte iş yaptıkları da görülmektedir. Bu nedenle bölgede ayanlar arasında nakliyat ve taşımacılık sektöründe büyük bir rekabet meydana gelmiştir¹⁸¹. Nakliye ve tüccarlığın yanında ziraatla da uğraşmışlardır. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda darı ve meyve yetiştirilirken XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise bölgede fındık, pirinç, fasulye ve mısır gibi ürünler üretilmeye

¹⁷⁷ Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s. 43.

¹⁷⁸ Eşkıyanın gasp ettiği madeni sattığına dair arşiv belgesi, "*Tahrirat-ı mezbura merkumun takririnden dahi malumu izzetleri buyruldukda akadesi.....kaldığı Sinoplu Mehmet reisin gasp eylediği sabıkü'z zikir nühasın ne güne olduğu i'lamdan dahi malumu izzetleri buyrulur avan-ı münaza'ada eşkıya mekuleleri gasb-ı gayret eyledikleri nühası*" BOA, C. DRB. 60/2996

¹⁷⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 139, hn. 665.

¹⁸⁰ Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 34.

¹⁸¹ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005, s. 250-251.

başlanmıştır. Ayanlar arasında tarımdan daha ziyade denizcilik ve maden emniyeti bölgede ayanlar arasındaki mücadelelerin artmasında daha etkili olmuştur¹⁸². Bu durum bölge halkına ve devlet mallarına zarar verecek boyuta ulaşmış, devletin süregelen uyguladığı timar sisteminin de etkisini kaybetmesine karışıklıkların boyutunun Trabzon’da daha şiddetli hale getirmesine neden olmuştur. Öyle ki Trabzon Kalesi’ne hâkim olma mücadelesi verecek kadar cüretkâr hale gelmişlerdir. Trabzon ve batısındaki kargaşa ortamı büyürken, Trabzon’a bağı Rize ve çevresinde ise eşkıyalık hareketleri daha az görülmüştür. Sebebi ise bu bölgede devlet gelirlerinin daha sınırlı olmasıdır¹⁸³.

1723 Osmanlı-İran savaşında güzergâh olarak kullanılması mühimmat ve asker naklinin Karadeniz kıyılarından yapılması, savaş hazırlıkları için gerekli olan bakır, altın, gümüş madenlerinin Tirebolu, Espiye ve Gümüşhane’den temin edilmesi ve bunların ihracatının kıyılardan yapılması Karadeniz limanlarının önemini arttırmıştır. Kıyılardaki bu hareketlilik maden emniyeti ve Tirebolu ayanlığı arasında rekabeti giderek artmasına sebep olmuştur¹⁸⁴. Espiye ve Giresun Limanlarına nakledilen madenlerin İstanbul’a ulaştırılması büyük bir sermaye gerektirmiştir. Bu da Trabzon limanı ve çevre limanları ne denli değerli olduğunu göstermektedir. Bu durumda sermayeyi elde etmek isteyen Çepnileri ve ayanları harekete geçirmiştir. Gümüşhane’de bulunan bir madeni zorbalık ile elde etmek isteyen eşkıyanın ortadan kaldırılmasıyla bölgenin asayışı sağlandığı görülmektedir¹⁸⁵. Ayrıca Giresun’da da zorbalık ile ortaya çıkan Kelalioğullarından eşkıya İbrahim Ağa kuvvetleri ile bölgeye hâkim olmuştur¹⁸⁶. Dizdaroğullarının, ahkâm kayıtlarından bu bölgedeki madenlerin işletme hakkını elde etmek için mücadele ettikleri görülmektedir. Bölge emini bu baskıdan dolayı görevini yerine getiremediğini merkeze iletmiştir¹⁸⁷.

¹⁸² Ayhan Yüksel, *Tirebolu’nun 1 Numaralı Şer’iyye Sicili (Metin-Tahlil)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 22; Ayhan Yüksel, “Tirebolu”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 199-200.

¹⁸³ Aygün, *Trabzon’da Ticaret*, s. 49.

¹⁸⁴ Karadeniz bölgesinde adı geçen madenlerin çıkarılan miktarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, “Altın”, *DİA*, II, s. 535.

¹⁸⁵ “Bu esnada Trabzon ‘un dâhil ve haricine ve Gümüşhane madenlerinin çevresini yurt edinen eşkıya takımını memleketin huzurunu ve düzenini bozması sebebiyle Canik muhassılı Süleyman Bey, Diyarbakır valisi İbrahim paşa’nın emrine girmiştir.” BOA, C. DRB. 42/2068.

¹⁸⁶ Şekavet, eşkıyalık, haydutluk. Bkz. Devellioğlu, *age*, s. 1151; Ayrıca arşiv kaynaklarında Kelalioğlu İbrahim’in yanına Safaoğlu Mustafa, Bölükbaşlarından Çilesizoğlu Mehmed (Kereste Tüccarı), Çamuroğlu ve Türüdüoğullarını yanına alarak ve kalabalık Çepni kuvveti ile Giresun ve Keşap kazasını basıp birçok kişiyi öldürerek bölgeye zorla hâkim olduğuna dair arşiv belgesi BOA, A. DVN, 811. Ayrıca bkz. Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 34.

¹⁸⁷ Aygün, *Trabzon’da Ticaret*, s. 41

XVI. yüzyılda Rize kazasında dört mahzen bulunmaktaydı¹⁸⁸. Biri Rize Cami'nin yanında diğeri pazar yakınında ve ikisi de pazar içindeydi. Bu mahzenlerde burçak ve tuz saklanmaktaydı. Mahzenlerin ikisi Rize Kalesi Dizdarı Mehmet Ağa'ya diğeri ikisi de gayrimüslim olan Reis Liyos Babik adlı bir kişiye aitti¹⁸⁹. 1515-1554 yılları arasında bac, dalyan ve ihtisap resmi olarak koyun, sığır, at ve katır 9.000 akçe karşılığında mukataaya verilmiştir. 1601 yılında İskele Gümrüğü ve Keten Gümrüğü Mukataası gelirleri çok düşüktü. Trabzon'dan İstanbul'a gönderilen Rize bezleri 60-70 akçeye satılmıştır¹⁹⁰. İç ve dış ticaretle geliri az olan kazada çevre şehirlere nazaran eşkıyalık faaliyetlerin az görüldüğü kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle bölgede daha çok gasp olayları yaşanmaktadır¹⁹¹.

Rize kazasında zaman zaman eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan aileler arasında ileri gelen isim Tuzcuoğullarıdır. XVIII. yüzyılın başlarında Rize kazasında imdad-ı hazariye vergisini halk ödemeyi reddetmiştir. Bunun yanında bölgede birçok gasp ve adam öldürme gibi olayların yaşanmasından bilinen Tuzcuoğlu Ömer Ağa, destekçilerini de yanına alarak dönemin Trabzon eyalet valisi Ahmet Paşa'ya (29-31 Mayıs 1763) karşı gelmiştir. Vali Ahmet Paşa, Hacısalihzade Hasan Ağa ve Ömer Ağa'yı Tuzcuoğlu Ömer Ağa'ya gönderilmiştir. Tuzcuoğlu Ömer Ağa ve yanındakiler gelen kuvvete karşı başarısız olunca kısa süre içerisinde dağılmıştır¹⁹². Devlet bu tür olayların tekrarlanmaması için Trabzon halkından 30.000 kuruşluk hüccet ve kefalet toplanmasına karar vermiştir. Harç, Hazine-i Amire'den Baş Muhasebe tarafından kayıt altına alınarak toplanmış resmi bir harçtır. Nitekim bu çözüm kalıcı olmamış 1730 tarihinden itibaren bölgede tekrar huzur ve asayiş ortamı bozulmuştur¹⁹³.

¹⁸⁸ İçinde eşya saklanacak yer, ambar, depo, bkz. Devellioğlu, *age*, s. 660.

¹⁸⁹ Miladi 1519 tarihli arşiv kaydında tuz ticareti le uğraşan Çardak Liyos'un Kefe ve Varna'dan tuz ithal edemeyerek Rize'ye geri döndüğüne dair. BOA, TS.MA.e, 969-10. Tuzcuoğulları tuz işletmelerini daha ileri ki zamanda elde etmiştir.

¹⁹⁰ III. Mustafa'nın kızı Silahdar Mustafa Paşa'nın zevcesi Beyhan Sultan'ın validesinin hesap defterinde Sultan için aldığı listede bir top Rize bezi otuz beş kuruş olarak görülmektedir. Cemaziyelevvel 1290 tarihli belge BOA, TS.MA.d, 859, s. 59; Yöre tarihçisi Ali Taşpınar'ın eserinde Çardak Liyo diye geçmektedir. Bkz. Ali Taşpınar, *Rize Tarihi*, Şan Matbaacılık, Rize 2004, s. 150.

¹⁹¹ Ali Taşpınar, *Rize Tarihi*, s. 150.

¹⁹² Aslan Kansız, "Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Rize Kazası", *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Rize Tarihi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Rize 2020, s. 237-238; Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s. 49-50 taraflarınca incelenen belge tekrar incelenmiştir. BOA, MŞH. TŞSC.d, 1924, s. 18.

¹⁹³ Osmanlı Devleti'nde, idarenin gerektiği gibi işlemesi için toplanan vergilerdir. Bahsi geçen Hüccet devlet dairelerinde işi olanlardan alınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Örfi Vergiler ve

3.2. Tuzcuzade Seyyid Hacı Memiş Ağa

Osmanlı Devleti'nde ailelerin kültürel yapısı incelendiğinde daha önce var olan Türk geleneklerinin ve İslâm dininin kabulü ile meydana gelen değişimin devam ettirildiği gözlemlenmiştir. Özellikle dini geleneğin baskın olduğunu isimlerin başına lakap ve sıfatlar olarak el-hac, hacı, molla ve seyyid'in kullanılmasının yanında hane reislerinin çoğunda Hz. Peygamber'in isimleri olan Ahmet, Mehmet ve Mustafa isimlerinin de kullanıldığı görülmüştür. Taşrada ise kullanılan aile isimleri ve lakaplarında eski Türk devletlerinin ad verme geleneklerinin devam ettirilmesi sebebiyle genel itibarıyla kişinin fiziki özelliklerinin yanında; işi, mesleği, sosyal statüsü de etkili olmuştur¹⁹⁴. Trabzon'un fethi sonrası bölgedeki tuz ticareti işini üstlenerek bölgeye nakliyatını yapmışlardır. Bu nedenden olacak ki aile Tuzcu ismini buradan almıştır¹⁹⁵. Tuzcuzade, Tuzcuoğulları isimlerine arşiv belgelerinde çok fazla rastlanılması araştırmalarımızı zorlaştırmıştır. Arşiv kayıtlarında karşımıza çıkan Kastamonulu Tuzcuzade el-hac Mustafa (1775) muhallefatından bahsetmektedir. Yine başka bir arşiv kaydın da Kastamonulu Tuzcuzade İbrahim Ağa'ya (1775) aittir. Ancak iki arşiv kaydı incelendiğinde Memiş Ağa ile bağlantılarının olmadığı görülmüştür. Ayrıca soyundan gelen kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde de Rize dışındaki İzmir, Kastamonu, Gaziantep'te bulunan Tuzcuoğullarının söz konusu aile bağlantılarının olmadığı anlaşılmıştır¹⁹⁶.

Kapıcıbaşı, el-hac, Rize Ayanı, Faş Muhafızı, Başbuğ, Batum Kalesi Muhafızı, Gönve Sancağı Ayanı ve Seyyid olarak anılan Tuzcuoğlu Memiş Ağa¹⁹⁷, 1715 tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir. Bölge eşrafının ve soyundan gelenlerin söylediklerine göre uzun boylu ve şişman bir adamdır. Eşi Hacışahinoğlu kızıdır. Halk arasında Memiş Ağa, Batum'un Rusların eline geçmesinin ardından yıkılan sancağın yerine Batum dışında kalan toprakların organize edilmesi gerektiğinden dolayı bir sancak ihtiyacı doğmuştur. Batum'da bulunan muhacirler batıya; Samsun, Sinop, Fatsa ve çevresine doğru yapılan

Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1986, s. 293.

¹⁹⁴ Osman Köksal, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Kasabasındaki Şahıs Adı Profili", *Bilig Dergisi*, LXV, Ankara 2013, s. 234-236.

¹⁹⁵ Hacıfettahoğlu, *age*, s. 132; Ayrıca aile eşrafının da Tuzcuoğullarının büyük gemilerinin olduğundan bahsetmektedir.

¹⁹⁶ Tuzcuoğulları ile yapılan görüşmeler nezdinde İzmir, Gazi Antep gibi bölgelerde de olan Tuzcuoğulları ile ilişkilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. BOA, *D.BŞM.MHF.*, 12814-1189; BOA, *D.BŞM.MHF.*, 57-68.

¹⁹⁷ kâtip hatasından dolayı bazı arşiv kayıtlarında tek belge içerisinde "Mehmet-Memiş" kullanımına rastlanılmıştır. Doğru kullanım Memiş Ağa'dır. Bkz. BOA, *C.AS.*, 1044/45854; BOA, *C.AS.*, 79/3728.

göçlere karşı Rize'nin sancak yapılmasında ve göç eden halkın buraya yerleşmesinde öncülük ettiğine dair bir bilgi bulunmaktadır¹⁹⁸. Babasının kim olduğu hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Mehmet Hacısalihoğlu, çalışmasında Memiş Ağa'nın babasının Hopa eşrafından Hamdi olduğunu ve atalarının Konya'dan göç ettiğini belirtmiştir¹⁹⁹. Bir sene sonrasında yaptığı başka bir çalışmasında Tuzcuoğlu Ömer'in Memiş Ağa'nın babası olma ihtimalinin yüksek olduğundan bahsetmiştir²⁰⁰. Münir Aktepe ise çalışmasında babasının Hopa eşrafından Hamdi Bey olduğunu belirtmiştir²⁰¹. Abdullah Bay çalışmasında yanlış çeviri yapmasından dolayı Memiş Ağa'nın babasının Hamitzade olduğunu belirtmiştir²⁰². Soyunun Trabzon, Rize kökenli ve Konya'dan göç ettiği üzerine var olan fikir ayrılığına son vermek adına üst soy bilgisinin açıklanması önem arz etmektedir²⁰³. Arşivde Tuzcuoğullarına dair ilk kayıt 1753 tarihli belgede Tuzcuoğlu Ömer'in bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerine aittir²⁰⁴. 1760 tarihinden sonraki kayıtlarda Memiş Ağa bölge ayanı olarak geçmektedir. Yapılan çalışmalar ve arşiv kayıtları göz önünde bulundurularak, Tuzcuoğullarının Rize kazasında çok uzun zamandır varlığını gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır²⁰⁵. Bu bağlamda Faş Kalesinde bulunan mühimmatın durumunu belirten 1801 tarihli belgede geçen "*Beray-ı teslim-i şüde'an Mısırlıhade Ali Ağa ve Hamdizade Memiş Ağa a'yan-ı Hopa an muteban...*" ifadesi, babasının Hopa eşrafından Hamdi Bey olduğunu kanıtlamaktadır. (Ailenin ayrıntılı soy ağacı Belge2.) Ayrıca Hopa ayanı olduğunu belirtmesi, soyunun Konya'dan göç ettiğine dair olan tezi çürütmektedir²⁰⁶. Döneme tanıklık eden Binbaşı Avni Bey eserinde, eski zamanda Rize'ye

¹⁹⁸ Halk arasında anlatıla gelen bu hikâyenin arşiv kayıtları ile doğruluğu yahut yanlışlığı test edilememiş, ayrıca Batum'un Rusların eline geçme tarihi 1879'dur. Memiş Ağa'nın ölüm tarihi 1817 olması sebebiyle gerçekliği yoktur.

¹⁹⁹ Mehmet Hacısalihoğlu, "Tuzcuoğulları", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 451.

²⁰⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali*, Serander Yayınevi, Trabzon 2014, s. 42.

²⁰¹ Münir Aktepe, *Mahmut II Devrinde Rize Ayanından Tuzcuoğulları İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmayan Tez, İstanbul 1940, s. 1.

²⁰² Bay, *age*, s. 198.

²⁰³ Hasan Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, Güven Basımevi, İstanbul 1949, s. 20; Hacısalihoğlu, "Tuzcuoğulları", s. 42.

²⁰⁴ BOA, A.DVNSAHK.TZ.d, 1, s. 153/3.

²⁰⁵ Şu anki devlet hastanesinin bulunduğu arazide Tuzcuoğlu'nun büyük bir konağı olduğundan bahsedilmektedir. Öyle büyüktür ki Rusya'dan gelen gemiler konağı Osmanlı askeri binası sanarak top ateşine tuttuğu bile söylenmektedir. Bijişkyan, *age*, s. 62; Rize Nüfus Defteri, BOA, NFS 520/1144, s. 13. 1834 tarihinde yapılan nüfus sayımıyla ilgili kayıtlarda Memiş Ağa'nın konağının bulunduğu Piriçelebi Mahallesi'nde onun oğlu Ahmet ve iki oğlu Mehmet ve Hurşit'in ayrıca tebaası hizmetlilerinin de olduğu belirtilmektedir.

²⁰⁶ Soyu devam eden Tuzcuoğulları ailesi ile görüşmelerimizin sonucunda da babasının Hamdi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca bkz. 1215 tarihli BOA. A. DVNSNMH.d, 10, s. 97.

tuz gemisi ile gelen ve tuzu sattıktan sonra buraya yerleşen ve zengin olan bir adamın burada zamanla büyük ve güçlü bir aile olmayı başarmış olduğundan bahsetmiştir²⁰⁷. Osmanlı, önemli zengin tuz yataklarına sahipti. Bu durum XVII. yüzyılda devlet hazinesi gelirleri içerisindeki tuz üzerinden alınan verginin önemli bir yere sahip olduğunu da göstermektedir. Devlet tuz yataklarının denetimini ve vergi toplama işini önce İltizam Sistemi içerisine dâhil ederek mültezim, tekke, zaviye ve aşiret beyleri ile idaresini sağlamıştır, XIX. yüzyıla gelindiğinde 1862 tarihli Tuz Nizamnamesi ile bölgelerde tuz müdürlükleri kurularak Rüşumat Emaneti tarafından işletilmiştir. Nizamname doğrultusunda Rusya'dan tuz ithali yasaklanarak, tuzu toptan alıp satan araçlar için vilayetlere kurulan tuz müdürlükleri ve depolar da devlete bağlanmıştır²⁰⁸. Kaya tuzu Ankara, Konya, Erzurum, Bağdat, Halep; Deniz tuzu, Kızıldeniz, Akdeniz ve Ege Denizi sahillerinde işletilmiştir. Taşrada kurulan müdürlükler aracılığıyla iç kesimlere nakliyatı yapılmıştır. Trabzon'da tuz bulunmaması sebebiyle Foça'dan gelen tuzu sahil boyu kurulan yirmi sekiz depoda muhafaza edilmiş ve buradan tüm Karadeniz kıyı şeridini kapsayacak şekilde özellikle doğuda Hopa batıda Sakarya nehrine dek tuz nakliyatı yapıldığı görülmektedir²⁰⁹. Bu bağlamda Memiş Ağa'nın atalarının uzun zamandır Doğu Karadeniz'de olduğu ve tuz nakliyatı yaptıkları anlaşılmaktadır. Genel itibarıyla bölgede bulunan diğer ayanlar hanedanın temellerini nerede atmışlar ise o bölgenin ismi ile anılırken Memiş Ağa ise herhangi bir bölgenin ismi ile değil yoğun olarak yaptıkları tuz ticareti sebebiyle Tuzcuoğulları olarak anılmıştır.

Memiş Ağa'nın büyük askeri kuvvete sahip olması ve bölgede sözü geçen biri olması konusunda birkaç etken bulunmaktadır. Bunlardan biri kardeşi Osman Ağa'dır. Osman Ağa, padişahın silahşorluk unvanına sahiptir²¹⁰. Bu da padişahın önemli adamlarından biri olduğunu göstermektedir. Buna örnek olarak bölgeye Fransa'dan botanik araştırması için gelen bir heyet, Trabzon limanına demir attıktan sonra valiye padişah fermanını iletirler ama valinin tepkisi beklediklerinden farklı olur. “Vali, bölgede ayanların iradeyi

²⁰⁷ İsmail Hacıfettahoğlu, *Trabzon İli Laz Mı Türk Mü*, Atlas Yayınları, Ankara 1998, s. 132.

²⁰⁸ Devlet tekelinde işletilen tuz madenleri ile elde edilecek gelir kağıt para ve bonoya çevrilme amacıyla kullanılmış. Denetim için de araçlara satım yapmak amacıyla bölgelere tuz müdürlükleri kurulmuştur. Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmanlı) II, E yayınları, İstanbul 1983, 140.

²⁰⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, XXXII, s. 60-61.

²¹⁰ Silahdarlık makamı has oda'ya mensup olup padişaha ait silahların muhafazası ile görevlidirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, “Silahdar”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 191.

üstlendiklerini ve gelen heyeti kendisinin değil bölgede hâkim olan kişinin kabul edeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Yeniçeri Osman Ağa ve Memiş Ağa adındaki iki ayan silahlı adamlarını göndererek onları getirmelerini emretmiştir”²¹¹. Tuzcuoğullarının soyu Karadeniz Bölgesi’nde geniş bir alanda yer almaktadır. Gürcistan sınırlarını da aşan bu ailenin kolu İstanbul’a kadar uzanmış ve ortaya çıktıkları bölgede söz sahibi olmayı başarmışlardır.

Laz Ahmet Paşa, Memiş Ağa’nın dayısı veya amcası olduğu iddia edilmiştir²¹². Ahmet Paşa, devletin birçok kademesinde başarılı görevlerde bulunmuştur. Yeniçeri Ocağı’nda yetiştikten sonra kapıcıbaşı ve İbrail nazırlığına yükselmiştir²¹³. 1811 Osmanlı-Rus Savaşı’nda mirahur payesi²¹⁴ ile orduda görev almıştır. Bu sırada asker sevkياتında gösterdiği başarısı ile Rusçuk’u Rusların elinden almış ve karşılığında sadrazamlığa yükseltmiştir. II. Mahmut döneminde 1811-1812 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış ve azledilerek Bursa’ya gönderilmiştir. Affedilmesi sonrasında önce Halep devamında da Erzurum’a vali olarak tayin edilmiştir. Erzurum valiliği görevinde 1819 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Erzurum’dadır. Tuzcuoğullarının bu denli güçlü olmasının arkasında yatan nedenlerden biri de bu sadrazamın olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim Ahmet Paşa’nın Laz olarak anılmasının sebebi atalarının Gürcistan sınırlarında bulunan Lazika Devleti’ne girmesinden dolayıdır. Birçok görevde yer almasının yanı sıra sadrazamlıkta sadece bir sene bulunmuş ve Memiş Ağa ile birlikte hareket ettiği ya da yardım ettiğine dair bir arşiv kaydına rastlanılmamıştır. Nitekim Ahmet Paşa’nın soyu Gürcistan’da bulunan Kuman oymaklarından Kıpçaklara dayanmaktadır. Gürcistan idari tarihinde etkili isimlerin büyük bir kısmı bu adı taşıdığı görülmektedir. Bu hususta Osmanlı sadrazamlarında padişaha

²¹¹ Meeker, *age*, s. 208.

²¹² İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 295; Nazım Tektaş, *Sadrızamlar Osmanlı’da İkinci Adam Saltanatı*, Çatı Yayınevi, İstanbul 2002, 486-487.

²¹³ Kaynaklarda Braila olarak bilinmektedir. 1538-1830 yılları arasında Türklerin idaresinde olan, Romanya’nın doğusunda Bükreş yakınlarında bulunan Tuna gibi önemli ticaret yoluna bağlı limanlardan biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mihai Maxım, “İbrail”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 363.

²¹⁴ Kırım hanları, veziriazamlar gibi üst düzey devlet adamlarının ahırlarına bakan hizmetliler için kullanılan unvandır. İçerisinde büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmış, büyük mirahurluğa kapıcılar kethüdalığı, kapıcıbaşılık gibi görevlerden tayin yapılmış. Böylece yeniçeri ağalığı, sancakbeyliği, beylerbeyliğine kadar yükselebilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, “Mirahur”, *DİA*, XXX, s. 141-143.

yakın olmayı başarmış Laz Aziz Ahmet Paşa'nın Memiş Ağa'nın uzun vadede bölgedeki hâkimiyetini sağlamasında etkisinin olduğu aşikârdır²¹⁵.

Ailenin bölgedeki hâkimiyetini sağlamasında seyyid ve hacı unvanlarının kullanmaları da etkili olduğu düşünülmektedir. Seyyid unvanı Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin soyundan gelenlere kullanılan bir unvan olduğu bilinmektedir²¹⁶. Bunun yanında ileri gelen, baş, başkan, efendi, bey, ağa gibi anlamlarını da kapsamaktadır²¹⁷. Harap olan Faş Kalesi'nin tamiri için Muhafız Tuzcuzade Seyyid Hacı Mehmet Ağa'ya güvenerek taraftarları tarafından gönderilen yardım paralarının taksimatı yapılarak geri istenildiğine dair belgede geçen “*Dergah-ı ali kapucubaşlılarından Faş Muhafazasına memur Tuzcuzade Seyyid el-Hac Mehmed Ağa kullarının ve idare olunan..... hülasasıdır.*” ifadesinden de anlaşıldığı üzere çevresinde güvenilen ve sevilen biri olmuştur. Silahşoran-ı Hassa'dan Tuzcuzade Seyyid Osman ve oğulları Seyyid Tahir Ömer, Seyyid Abdülhalit, Seyyid Abdülaziz, Seyyid Abdülhamid, Seyyid Ahmed Reşid ve Seyyid Mikdat peygamber soyundan geldiği öne sürülen akrabalarıdır²¹⁸.

3.3. Memiş Ağa'nın Ekonomik ve Askeri Faaliyetleri

Hopa eşrafından Hamdi Bey XVII. yüzyılda bulunduğu bölgede önemli bir mal varlığı edinmiş, bu da topraklar üzerinde akılcıca yaptığı ekonomik faaliyetler sayesinde olmuştur. Tuzcuoğullarının, 1826 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla tuz ticareti ve nakliyatının yanında keten, balmumu ticareti ve nakliyatı da yaptığı söylenebilir²¹⁹. Ayrıca 1810' da Rize ile Of kazalarının yanında Trabzon ve Gümüşhane sancaklarında bulunan Keten Bezi Damga Vergisi Mukataası iltizamı açık arttırma ile Memiş Ağa'nın kardeşi Silahşoran-ı Hassa'dan Seyyid Osman ve oğullarına verilmiştir²²⁰.

²¹⁵ Laz Aziz Ahmet Paşa, Gürcü Kralı II. David'in Selçuklulara karşı topladığı 40 kişilik ordunun içerisinde yer alan Çortan boyuna mensuptu. Gürcistan Günümüzde Gürcistan'da Cordaniya denilen bölgede varlıklarını sürdürmektedirler. Gürcistan'ın kurucu isimlerinden Jordaniyalılar, Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kıldıroğlu, “Kıpçakların Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında”, *BELGÜ*, II, Ardahan 2015, s. 128; Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013, s. 112; Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 173.

²¹⁶ Ünal, *age*, s. 613

²¹⁷ Devellioğlu, *age*, s. 1106.

²¹⁸ BOA, C..AS., 79/3728.

²¹⁹ BOA, C.SM, 4010/1241; Meekel, *age*, s. 235; Karadeniz'in iklimi bölgedeki ekonomik faaliyetleri fazlasıyla etkilemiştir. Rize'de yetişen limon ve portakalın yanında yetiştirilen kenevir'in de ünü her yere yayılmıştır. Bijişkyan, *age*, s. 62.

²²⁰ BOA, C.AS., 872/37427. “Tamga mukaatasını Tuzcuzade merhametlu efendimizden iltizam edildiği seneden beri tamga umurlarına dair bir müdahale olmadığı Rize Kazası'nı kendilerine tahsil ederler...”

Memiş Ağa, tuz ticaretinin yanında, nakliyatçılık da yapmıştır. Osmanlı Devleti, 1579 tarihinde günümüzdeki adı Poti olan Faş'da Karadeniz Bölgesi'nde meydana gelen karışıklara son vermek amacıyla bir kale inşa ettirmiştir. Bu kale Osmanlı'nın Kafkas Bölgesi'nde savunma hattı oluşturarak bu tarihten itibaren birçok defa onarım sürecinden geçmiştir. 1723 tarihinde harabe olması sebebiyle tekrardan yapımına başlanmıştır²²¹. Yapım sürecinde ihtiyaç duyulan zahire ve mühimmatın götürülmesi kış aylarında deniz üzerinden zor olması sebebiyle bu sevkiyatı gerçekleştirmek için Tiflis ve Trabzon'dan yol yapılmıştır. Bu yol inşaatı için 1726 tarihinde Trabzon'dan Gönnye ve Batum yolunun iyileştirilmesi amacıyla Karadeniz Bölgesi'nde bulunan kadılara, yeniçeri zabıtlarına, serdarlarına ve ayanlara emir gönderilmiştir. Faş Muhafızı Tuzcuoğlu Memiş Ağa'ya da gönderilen 1806/1807 tarihli bir hüküm ile Faş Kalesinin inşası için ihtiyaç duyulan malzemeleri gemilerle nakledilmiştir. Bu nakliyat için Gönnye, Rize, Trabzon, Giresun gibi kıyıya yakın yerlerdeki halktan yardım istenmiştir. Nakliyatı yapan gemi ve tayfasının taşıma hizmeti devlet tarafından karşılamıştır²²².

Osmanlı Devleti, Ruslara karşı mücadele ederken aynı zamanda Trabzon ve çevresinde Hacısalihioğlu Ali ve kardeşi Gümüşhane Emmini İbrahim ile Maçka ayanları Eyyübzade Ömer ve Abdullah Bey arasında kaza üzerinde hâkimiyet mücadeleleri meydana gelmiştir²²³. Bu nedenle 1811 tarihinde Moralı Osman Efendi'yi Trabzon'a vezaretle vali olarak gönderilmesine karar verilmiştir. Nitekim Moralı Osman Efendi yaşlandığını ve bu görevde etkili olamayacağını belirtmesi üzerine Limni Adası'na gönderilmiştir. Yerine Çavuşbaşı Ahmed Aziz Paşa gönderilmiş ise de başarılı olamayınca, 1809 tarihinde Canik muhasıllığında bulunan ve daha sonra Gönnye sancağına tayin edilen, 1810 tarihinde Çarhacı Ali Paşa'nın valiliği ve vezirliği alınması üzerine Trabzon mütesellimliğine getirilmiştir. Bölgede artan asayişsizliğe son vermek amacıyla 1813 tarihinde Trabzon mütesellimi Hazinesdarzade Süleyman Ağa vezaretle Trabzon valiliğine getirilmiş ve paşa olmuştur²²⁴.

²²¹ Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, s. 69-86.

²²² BOA, C.AS. 1172/52208; BOA, C.AS. 1044/45854.

²²³ BOA, HAT, 993/41853.

²²⁴ BOA, HAT, 1260/48789.

Memiş Ağa, babasından kalan, idari, finansal ve ticari faaliyetlerin başına geçmiştir, Kendisine kalan mirası daha da artırmak için uğraşmıştır. Bu bağlamda 1811 tarihinde Gönve Sancakbeyliği ve Batum Kalesi Muhafızlığı'na Memiş Ağa tayin edilmiştir. Memiş Ağa birden çok kazayı idaresine alarak bölgedeki hâkimiyeti artması ile doğru orantılı olarak halkı da kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bu sayede bulunduğu bölgeyi ve çevresini elinde tutarak mültezimlikten sonra Rize ayanı ve Doğu Karadeniz'de taraftarlarınca oluşan bir zümrenin başına geçmiştir²²⁵. Ayan olması sebebiyle özellikle XVIII. yüzyılda devlet ayan olanlardan asker istemiş bu vesileyle askerlik yaşı gelmiş gençleri toplayarak kendi taraftarlarından oluşan kuvvetini de meydana getirmiştir²²⁶.

Mültezimlikten Rize ayanlığına yükselen Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Cevdet Paşa eserinde ilk zamanlarında fakir, toprağı olmayan ya da az toprağı olan kimselere faizi ile geri almak adına borç para vermesi onun nüfuzunu arttırmış ve çevresinde sevilen biri haline getirmiştir. Öyle ki Memiş Ağa, ayan olana kadar çevresine kendisini sevdirmiş, ayan olduktan sonra devletin verdiği görevleri kusursuz bir şekilde yerine getirmiştir. Vergilerini düzenli ve senelik olarak toplu bir şekilde merkeze göndermiş, savaş sırasında asker temin etmiş, bulunduğu bölgenin asayişini sağlamış, bölgeye tahsildar sokmamıştır. Bu sayede halkın ve devletin gözünde de kusursuz olarak görülmüştür²²⁷. Şanizade de ise, Memiş Ağa için, kendi menfaatini düşündüğüne dair bir bakış açısı mevcuttur. O Memiş Ağa, *“Rize, Hopa, Sürmene’yi idaresi altına almış, bu bölgelerdeki fukaraya zulm eder, ölenlerden geriye kalan malı zabt eder, varislerin haklarından mahrum eder ve kanunsuz işler yapardı.”* ifadesine yer vermiştir. Hakkındaki bu hükümlerin Hazine-dar-zade Süleyman Paşa'nın, Memiş Ağa ile arasındaki husumetten dolayı halk tarafından sevilen, sayılan biri olmasına rağmen iftira atarak hükûmete karşı asi durumuna düşürdüğünü belirtmiştir²²⁸. Tuzcuoğlu Ömer'in eşkıyalık faaliyetlerinden sonra 1760 tarihlerine tanıklık eden farklı eserlerde de Memiş Ağa'nın tefeci olduğundan bahsedilmiştir. Özellikle Şanizade Tarihi'nde ondan asıl görevlerini yerine getirmeyerek, ahali ve fakirlere gün

²²⁵ BOA, HAT, 480/23530; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, X, s. 219.

²²⁶ Goloğlu, *age*, s. XXXIV; Meeker, *age*, s. 235; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 283; Umur, Memiş Ağa için harp ve darp adamı olmadığından yüz yaşında ticaretle uğraşarak büyük bir servet edindiğinden bahsetmektedir. Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, s. 20.

²²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, s. 217; Meeker, *age*, s. 236.

²²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, s. 197.

geçtikçe haksız yere onları katlederek mallarını gasp etmiş, ilçede ölenlerin mallarını zapt ederek mirasçılara bırakmamıştır²²⁹.

Trabzon valisi olan Süleyman Paşa, ilerleyen zamanlarda Memiş Ağa hakkında ölenlerin terekelerine el koyduğu, kanunlara uymayan davranışlarda bulunduğunu merkeze bildirmiştir²³⁰. Kaynaklarda Memiş Ağa, köylüden senelik mahsulün tamamını alarak geriye kalan zamanda köylüye faizli borç vermiş. Köylünün mahsulü verdiği borcu karşılamazsa dahi yine de köylüyü kendisine borçlandırmak adına tekrardan borç vermiştir. Bu durum köylü için iyi niyet timsalidir. Nihayetinde borcunu ödeyemeyen köylüyü, cezalandırmış ya da borcunu karşılayacak malına mülküne el koymuş yoksa da arazisine el koymuştur. Bulunduğu bölgenin hâkimiyetini bu icraatları doğrultusunda ele geçirdiği iddia edilmiştir²³¹. Bu bağlamda Karadeniz halkı arasında kulaktan kulağa anlatıla gelmiş ve birçok kaynakta yer bulmuş anekdotlar bulunmaktadır. “Memiş Ağa, bölgesinden vergi topladığı günlerde köylere iri bir katırın üzerinde gider ve yedeğinde de bir başka katır bulunurdu. Bu boş katır ayrıca küçük bir topu ardı sıra çekerdi. Ağanın köye geleceği duyulunca köylü toplanır şu ya da bu şekilde vergilerini öderlerdi. Bir gün bir yaşlı adam Memiş Ağa’ya oğlunun kendisine iyi davranmadığını şikâyet ederek Ağa’dan oğlunu ıslah etmesini ister. Memiş Ağa’da adamın oğlunu çağırır ve yakın bir ağaca asılmasını emreder. Adamları köylüyü asarken yaşlı baba “Ağa ben sana öldür demedim ıslah et dedim” diye yalvarır. Memiş Ağa ise “Benim ıslahım budur. Herkes aklını başına devşirsin.” diyerek oradan ayrılır. Kanlı Kavak denilen bu ceza olayına Osmanlı’nın birçok bölgesinde de rastlanılmaktadır. Hikâyenin gerçekliği tartışılmaktadır. Nitekim Memiş Ağa’nın toprak ağası olarak bölgede ne denli güçlü olduğunu göstermek amacıyla anlatılan hikâyelerden sadece birisidir²³².

Memiş Ağa, ekonomik faaliyetlerin yanında devlet bünyesinde gösterdiği başarılar ile önemli rütbelere sahip olmuştur. Memiş Ağa’nın adını 1790 tarihinde Canikli Battal Hüseyin’in Rusya’ya kaçmasının ardından, Trabzon Valiliği ve Anapa Muhafızlığı’na Abdullah Paşa tayin edilmiştir. Bu tarihte şehir kethüdalığına son verilip tekrar ayan sistemine geçilmesi Abdullah Paşa’yı tedirgin etmiş ve direnmiştir. Bu direnme Anapa’nın

²²⁹ Şanizade, *Şanizade tarihi*, II, s. 751.

²³⁰ Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, s. 20-23.

²³¹ Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 283; Meeker, *age*, s. 235.

²³² Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 283.

Ruslara geçmesine sebep olmuş ve III. Selim, 1791 tarihinde Trabzon beylerbeyi Kuğuzade Süleyman Paşa'yı görevlendirerek Abdullah Paşa'nın öldürülmesine dair ferman göndermiştir. Nitekim Kuğuzade Süleyman Paşa bu görevi Tuzcuoğlu Memiş Ağa'ya vermiştir. Trabzon'da kaleye sığınan ve çıkmayan Abdullah Paşa'yı Erzurum valiliğine tayin edildiği söylenerek kaleden çıkarılmıştır. Erzurum'a doğru yola çıkan Sarı Abdullah Paşa ve Kalcızade Ömer Ağa, Tuzcuoğlu Memiş Ağa tarafından "Tirzik" adlı yerde yakalanarak öldürülmüş ve başları İstanbul'a gönderilmiştir²³³. Memiş Ağa, görüldüğü üzere devlet tarafından verilen emirleri başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Bu nedenle devletin dikkatini birçok alanda üzerine çekmeyi başarmış ve devlet bünyesinde istihdam edilmeye başlanmıştır.

1760 tarihinde Doğu Karadeniz'in en güçlü ayan ailesi Caniklizadeler döneminde, Osmanlı-Rusya arasında iki büyük savaş meydana gelmiştir. İlk savaş III. Mustafa dönemi 1768-1774 yılları arasında gerçekleşmiş ve Osmanlı'nın ağır yenilgisi ile sonuçlanmıştır. İkinci savaş 1787-1792 arasında I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerine rastlamaktadır. Nitekim ikinci savaşta birinci savaşta olduğu gibi Osmanlı'nın ağır yenilgisinin pekiştirildiği anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu iki büyük savaşın sebepleri ve taşraya yansımalarına kısaca değinmek Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasetinin ve Osmanlı'nın savaş sırasında başvurduğu çarelerin anlaşılması ve Tayyar Mahmut Paşa isyanı ve firarının yanında Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın Tayyar Mahmut Paşa'yı haberdar etmesinin anlaşılması noktasında yardımcı olmuştur. Rusya I. Petro ile Batılılaşma siyaseti güderek kendisini Avrupa devleti haline getirmeyi başarmıştır. Avrupa devletleri ise Rusya ile ittifak oluşturmuş böylece Karadeniz ve Kırım'ı topraklarına katarak Doğu Avrupa İmparatorluğunu kurmak istemiştir. Özellikle II. Katerina'nın III. Petro'yu ortadan kaldırarak başa geçtiği tarihlerde Rusya sınırlarını güneye ve batıya doğru genişletmiş batıda Polonya'yı ele geçirmiş, güneyde Osmanlı ile iki büyük savaşta galip gelmiştir. Savaş sonucunda Rusya Karadeniz'e inmeyi başararak Kırım'ı ilhak etmiş, Kuzey Karadeniz Bölgesi'ni Tuna nehrine kadar ele geçirmeyi başarmıştır. Ayrıca Osmanlı'ya karşı Odessa gibi liman şehirleri kurarak burada oluşturacağı büyük donanma ile Osmanlı'yı tamamen ortadan kaldırarak bir Grek Devleti (Yunan Devleti) kurmayı amacı doğrultusunda Mora'yı, Suriye'yi ve Mısır'ı Osmanlı'ya karşı kışkırtmıştır. Osmanlı

²³³ Goloğlu, *age*, s. 123; Şevket, *age*, s. 92; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 285; Sarı Abdullah Paşa'nın ölümü sonrası muhalefatına dair Kuğuzade Süleyman Paşa'ya gelen hüküm BOA, C.ML., 185-7740.

Devleti bu zor şartlar altında 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşma sonucunda Rusya Karadeniz’de ticaret yapma hakkı elde etmiş ve Kırım’ı ele geçirerek Osmanlı’dan ayırmıştır. Osmanlı, 1787 tarihinde Kırım’ı geri almak için Rusya’ya savaş açmış, nitekim sefer hazırlıklarının uzun sürmesi ve Avusturya’nın da Osmanlı’ya karşı Rusya’nın yanında yer almasıyla savaş Osmanlı’nın aleyhine sonuçlanmıştır²³⁴. III. Selim döneminde Ruslar, Anapa Kalesi’ni kuşatmış, devlet Trabzon Eyaleti’nde bulunan bölgesel güçlerden Caniklizade Vali Battal Hüseyin’in emrinde bir kuvvet hazırlayıp Anapa ve Soğucak kalelerini kurtarmak istemiştir. Bunun üzerine birçok ayan asker göndermiş bunlar içerisinde Tuzcuoğulları yüz asker göndererek destek vermiştir²³⁵. Her ne kadar zaman zaman ayanların kendi içerisindeki rekabeti devleti zor duruma düşürmüş olsa da savaş zamanlarında devletin zengin kaynakları haline gelerek güçlenmesinde etkili olmuşlardır²³⁶. Mücadelelerle geçen bu tarihlerde Trabzon valisi Canikli Tayyar Mahmut Paşa isyan etmiştir. Canikli Ailesi bölgesel iktidarı sağlamayı Canikli Hacı Ali Paşa döneminde başarmıştır. Sırasıyla Canik, Trabzon, Amasya mutasarrıflığını yapmıştır. Amasya mutasarrıflığı sırasında kendisine yardım etmesi amacıyla büyük oğlu Battal Hüseyin’i Amasya mütesellimi olarak tayin etmiştir. Bölgedeki idari faaliyetlerinden bunalan halk Amasya Müftüsü Hacı Kâşif Mehmet Efendi aracılığıyla merkeze şikâyetlerini iletmışlerdir. Bu şikâyetler sonucunda Oğlu Battal Hüseyin’i azlederek yerine küçük oğlu Mikdat Ahmet’i getirmiş nihayetinde şikâyetler tekrarlanınca Canikli Hacı Ali Paşa’da Amasya mutasarrıflığından azledilmiştir. Mikdat Ahmet Bey, kısa bir süre sonra tekrar Amasya mutasarrıflığına getirilmiş böylece bölgede Canikli otoritesi devam etmiştir. Bölge ayanları, Çapanoğlu Mustafa Bey’den yardım istemiştir. Bu yardım isteğinin kabul edilmesi Çapanoğlu ve Caniklizadeler arasındaki büyük mücadeleyi başlatmıştır²³⁷. Canikli Ali Paşa, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kırım Seraskerliğine tayin edilmiş, savaşın sonuna doğru vezirlik rütbesi ile Trabzon valiliğine tayin edilmiştir. Nitekim yerine mütesellim tayin etmiş. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandıktan sonra 1778 de Trabzon’a gelmiştir. Erzurum’a tayini yapıldıktan sonra Trabzon Valiliğine küçük oğlu Mikdat Ahmet Bey tayin edilmiştir.

²³⁴ Goloğlu, *age*, s. 132-133; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, II, s. 266-269; Hacısalihioğlu, *Trabzon’da Ayanlık*, s. 54-55; Saydam, *agm*, s. 289.

²³⁵ İlk Baharda Trabzon ve çevre mahallerden Anapa Kalesine gönderilecek olan asker sayısını belirtildiği belge. BOA, C.AS., 62/2945

²³⁶ Goloğlu, *age*, s. 121-124.

²³⁷ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003, s. 20.

Bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin artması hususunda merkez asayiş ve huzurun sağlanması için Trabzon'a Canikli Ali Paşa'yı tayin etmiştir. Bu görevlerinin yanında Sivas, Kastamonu, Çorum'da da valilik görevlerine tayin edilmiştir. Canikli Ali Paşa, Merkezden gelen emirleri yerine getirmiş, askeri hizmetler, idari hizmetler, timar ve zeamet sahipleri arasındaki anlaşmazlıkların, haksızlıkların çözülmesi ve bölgedeki eşkıyalık olaylarına karşı önlem alınması gibi birçok görevi başarıyla yerine getirerek büyümüş ve çevre ayanlara karşı güçlenmeyi başarmıştır. 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım bağımsız olmuştur. Nitekim Rusların Kırım'a saldırması üzerine Kırım'ı kurtarmak için Canikli Ali Paşa ikinci defa Kırım Seraskerliğine tayin edilmiştir. Kırım'ın kurtarılması için Trabzon'un yanında Sivas Valiliği de verilmiştir. Böylece istenilen zahire ve askerleri kolay ve hızlı bir şekilde temin edilebilecektir. Fakat asker ve zahire temininde güçlük çekilmesi sebebiyle Ali Paşa, oğlu Mikdat Ahmet'i Sivas Kaymakamlığına verilmesini istemiştir. Böylece Ali Paşa otoritesini oğlu eliyle kuracak, asker ve zahire temininde yaşanan zorlukları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Canikli ailesine Sivas bölgesinin art arda tevcih edilmesi Çapanoğullarını kıskandırmış ve aralarındaki mücadeleyi başka bir boyuta taşımıştır²³⁸. Canikli Ali Paşa'nın 15.000 kişilik ordusu ile Kırım üzerine gitmesine rağmen kış mevsiminden dolayı bölgede kendisine destek gönderilemeyeceğini düşünerek donanma ile geri dönmüştür. Oğlu Mikdat Ahmet Paşa da askerlerini alıp geri dönmesi hükûmeti kızdırmış ayrıca Selim Giray'ın tepkisi ve görevini kötüye kullandığına dair şikâyetler sonucu ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Nitekim birçok kere firar eden ve defalarca affedilen Canikli Ali Paşa, devletin verdiği Tokat civarındaki Katıroğlu Bekir Beyin eşkıyalık hareketlerini bastırma görevini yerine getiremeden altmış beş yaşında bilinmeyen bir hastalık sebebiyle vefat etmiştir²³⁹.

Canikli Ali Paşa'nın soyundan gelen önemli şahsiyetlerden biri olan torunu Tayyar MahmutPaşa, Canik ve Amasya Sancakları verilmiş. Babası Battal Hüseyin Paşa yerine de Erzurum ve Trabzon Valiliğine tayin edilmiştir. Amasya Valiliği sırasında Amasya halkının şikâyetleri sonucunda Diyarbakır, Erzurum ve Rakka valiliklerine tayin edilmiştir. Kendisi Sivas valiliğini istemiş nitekim III. Selim bu isteğini reddetmiştir. III. Selim, tahta

²³⁸ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003, s. 36; Özcan Mert, "Çapanoğulları", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 221; İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmut Paşa İsyanı ve Caniklizadelerin Sonu (1805-1808)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, I, Trabzon 2006, s. 91.

²³⁹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003, s. 139.

çıkıldığında Nizam-ı Cedid reformlarını uygulamak için yerel yöneticilerin desteğini almak istemiştir. Bu bağlamda Nizam-ı Cedid reformlarının halk tarafından benimsetilmesi ve yayılması amacıyla Çapanoğlu Süleyman'ı Amasya'ya oğlunu ise Sivas valiliğine tayin edilmiştir. Tayyar Mahmut Paşa bu kararlara karşı tavır almış ve Çapanoğlu Süleyman'a saldırı hazırlıklarına başlamıştır. Hükûmet aynı anda hem eşkıyalar hem de Tayyar Mahmut Paşa'nın taşkınlıklarıyla uğraşamayacağını düşünerek Amasya'yı Çapanoğlu Süleyman'dan geri almış nitekim bu durum Tayyar Mahmut Paşa'yı durdurmaya yetmemiştir. Nizam-ı Cedid'e karşı olanların desteğini almak amacıyla şeyhülislamın fetvasıyla hareket ettiğini ilan eden Tayyar Mahmut Paşa, Amasya ve Tokat'ı ele geçirmiştir. Ayrıca Nizam-ı Cedid reformlarını “Batı Taklitçiliği” yaftası ile şeriatın unutturulmaya çalışıldığı ifadelerini kullanarak padişaha karşı yeniçeriler ve halkın ayaklanması için hareketlerde bulunmuştur²⁴⁰. Tayyar Mahmut Paşa'nın yakalanması için Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa görevlendirilmiş, Çapanoğulları ile birleşerek Tayyar Mahmut Paşa, Mikdat Ahmet Paşa'nın oğlu Hasan Bey'in kuvvetlerini dağıtmayı başarmışlardır. Amasya'da Çaparzadelere karşı mağlup olmaları üzerine Canik taraflarına kaçarak 3 Temmuz 1805 tarihinde sadrazama yazdığı bir mektupta af dileyerek, Sivas ve Kastamonu valiliklerinin verilmesi takdirde Nizam-ı Cedid reformları için çalışmalar yapacağını belirtmiş nitekim III. Selim, affını kabul etmemiştir. Tayyar Mahmut Paşa, affının reddedilmesi üzerine Canik taraflarına kaçarak burada af dilemiştir. Daha öncesinde Tayyar Mahmut Paşa üzerine gidilmesine dair hüküm almasına rağmen Kuğuzade ve Dedeade haricinde Memiş Ağa, beş yüz adamını Tayyar Mahmut Paşa'nın emrine göndermiştir²⁴¹. Memiş Ağa ile birlikte destek olan diğer Trabzon ayanları ise Tonyalı Hacısalihoğlu, Abanozoğlu Süleyman, Mısırlıoğlu Ali, Kakavanoğlu Hüseyin'dir²⁴². Amcası Hasan Bey ile Sohum Kalesi'nde bulunan Keleş Ahmet Bey'in yanına sığındı. Hükûmet, Keleş Ahmet Bey'den Tayyar Mahmut Paşa'nın teslim etmesini istemişse de Keleş Ahmet Bey, Tayyar Mahmut Paşa'nın idam edilmemesini ve kalebent cezasına çarptırılmasını talep etmiştir²⁴³. Israrları neticesinde teslim etmeyeceğini anlayan hükûmet

²⁴⁰ BOA, HAT, 102/4044; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 31; Karagöz, *age*, s. 99-100.

²⁴¹ İbrahim Serbestoğlu, “Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizedelerin Sonu 1805-1808”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, I, Trabzon 2006, s. 97.

²⁴² BOA, HAT, 460/22614; BOA, HAT, 4047.

²⁴³ Toplumun huzur ve asayişini bozan ve devlete karşı hareket eden kişilerin kaleden çıkmama cezasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Aksın-Suha Oğuz Baytimur, “25 Numaralı Kalebent Defterinin Tanımı ve

bölgede bulunan Kalcızade ve Tuzcuzadelerin Sohum Kalesi'ne gönderdikleri bir mektupla Tayyar Mahmut Paşa'nın güvende olmadığını bildirmeleri sonucundan kısa bir süre sonra da Kırım üzerinden Rusya'ya gitmiştir²⁴⁴.

IV. Mustafa, amcazadesi III. Selim'i tahttan indirmiş ve Nizam-ı Cedid reformlarını kaldırmıştır. Hemen ardından Mahmut Tayyar Paşa'yı affederek Trabzon valiliği Canik ve Doğu Karaağaç sancaklarını vermiş ve sadaret kaymakamlığına getirilmiştir. Nitekim makamını intikam almak için kullandığı anlaşılınca görevden alınarak yerine Canik ve Doğu Karaağaç muhassıllığına 1808 tarihinde Hacı Salih Paşa getirilmiştir. Kısa bir süre sonra sırasıyla Vezir Seyyid Osman Paşa ve Erzurum Valisi Şerif Mehmet Paşa getirilmiştir. Bu sırada başkentte Kabakçı Mustafa olayı meydana gelmiş ve kısa sürede bastırılmıştır. Alemdar Mustafa Paşa derhal İstanbul'a gelerek bu sırada tahtta bulunan IV. Mustafa'yı indirip yerine tekrar III. Selim'i çıkarmak istemiştir. Fakat Sultan IV. Mustafa, III. Selim ve II. Mahmut'un ölüm emrini vermiştir. Selim'i öldürtmeyi başarmışsa da Sultan Mahmut, lalası tarafından kurtarılmış ve Alemdar Mustafa Paşa'nın desteği ile 1808 tarihinde tahta çıkarılmıştır²⁴⁵.

II. Mahmut, tahta çıktığı zamanlarda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde adı geçen daha önce devlet hizmetlerinde bulunmuş Kalcıoğulları ve Şatırzadeler gibi ağalar, ileride Memiş Ağa'nın yanında yer aldığı görülmektedir. Burada bu iki aileden bahsetmek gerekmektedir. Özellikle Yeniçeri Ocağı'ndan Turnacıbaşı Kalcıoğlu Ömer Ağa zamanında bölgede Kalcıoğulları ismi görülmeye başlanmıştır. 1780/1781 tarihlerinde bölgede eşkıyalık faaliyetleri ile servet yaptıkları görülmektedir²⁴⁶. Şatırzadeler, kaynaklarda Trabzon'un en eski ve en köklü ailelerinden olduğu belirtilmiştir. Devlet tarafından Trabzon şehrinin doğusuna iskân edilmişlerdir. 1768 tarihinde Şatırzade Mehmet, Trabzon'a baş ayan olarak atandığı görülmektedir²⁴⁷. Bölgedeki diğer ailelerden farklı bir kökene sahiplerdir. Şatır, sarayın dış hizmetlerinde bulunup padişahların

Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV, Ankara 2010, s. 796.

²⁴⁴ Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa", s. 100-101.

²⁴⁵ Bilgin, "Rusların 1810 Yılında Trabzon'u İşgal Girişimi ve Sargana Burnu Çıkartması", *Karadeniz Dünyası*, Ötüken, İstanbul 2017, s. 137-138; Öztürk, *age*, s. 600-601; Goloğlu, *age*, s. 132-133.

²⁴⁶ Mehmet Akif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007, s. 825; Kalcızade Ömer Ağa'nın 1773/1774 tarihleri arasında hasekilik ve serdengeçtilik rütbelerinin verildiğine dair arşiv kaydı BOA, TS.MA.e, 531/51; 1785/1786 tarihli arşiv kaydında ise itaatsizlik etmesi sebebiyle yakalandığı yerde idam ettirilmesine dair hüküm verilmiştir. BOA, AE.SABH.I, 79/5512.

²⁴⁷ Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia the Caniklizes*, s. 157.

maiyetlerinde peyklere benzer vazife gören bir sınıftır ve Şatırzadeler, devlete hizmet eden ailelerdendir²⁴⁸. Bu nedenle bölgede Canıklizadeler, Tuzcuzadeler, Kalcıadeler gibi isimlerin gölgesinde kalmışlardır²⁴⁹. Tuzcuoğulları ile olan bağlantıları ise Rize ayanı kapıcıbaşı Tuzcuzade Memiş Ağa'nın bölgedeki hâkimiyetini arttırma adına oluşturduğu akrabalıktan ibarettir. Kalcıade Osman Bey, Memiş Ağa'nın damadıdır. Başka bir örnekte ise Şatırzadeler, 1807/1808 tarihlerinde Trabzon Valisi Mirmiran Ahmet Paşa ve Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın ara buluculuğu ile Kalcıade Memiş Ağa ile aralarındaki husumete Faş muhafazası seferinde askeri yardımlarda bulunmaları amacıyla son verilmek istenmiş ve Şatırzade Osman Ağa'nın oğlu ile Kalcıade Memiş Ağa'nın kızı evlendirilmiştir. Bu sayede akrabalık müessesesi ile güçlü birlikteliklerin temeli atılmaya çalışılmıştır²⁵⁰.

Başkentte idari sorunların halledildiği tarihlerde Rusların Faş Kalesine karşı yaptıkları saldırılara karşı Trabzon valisi tarafından, Memiş Ağa'ya gelen bir hüküm doğrultusunda, yanına kardeşi Silahşorani Osman Ağa'yı da alarak Faş üzerine desteğe gitmesi emredilmiştir²⁵¹. Osman Ağa, Gürcistan, Trabzon, Giresun eşraflarından Hacı Mustafa, Tirebolu ve Yomra Voyvodası Süleyman, Kuğuzade Emin Bey ve Dedeade Hacı Osman, Sakazade Mahmut, Polathane Serdarı Mahmut ve Hacı Salihzadeler, Abanoszadeler, Makulzade Mustafa, Kasapzade İbrahim, Gümrükçüzade Genç ve Gönve Sancağı agavatından Rize kazası Pirzade Memiş, Ekşizade Mustafa ve Ali ve Mehmetzade Hüseyin ve Hacışahinzade Mehmet Bey, Telatarzade Mustafa ve Osman ve Basazade Mehmet²⁵² ve Cordanzade Ömer, Sofizade Memiş ve Hemşin sakinlerinden Kumbasazade Genç Ağa ve Hacı Hasanzadeleri toplamıştır²⁵³. Rus gemileri sebebiyle denizden götürülemeyen mühimmatın, toplanan bu kuvvetin desteğiyle cephane 1726 tarihinde bölge eşrafinın da yardımlarıyla yapılan Trabzon yolu üzerinden götürölme kararı alınmıştır. Bu sayede Rize'den Faş üzerine kale muhafazası için asker ve donanma sevkıyatı gerçekleştirilmiştir²⁵⁴. 1806 tarihinde Memiş Ağa Faş Muhafızlığına tayin edilmiş. “*Dergâh-ı Mualla Kapıcı Başlılarından Rize ayanı Tuzcuzade Memiş Ağa*

²⁴⁸Peyk, Osmanlı Sarayında haber ve mektup getirip götüren kişi yahut kişiler Bkz. Devellioğlu, *age*, s. 1011.

²⁴⁹Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, s. 835-836.

²⁵⁰BOA, TS.MA.e, 498/36.

²⁵¹1810 tarihli belge. BOA, C.AS. 407/16793.

²⁵²Kâtip hatasından dolayı Paşazade olarak yazılmıştır. Bölgede Paşazadeler yoktur. Basazadeler vardır.

²⁵³İsmi geçen ağalar ileride isyan edecek olan Memiş Ağa'ya destek olacak kişilerdir BOA, C.AS., 407/16793.

²⁵⁴BOA, HAT, 149/6282; BOA, C.AS, 929/40224, s. 2.

karındaşı padişah sersilahşorlarından Osman Ağa zide mecduhuya...” Ayrıca Memiş Ağa, 1807/1808 tarihli bir mektupla emrindeki asker ve askerin ihtiyacı olan zahire, meşrubat, edevat levazımatların Faş muhafazası için yeterli olmayacağını Trabzon Valisi Ahmet Paşa’ya bildirmiştir. Bu mektup üzerine Lazistan, Gönve ve Trabzon sancaklarından takviye birlikler Telataroğlu Mustafa Ağa önderliğinde gönderilerek Başbuğ Tuzcuoğlu Memiş Ağa’nın emrine katılmıştır²⁵⁵. Ruslar kaleye yönelik iki saldırıda bulunmuşlardır. İlk saldırı 1809’da gerçekleşmiştir. Nitekim Çıldır ve Trabzon valilerinin gerekli desteği sağlayamaması sebebiyle Memiş Ağa kaleyi Ruslara teslim etmek zorunda kalmıştır²⁵⁶.

Kırım’ın Ruslar tarafından işgal edilerek Kafkasya Bölgesi’ndeki amaçlarına ulaşma planlarını kolaylaştırması üzerine Osmanlı Devleti, kaybedilen toprakları geri alma arzusu ile harekâtı Kırım’a kadar genişletmek istemiştir. Bu amaçla Canik Muhassılığını yapan ve Canikli Ali Paşa döneminde Kırım ve Kafkas harekâtlarına katılması sebebiyle hem bölgenin coğrafyası hem de askeri anlamdaki tecrübeleri sebebiyle Hazine-dar-zade Süleyman Paşa’yı Kırım’a memur tayin etmiştir²⁵⁷. Nitekim Süleyman Paşa, yapılan hazırlıkların yeterli olamayacağını ve Kırım’a çıkan askerlerin kısa sürede dağılacığını belirtmiştir²⁵⁸. Bu harekât için daha güçlü donanma ve mühimmatın gerektiğini belirterek kendisine; Kars Seraskerliği ya da Canik ve Karahisar sancakları ile Erbaa Kazası’nın verilmesini ve Faş Seraskerliğine tayin edilmesini istemiştir. Trabzon ayanlarının, Faş muhafazası sırasındaki ihmalkârlıkları sebebiyle Hazine-dar-zade Süleyman Paşa’ya mirmiranlık rütbesiyle Faş ve Gönve Sancağı muhafızlığının yanında Canik Muhasıllığı ve Trabzon Mütesellimliği de verilerek Faş’ın kurtarılması için emir verilmiştir²⁵⁹. Emir doğrultusunda Süleyman Paşa, Faş muhafazası için kendi kuvvetini İskefsir ayanı Numan Ağa, Perşembe ayanı Ömer Ağa, Karahisar ayanı Çeçenzade Hasan Ağa, Vezirköprü ayanı Hacı Ali Ağaoğlu Ahmet Ağa, Ünye ayanı Çalikoğlu Ömer ve Kaza-i Erbaa ayanı Mustafa ağa gibi isimlerden oluşturma şartı koşmuştur. Kendi kuvvetiyle doğrudan Batum’a oradan

²⁵⁵ Hicri 1214 tarihli belgede “zıkr olunan askeri babda olmağla mikdar-ı mezkure olarak iktiza eden altı ayan.....hesap olunup şimdiye kadar....havalı olunan tertibden başka olmak üzere Sinop, Samsun ve Trabzon taraflarından tertip olunmak” BOA, TS.MA.e, 508/37. Burada ismi geçen ağalar ileride isyan edecek olan Memiş Ağa’ya destek olacak kişiler arasında yer alacaklardır. Bkz. BOA, C.AS., 407/16793.

²⁵⁶ Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Gökkuşe Yayınları, İstanbul 2008, s. 93-96; Hacısalihioğlu, Trabzon’da Ayanlık, s. 70.

²⁵⁷ BOA, HAT, 983/41650/C.

²⁵⁸ Hazine-dar-zade Süleyman Ağa’nın emredilen memuriyete bir türlü aklının kesmediğini belirttiği belge BOA, HAT, 983/41650/E.

²⁵⁹ Ahmet Cevdet, *age*, s. 291;

da Faş Kalesi'ne hareket etmiştir²⁶⁰. Faş Kalesi harekâtına katılması beklenen Trabzon'un ileri gelen isimleri Tuzcuzaade Memiş Ağa, komutasındaki Kalcızaade Memiş ve Şatırzaade Osman Ağa'nın Faş'a gitmediklerini ve Rus askerlerinin sayıca az olduğunu bu bağlamda saldırıldığı takdirde kalenin düşeceği Hazine Darzade Süleyman Paşa'ya bildirilmiştir. Bu emir doğrultusunda Hazine Darzade Süleyman Paşa, Sadrazam Süleyman Ağa'dan 700, Tuzcuoğlu Memiş Ağa'dan 300 asker alarak düşmanın kaleden atılması için birun ağası Ali Ağa ile beraber harekete geçmiştir²⁶¹. Süleyman Ağa, 1811 tarihinde bizzat kendi kuvvetiyle Faş üzerine yürümüş ise de başarısız olunmuştur²⁶². Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya kadar büyük bir alanı ele geçirmeyi başarmış ve kalabalık donanmaları ile Akçabaat'a çıkarma yapan Ruslara karşı bölge Hazine Darzade Süleyman Paşa'nın emrindeki ağaları Akçabaat ayanı Sakaoğlu Mahmut, Vali Çarhacı Ali Paşa, Kanberoğlu Memiş Ağa'nın ve halkın karşılık vermeleri sonucu Rusların ilk teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁶³. Ruslar, stratejik öneme sahip birçok yeri gele geçirmiştir. Bunların içerisinde Sohum, Trabzon'dan beklenen kuvvetin gelmemesi ve Rusların bombardımanı sonucu kaybedilmiştir. Sohum Muhafızı Arslan Bey, kalenin geri alınması amacıyla Trabzon'dan kuvvet toplamak istemişse de başarılı olamamıştır. 1812 senesinde Rusların Karadeniz'e tekrar çıkarma yapma hazırlıkları haberi alınmış ve hazırlıklar yapılmıştır. Kıyı bölgelerde yeterli asker toplanmış, bu sırada Anapa ve Soğucak taraflarında Ruslarla savaşmaya devam eden Çerkez ve Abazalara 4000 asker gönderilmiş ise de savaş kaybedilmiştir. Savaş sonucunda 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanmıştır²⁶⁴. Kabul edilen anlaşmanın şartlarının uygulanamaması, iki devlet arasındaki çatışmaların devam etmesi sonucunda Belgrad Anlaşması imzalanarak çözülmeye çalışılmıştır. İki devlet arasındaki problemlerin çözümlenmesinde Hazine Darzade Süleyman Paşa, önemli roller üstlendiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Belgrad Anlaşması'na göre Kuban nehrine kadar olan sınırlarının tamamının geri almayı amaçlamıştır. Nitekim bu durum gerçekleşmeyince Hazine Darzade Süleyman Paşa'yı Sohum ve Faş kalelerinin geri alınması için görevlendirmiştir.

²⁶⁰ BOA, HAT, 983/41350.

²⁶¹ Sarayın dış hizmetlileri, müteferrikalar, baltacılar, bostancılar, peyk, solak, şatır, mehteran-ı alem ve mehteran-ı hayme denilen hizmetliler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Birun", *DİA*, VI, s. 205.

²⁶² Bay, *age*, s. 198; BOA, HAT, 966/41305.

²⁶³ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 135-137.

²⁶⁴ Mustafa Aydın, "Faş", *DİA*, İstanbul 2016, s. 445; Bay, *age*, s. 199; Aydın, *agm*, s. 113-114.

Nihayetinde gönderilen 1813 tarihli hükümde anlaşma gereği sınırların aynı kaldığını Faş ve Sohum Kaleleriyle birlikte kaybedilen toprakların Osmanlı'da kaldığı belirtildiği görülmektedir. Anlaşması şartlarınca da Trabzon Valisi Şerif Mehmet Paşa, Faş kalesini Ruslardan teslim almaları için Canik muhassılı Süleyman Paşa'nın adamı Mısırlızaade Ali Ağa ve Hopa Ayanı Hamdizade Memiş Ağa'yı göndermiştir²⁶⁵. Böylece devletin verdiği emirleri başarılı bir şekilde yerine getiren Memiş Ağa, Osmanlı-Rus savaşındaki zafere olan katkıları, emekleri ve bu süreçte Hazine-darzaade Süleyman Paşa gibi üst düzey vali, kaymakam gibi bürokratlar ile birlikte hareket etmesi sonucunda 1813 tarihinde Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşı unvanını almıştır²⁶⁶. Ardından çok yaşlı olmasına rağmen Trabzon sancağı'nda bulunan askerleri Batum sahillerini muhafaza etmek üzere tayin olunmaları, mahallerine sevk ve istihdamını sağlamak için kapıcıbaşı Rize Ayanı Tuzcuoğlu El-hac Memiş Ağa tayin edilerek, orduda hizmet vermeye başlamıştır²⁶⁷. Böylece Kapıcıbaşı Rize Ayanı Memiş Ağa'nın ve Tuzcuoğlu ailesinin itibarını, taraftarını ve servetini bir kat daha arttırmıştır²⁶⁸.

3.3.1. Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın İsyanı, Katli, Muhallefatı

Tuzcuoğlu Memiş Ağa, ekonomik ve askeri faaliyetleri sonucunda gücünü, itibarını ve servetini bir hayli artırdığı görülmektedir. Servetinin ne kadar büyük olduğunu açıklamak gerekirse; Hazine-darzaade Süleyman Paşa, Faş muhafızlığı görevini yaptığı sırada Memiş Ağa'dan önce 100 bin kuruş ardından 150 bin kuruş daha borç istemiştir. Bu borçları geri ödemediği takdirde 250 bin kuruş borç istemiştir. O dönemin parası ile düşünüldüğünde istenilen meblağlar fazlasıyla büyüktür. Bu durum Memiş Ağa'nın servetinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Memiş Ağa ve Hazine-darzaade Süleyman Paşa'nın aralarının bozulmasındaki sebep olarak Cevdet Paşa ve Şanizade bu meseleyi öne sürmüşlerdir. Süleyman Paşa, son defa istediği borca karşılık Memiş Ağa, tekrardan bir borç daha veremeyeceğini belirtmesi üzerinde daha önceki borç senetlerini iade ettiği ya da yırttığına dair cevabını alınca Süleyman Paşa, Memiş Ağa'yı ortadan kaldırmak istemiş fakat taraftarlarının çok olması sebebiyle bu isteğinin kolay

²⁶⁵ BOA, C.AS., 16196.

²⁶⁶ BOA, C.AS., 1044/45854.

²⁶⁷ Şanizade, *Şanizade tarihi*, I, s. 332.

²⁶⁸ BOA, A. DVNSNMH.d. 10, s. 155.

olmayacağını düşünerek hükûmete asi olarak şikâyetle bulunmuş ve idamını istemiştir²⁶⁹. Memiş Ağa'nın ayaklanmasında servetini artırmanın yanı sıra itibarını ve iktidarını daha geniş bir bölgeye yaymak isteğinin de üzerine durulmaktadır. Bu bağlamda Mekeer'e göre Memiş Ağa'nın isyanının altında yatan asıl neden ekonomik ve nüfuz mücadelesidir. Trabzon ve Rize limanları arasındaki rekabet bu tarihlerde daha da artmıştır. Trabzon'da meydana gelen ağaların mücadeleleri sebebiyle ticaretteki canlılık Rize taraflarına kaymasına sebep olmuştur²⁷⁰. Hazinesarazade Süleyman Paşa'nın bu tarihlerde Maradit Muhafızlığı'na sonra da vezirlik rütbesiyle Trabzon Valiliğine tayin edilmesinin ardından kayın pederi Çeçenzade Hasan Ağa'yı da Trabzon kaymakamlığına getirmiştir²⁷¹. Tuzcuoğulları genel itibarıyla Rize ve doğusuna hâkimken Süleyman Paşa, Trabzon'da sadece iç kaleye hâkim olmuştur. Osmanlı, bu tarihlerde Avrupa devletleriyle olan sorunlarının yanında bir de taşrada ayanların, derebeylerin isyanları ve itaatsizlikleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu konuda sadece Trabzon ve Erzurum bölgesinde ismi geçen ayan aileleri, Tonya ayanı Hacısalihioğulları, Of ve Sürmene'de bulunan Bazıoğlu Hasan, Suiçmez HasanAğa Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın yanında olmuştur²⁷². Bu isimler, savaş zamanı devletin istediği asker takviyelerini göndermemiş ve az da olsa destek bulduklarında her şekilde devlete karşı hareket etmişlerdir. Her geçen gündaha da büyüyen olaylar sebebiyle Sultan II. Mahmut, Trabzon valisi Süleyman Paşa'ya genişletilmiş yetkiler vermiştir²⁷³. Bu sırada Viyana Kongresi yapılmış ve devletin dış meselelerindeki tehlikeli durumun yanında ülke içerisinde de kargaşa ortamının büyümesini engellemek adına kapıcıbaşılık unvanı kaldırılmıştır. Hazinesarazade Süleyman Paşa ile Memiş Ağa aynı statüdeyken Memiş Ağa bir anda Süleyman Paşa'nın emri altına girmiştir. Ayrıca unvanı da elinden alınması Memiş Ağa'nın ayaklanmasında başka bir nedendir²⁷⁴.

Süleyman Paşa'nın, Rize ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa hakkında sadrazam Emin Rauf Paşa'ya 1814 tarihinde yazdığı tahriratta Trabzon Sancağı'nda Rize Kazası ayanı

²⁶⁹ Borç meselesi sadece Ahmet Cevdet Paşa'nın ve Şanizade Tarihi'nde geçmektedir. Arşivde kaydına ulaşılammıştır. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, X, s. 219; Şanizade, *Şanizade tarihi*, II, s. 798. Mekeer, *age*, s. 239; Aktepe, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 4. Ayrıca Memiş Ağa'nın isyan ettiğini gösteren belgedir. "Faş Muhafızı Mehmed Beg'in hali keyfiyeti Rusyalının dahi mugayir şurut-i hareketini malum ederken." BOA, TS.MA.e, 434/53.

²⁷⁰ Meeker, *age*, s. 199-202.

²⁷¹ Günümüzde Artvin'in ilçelerinden Borçka'ya bağlı Muratlı Köyü'dür. Kudret Emiroğlu, Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869-1904, *Trabzon Vakfı*, VIII, Ankara 2012, s. 380.

²⁷² BOA, HAT, 475/23297; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 102.

²⁷³ BOA, A.DVNSMHM.d., 235, s. 52.

²⁷⁴ BOA, HAT, 480/23530; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, X, s. 219 ;

Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın eşkıyalıkla ortaya çıkıp kendi iradesiyle halka türlü zulümler ettiği ve yüce devlet karşısında hain durumuna düştüğü ifadesiyle Memiş Ağa'nın üzerine yürüdüğünü belirtmiştir²⁷⁵. Ayrıca “ ... izaleti ve idamı olmadıkça istirahat-ı ibad ve rabt-ı şiraze-i nizam-ı bilad olmayacağı vareste-i kayd-u beyan olmağla...” belirterek Memiş Ağa'nın idamını istemiştir²⁷⁶.

Memiş Ağa, Süleyman Paşa'nın kendisini ortadan kaldırma planlarını haber alır almaz Hacısalihoğlu, Of lu ve Sürmeneli ağalar ile Rize, Of, Sürmene taraflarını zapt etmiş ve kendisini emniyete almayı başarmıştır. Buralara tahsildar sokmayarak, borcunu ödemeyenlerin yerlerine, ölenlerin yerlerine mallarına el koymuştur. Süleyman Paşa'dan gelen emirlere uymamıştır. Süleyman Paşa da Of ve Sürmene taraflarında fakir ve fukaraya zulüm ettiğine dair tahrirat göndererek Memiş Ağa'yı devlete karşı isyancı durumuna düşürmeye çalışmıştır²⁷⁷. Bu uğraşları başarısızlıkla sonuçlanmışsa da sürekli olarak hükûmete Memiş Ağa'nın isyan ettiğini, halka zulüm ettiğini, huzur ve asayiş bozduğuna dair şikâyetlerini ısrarla bildirmiştir. Padişah Süleyman Paşa'nın şikâyetlerine hemen olumlu karşılammıştır. II. Mahmut, 1814 tarihinde gönderdiği fermanla “*Bu Rize ayarı Tuzcuzade Memiş Ağa bildiğim adam değildir. Trabzon Valisi bunun şekavetinden bahsederek idamına teşvik eylesinden acaba nefsanîyet olmasın deyu hatırıma gelir mumaileyh Memiş Ağa'nın halini o bab ve tamamen gereği gibi tahkikat edilsin. Fil hakika kendi halinde olmayub o bab fesaddan ise müşarunileyh inhası vecihle ferman verilub mübaşir gönderilsun ve def olmuş olur o makuleden olmayub müşraunileyh inhası mebni ise terk olunur*” diyerek sorgulanma sürecinin başlatılmasını emretmiştir. Bu amaçla Trabzon kadısı sorgulanmış ve Memiş Ağa'nın iyi bir adam olduğu sonucuna varılmıştır²⁷⁸.

Süleyman Paşa, ısrarla gönderdiği ihtarlarda durumu padişaha daha da kötüye yorarak bildirmiş ve fermanının çıkarılmasını talep etmiştir. İsteddiği idam fermanının verilmesini sağlayan olay ise Memiş Ağa'nın, Hacısalihoğlu Ali Ağa'yı sakladığına dair bir suçlamadır. Bu iddiaya göre Memiş Ağa'dan daha evvel Maçka'yı ele geçirmek

²⁷⁵ “Kadı tarafından sadrazama yazılan arzuhalde, ödenmesi gereken borcun çok olması ve suçlu bozguncu ve geçerli olan başka hakları ve birçok nüfusun katil edilerek kan dökmesi fukaranın malını mülkünü alarak varına katması” BOA, HAT, 458/22567.

²⁷⁶ BOA, HAT, 458/22567-A; BOA, HAT, 458/22567-B.

²⁷⁷ BOA, HAT, 459/22587; BOA, HAT, 460/22614-E; Aktepe, Rize Ayanından Tuzcuoğulları, s. 4.

²⁷⁸ BOA, HAT, 1352/52813.

istememesi sebebiyle mücadele eden ve sadrazamın ihtarları sonucunda idamına karar verilmiş olan Ali Ağa'yı Tuzcuoğullarının taraftarı olan Hemşin voyvodası Sıçanzade Mehmet'in evinde saklandığı tespit edilmiştir²⁷⁹. Bunun üzerine Memiş Ağa'ya birçok kez Ali Ağa'nın yakalanıp öldürülmesi için emir verilmişse de yerine getirmemiş ve artan geçimsizlikleri daha da artmıştır²⁸⁰. Başka bir sorgulamada ise iyi ya da kötü bir adam olduğuna dair net bir sonuç çıkmamıştır. Ayrıca Hacısalihioğlu ve taraftarlarının Memiş Ağa'yı koruduğu iddiaları da ileri sürülmüştür²⁸¹.

Süleyman Paşa'nın ısrarları neticesinde padişah tarafından gönderilen hatt-ı hümayunda *"iki on defa'dır vali bu şekilde yazıyor eğer bir garaze mebni ise günahı anın boynuna olsun idam ve izalesi için emir yazılsın"* demiştir²⁸². Böylece idam ve mallarına el koyulması için ferman çıkmıştır. Fermanı Trabzon'a Hamamizade Süleyman Emin Efendi ile gönderilmiştir²⁸³. Süleyman Paşa derhal kayınpederi Çeçenzade Hacı Hasan Ağa'ya gizlice mektuplar göndererek Tuzcuoğlu Memiş Ağa'yı Trabzon'a çağırmasını istemiştir. Memiş Ağa'nın taraftarları çok fazla ve padişaha yakın olanların bile olduğu görülmektedir²⁸⁴. Bu nedenle bu davetin bir suikast girişimi olduğunu Sürmene'ye geldiğinde öğrenmiş buradan Rize'ye dönerek konağında saklanmıştır²⁸⁵.

Hazinedarzade Süleyman Paşa, Memiş Ağa'yı kandırmanın zor olacağını anlamış ve üzerine Kara Numan ve Şatırzade Osman Bey'i sevk etmiştir. Kendisi de Acara'daki isyanı bastırmak için doğu tarafına hareket etmiştir. İsyanı bastırdıktan sonra Acara'dan gelerek Memiş Ağa'yı ortadan kaldırmayı planlamıştır. Fakat işler planladığı gibi gitmemiştir. Çeçenzade Hasan Ağa'yı Memiş Ağa meselesinde görevlendirmiş kendisi ordusuyla Erzurum Valisi'ne yardıma gitmiştir. Bu durum Memiş Ağa'nın lehine bir

²⁷⁹ Gümüşhane emini İbrahim tarafından, "Gümüşhane merbubatından Tirebolu Kazasına dahi fesad ve ihlal ile zabt ve istila etmek üzere idüğü ve şaki merkur idam olunmadıkça Gümüşhane kazaları ihtilalden hali olmayub..." gönderilen ihtar karşı önce Kalcıoğulları ve Eyyüboğulları kullanılarak Ali Ağa durdurulmaya çalışılmıştır. Ardından II. Mahmud'un merkur idam ve izalesini istediği fermanıdır. BOA, HAT, 511/25067.

²⁸⁰ BOA, HAT, 1352/52813.

²⁸¹ BOA, HAT, 1352/52812.

²⁸² BOA, HAT, 1352/52811.

²⁸³ BOA, HAT, 1352/52813; Goloğlu, *age*, s. 103.

²⁸⁴ Dayısı/amcası olduğu iddia edilen Laz Aziz Ahmet Paşa'nın sadrazam olması ve padişaha en yakın kişi olması etkili olmuştur.

²⁸⁵ BOA, HAT, 458/22570-A; Şevket, *age*, s. 182-183. Bilgin, "Süleyman Paşa ve Rize Ayarı Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın Hopa'da buluşuklarını ve Sürmene taraflarında bulunan ağaların şekavet ettiklerini ve isyan ettiklerini belirterek iktiza ettiği emrini Kaymakam Çeçenzade Hasan Ağa'ya bizzat kendisinin götürmesini istediğini belirtmiştir." Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 288.

hareket olmuştur. Çünkü vaktinde Memiş Ağa'nın iyiliğini görmüş olan hem Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın ordusundan hem de Trabzon ve çevresindeki taraftarları bu fırsatı değerlendirerek kaçıp Rize'ye gelmişlerdir. Sadrazam Mehmet Emin'in hükûmete gönderdiği bir arizada "Süleyman Paşa'nın Hopa'da bulunması ve Rize'ye geri dönememesi sebebiyle ordusunun dağılıp bir kısmının Hacısalihoğlu'na bir kısmının da Tuzcuoğlu ve Abanozoğlu'na katıldıklarını bildirmiştir." 1810 tarihinde Memiş Ağa'nın yeğeni Tahir ile Lazistan, Canik ve Karahisar'daki taraftarlarına mektuplar göndererek kendisine katılmalarını istemiştir. Ayrıca Hacısalihoğlu Ali, Pir Ali, Tufan, Abanozoğlu Süleyman, Sürmeneli Suiçmezoğlu Hasan, Bazuğlu İsmail, Çelebioğlu Yakub, Genç Mehmed, Köralay Beyi, Damadı Kalcızade Osman Ağa, Polatane serdari Mustafa ve Kakavanoğlu Hüseyin gibi birçok isim firar ederek Memiş Ağa maiyetine katılmıştır²⁸⁶.

Sadrazam Mehmet Emin'in yazdığı 1816 tarihli resmi yazıda, Memiş Ağa ve maiyetindeki kişilerle birlikte ilk iş olarak Sürmene ve Yomra ağaları ve adamları ile Trabzon Limanı'na gelerek gemi seferlerini durdurmuş ve iskelelerdeki malları yağma ettiklerini ardından Trabzon Kalesi kuşatılarak kısa sürede şehir kontrol altına aldıklarını ve şehrin merkez ve çevre ile olan iletişimini keserek tamamen yağmaladıkları bildirilmiştir. Gücü kırılan Çeçenzade Hasan Ağa ise iç kaleye çekilmek zoruna kalmıştır²⁸⁷. İç kalenin de ele geçirilmesi ile on gün boyunca direnen Kaymakam Çeçenzade Hasan Ağa'yahaber göndermişlerdir. "*Eşkîya-yı merkumenin def'i hususuna gayret olundu ise de saat be saat dakika be dakika mütesellim-i mumaiyleh istemeyiz çıksın gitsin kal'aya gireriz ve yağma ederiz. Netice katl-i nüfus ve hetk-i arz ve garet olacağı bedidar olmağla ibadullah siyanet ve valiyi himayet dakikasına istinaen mütesellim-i mumaiylehe kullarının çıkması tercih olunup*" diyerek kaleden çıkmasını istemişlerdir. Çeçenzade Hasan Ağa, kale kuşatıldığı sırada Süleyman Paşa ile irtibatlarının kopmasının yanı sıra gönderilen destek kuvvetlerinin de kısa sürede bertaraf edilmesinden dolayı bir yandan kaleyi savunmaya çalışırken diğer taraftan kaçmak için kayık tedarik etmeye çalışmıştır. Memiş Ağa'nın damadı Kalcıoğlu'nun Tuzcuoğullarına yardım

²⁸⁶ BOA, HAT, 475/23297.

²⁸⁷ Çeçenzade Hasan Ağa'nın kaleden çıkması ve Memiş Ağa'nın Trabzon'a hâkim olduğuna dair hüküm. BOA, HAT, 22614-J.

etmesisonucunda kale içerisinde bulunanları yanıltarak kalenin ele geçirilmesinde etkili olmuştur²⁸⁸.

Tuzcuoğlu Memiş Ağa ve taraftarları 18 Ağustos 1816 tarihinde kaleyi ele geçirmiştir. Memiş Ağa bir hükümdar gibi hareket etmiş ve ilk iş olarak Hasan Ağa'yı şehir dışına çıkması şartıyla serbest bırakmış tedarik ettiği bir kayık ile Süleyman Paşa'nın oğlunun bulunduğu Ünye'ye gitmesine izin vermiştir²⁸⁹. Ardından Trabzon ve çevresinde tam hâkimiyet kurmak için ittifakı arasında görev dağılımı yapmıştır. Damadı Kalcızade Osman Bey'e Trabzon Kalesi muhafazasını, Kelalioğlu'na Tirebolu Valiliği'ne atamıştır. Keşap ve Giresun Kalesi'ni Laçinoğullarından almak isteyen Darçinoğullarına yardım göndermiştir²⁹⁰. Kendisi ve Hacısalihoğlu'nu büyük vilayetleri elde etmek için görev vermiştir. Bu hususta Memiş Ağa Karahisar'ın doğusunuzapt etmek için hareket etmiştir. Hacısalihoğlu'nu da Gümüşhane'yi zapt etmesi için görevlendirmiştir²⁹¹. Hasan Ağa ikna edilerek Trabzon dışına çıkması şartıyla serbest bırakılarak kaleden çıkmasıyla durumun daha da kötüye gittiğini anlayan Hazinesdarzade Süleyman Paşa hükûmete, isyanın bölgesel kuvvetle hal olunamayacak seviyeye ulaştığını belirterek destek talebinde bulunmuştur. Bu hususta Bolu ve Kastamonu mutasarrıfı Ali Paşa idaresinde cephanes, asker, firkateyn, korvet, şalope ve birkaç gemiden oluşan donanma gönderilmiştir²⁹². Ayrıca Süleyman Paşa, Amasya mütesellimi İbrahim, Erbaa voyvodası Hacı Mustafa, Kemah, Erzincan Kuruçay, Niksar, Tokat, Canik, Yıldızeli, İlikli, Tuzaklar, Divriği, Zile, Gümüşhane idarecilerini yardıma çağırmıştır²⁹³. Memiş Ağa, nüfuzuna güvenmesi hata yapmasına neden olmuştur. Serbest bıraktığı Hasan Ağa, Ünye'ye varır varmaz hızlı bir şekilde emrine kuvvet tedarik etmiş ve Darçinoğullarının elinde bulunan Giresun Kalesi'ni ele geçirmiştir. Ardından Trabzon'a doğru ilerleyerek Tirebolu ve çevresini işgal etmiştir. Devlet bölgedeki merkezi hâkimiyeti tekrardan sağlamak için Mehmet Tahir Efendi'yi iki gemi ile Hasan Ağa'nın yardımına göndermiştir. Gelen destekle Hasan Ağa, Rize üzerinden ilerleyerek Trabzon'a varmıştır. Şehri ağaların elinden alarak tekrardan devlet

²⁸⁸ BOA, HAT, 22614-A, B, G, J; Ayrıca bkz. Goloğlu, *age*, s. 143; Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", s. 27-28; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 288; Bay, *age*, s. 210; Hacısalihoğlu, *age*, s. 92-93.

²⁸⁹ BOA, HAT, 459/22607; Aktepe, Rize Ayanından Tuzcuoğulları, s. 27; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 289.

²⁹⁰ Birçok kaynakta Laçinoğulları veya Darçinoğulları olarak geçmektedir. Nitekim ikisi de aynı ailedir. Arşiv kayıtlarında Darçinoğulları geçmektedir. BOA, HAT, 459/22607.

²⁹¹ BOA, HAT, 459/22607; Ayrıca bkz. Goloğlu, *age*, s. 144; Aktepe, Rize Ayanından Tuzcuoğulları, s. 13; Bay, *age*, s. 211.

²⁹² BOA, HAT, 459/22607.

²⁹³ Goloğlu, *age*, s. 145; Aktepe, Tuzcuoğulları İsyanı, s. 29.

kontrolüne geçirmiş ve eski görevinin başına geçmeyi başarmıştır. Memiş Ağa'nın bölgedeki iktidarı kısa sürmüş mağlubiyetleri sonrasında ittifakı dağılmıştır. Bu durumda kendisi de Rize'ye kaçarak Karaibrahimoğlu Hasan Ağa'nın yanında saklanmıştır²⁹⁴.

Damadı Kalcızade Osman, Hacısalihioğlu ve Süleyman Paşa'dan af dilemek adına mektuplar göndermişlerdir. Diğer ağaların bir kısmı Bayburt tarafına ve dağlara kaçmıştır. Kalenin geri alınmasıyla Trabzon'a gelen Süleyman Paşa, Aralık 1816 yılı sonlarına doğru Şatırzade Osman Ağa'nın oğlu Mikdad Ağa ve Rize Mütesellimi Tuzcuoğlu Tahir Ağa komutasında 2.500 kişilik kuvveti Rize'ye Memiş Ağa'nın üzerine göndermiştir. Yeğeni Tuzcuoğlu Tahir tarafından padişaha bildirilen ihtarda Memiş Ağa'nın bulunduğu konaktan kaçtığını belirtmiştir. Memiş Ağa, gelen kuvvete karşı savaşacak gücünün olmaması sebebiyle Of'a kaçmıştır²⁹⁵. Of kazası sık ormanlarla çevrili dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahiptir. Bu nedenle askeri harekâta elverişli bir yer değildi. Diğer taraftan doğuda Ruslarla savaşın devam etmesi sebebiyle hâlihazırda bir ordu yoktur. Devlet Of ve çevresine casus ve adamlar göndererek halkı uyarmış ve saklanan Memiş Ağa'nın derhal teslim edilmesini istemiştir²⁹⁶.

Hazinedarzade Süleyman Paşa, Çıldır ve Erzurum Valisi Celaleddin Paşa'ya emir vererek Bayburt üzerinden Of'a askeri harekât için hükûmetten izin istemiştir. Nitekim II. Mahmut danışma meclisinde durumu inceletmiş, Rusya ve Selim Paşa tehlikesi devam etmesi sebebiyle böyle bir isteği kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle devlet farklı bir yol izleyerek Memiş Ağa'nın isyan vaziyetine son verip teslim olması durumunda af edilmesine karar vermiştir. Bu teklifi Memiş Ağa'ya Bolu ve Kastamonu Sancakları Mutasarrıfı Ali Paşa, Of kazasına gönderilerek bizzat bildirmiş ve kabul ettiği takdirde Ali Paşa'nın onu kendi vilayet sınırları içerisinde bir yere yerleştireceği belirtilmiştir. Cevabı beklenmişse de Memiş Ağa'dan olumlu ya da olumsuz bir cevap gelmemiştir. Tekrardan Kapıkethüdası Hasan Efendi, Trabzon müftüsü Hasan Efendi, Gümüşhane Emmini Ali Şefik

²⁹⁴ BOA, HAT, 459/22599. Ayrıca bkz. Trabzon'dan iki şaki merhum Rize'den Of'a firar ile emval ve eşyasını beraber nakil ettirmiştir. BOA, HAT, 459/22602-B.

²⁹⁵ BOA, HAT, 459/22601-E Şatırzade(Osman Paşa) Oğlu, Mikdad ile beraber gelen kağıtta Kara İbrahimoğlu konağına gittiğimiz vakit saat iki de Of kazasına firar ettiği ihtimal olacağına dair adam ve asker göndereceklerini yazmaktadır. BOA, HAT 459/22601-D; Şatırzade'nin kağıtıdır. Hacı ağa'nın konakları ve Laz Ali konaklarına götürülmeden evvel tedarikte dururken..... Gecesinde hacıağa Karaibrahimoğlu Hasan Ağa Konağından saat iki de kaçmıştır. BOA, HAT, 459/22601-C;Tuzcuoğlu Tahir'in kağıtıdır. Of'a firar ettiğini ve kuvvet gönderilmesini istemiştir.

²⁹⁶ BOA, HAT, 459/22601.

Efendi gibi daha yetkili kişilerden oluşan bir heyet gönderilmiş ve halk üzerinde baskı kurarak Memiş Ağa'nın teslimini istemişlerdir. Nitekim bir kesim teslimini kabul ederken diğer kesim bu talebi reddetmiş yine başarılı olunamamıştır²⁹⁷.

Hazinedarzade Süleyman Paşa, padişah emirlerine uyararak Memiş Ağa ile birçok kezanlaşma konusunda çalışmış nitekim herhangi bir sonuca varılamadığını bildirmiştir. Hem kış şartları olması hem de çok fazla sorunla mücadele edilmesi sebebiyle askeri harekâta girişilememiştir. Bu anlaşma sürecinde kuvvet oluşturmak için zaman kazanılmıştır. 1817 Mayıs ayının sonunda padişahın emri doğrultusunda Gönve, Livane, Acara, Lazistan ve Batum taraflarından gelen 25-30.000 kişilik kuvvetle Of kazası dört bir taraftan sarılmış iki ay süren zorlu mücadele sonucunda Memiş Ağa'yı saklayan eşkıyalar dağılmış ve Memiş Ağa, 26 Ekim 1817 tarihinde Of'un Çuvaloz Köyü'nde yakalanmıştır. Derede abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra cebinden bir şey çıkarıp dereye atmıştır. Ardından 102 yaşındaki ağanın başı vurularak öldürülmüştür²⁹⁸. Kesilen başı Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın Divan Kâtibi Hüseyin Efendi ve Kastamonu Mutasarrıfı Ali Paşa ile İstanbul'a gönderilmiş ve Divan Kâtibi Hüseyin Efendi'ye sadrazam huzurunda hocalık rütbesi verilerek samur kürk giydirilmiştir²⁹⁹. Memiş Ağa'nın yakalanma olayına dair Hasan Umur eserinde, Makitenoz köyünden Kosiynoğlu Hacı Ömer'in anlattıklarını aktarmıştır. Memiş Ağa, Of kazasında bulunan Çakıroğlu İsmail Ağa'nın yanında İstanbul'dan ferman gelene kadar sığınmıştır. Devlet isyanı bitirmek adına fermanı gönderince İsmail Ağa, Memiş Ağa'ya “*Sen fermanlı oldun, bu şekilde seni koruyamam, Ancomah'a götürüp seni orada gizleyeyim*” demişse de Memiş Ağa; “*Ben deniz kenarlarında yaşamaya alışmışım dağlarda yaşayamam*” diyerek yanından ayrılmış ve Çufaruksa köyü yakınlarında yakalanmıştır³⁰⁰. Memiş Ağa'nın mezarı, yakalanacağını anladığı sırada yanındaki yeğenlerine canlı olarak yakalanmaması için kendisini vurmalarını istemiş ve bölgede bulunan güzel süslemeli camii Makot Köyü Camii yanında

²⁹⁷ BOA, HAT, 459/22601; Goloğlu, *age*, s. 146-147; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 290; Aktepe, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 18-19.

²⁹⁸ BOA, HAT, 459/22592; Goloğlu, *age*, s. 148; Aktepe, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 22.

²⁹⁹ “Divan kâtibi efendiye, Samur maliyeti olan iki bin yüz gurusu hazine-i amireden emhanı babında emru ferman devletlû inayetlu efendim hazretlerindir.” BOA, C.DH. 192/9562; BOA, HAT, 459/22592.; Goloğlu, *age*, s. 148; Aktepe, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 22.

³⁰⁰ Umur, *Of Muharebeleri*, s. 21-22.

defnedin diyerek vasiyetini söylemiştir. Bu nedenle mezarı Of'un Alano/Makot köyündedir. Günümüzdeki ismi Hayrat/Ağaçlı Mahallesi'dir³⁰¹.

Memiş Ağa'nın muhallefatının kaydı için 1814 tarihinde emir verilerek mübaşir sevk edilmiştir. Süleyman Paşa, destek veren asileri dağıtmış, Of'a gönderilen ordu ve donanma İstanbul'a geri çağırılmıştır. Bundan sonraki süreçte Memiş Ağa isyanını destekleyen ve birlikte hareket eden ağaların yerlerini değiştirerek kendi bölgelerinden uzaklaştırmak istemiş nitekim ağalar bu karara karşı gelmiştir. Bu durumun büyüyeceğini düşünen hükûmet derhal Süleyman Paşa'yı Alanya Sancağı'na tayin ederek oradan uzaklaştırmıştır. Süleyman Paşa, çok hastaydı nefes darlığı çekiyordu. Deniz yolculuğu da onu çok yormuş olduğundan Alanya'ya varamadan Çarşamba kazasında vefat etmiştir. Oğlunun bulunduğu Ünye'de ve Samsun'da bulunan muhallefatı kayıt için Mübaşir Sabık Kethüda Kâtibi Osman Haşim gönderilmiştir³⁰².

Ayan olmak için askeri ve dini unvanlar temel ölçüt sayılabilir nitekim yeterli olmamıştır. Asıl ölçüt servet sahibi olmak ve güvenilir olmak, sözü geçer olmaktır. Zenginlik, güvenilirlik ve özellikle vergi tahsilâtı açısından yerel halkın ve devletin gözünde güç anlamına gelmektedir³⁰³. Bu hususta Memiş Ağa'nın ayan olmasında en çok etkili olan ölçüt serveti olmuştur. Ayanlığın yanında devlet bünyesinde birçok farklı hizmette bulunması ve başarıları sonucunda unvanlar elde etmesi onun muhallefat defteri noktasında çeşitli eşya ve geliri yüksek olan ticari oluşumları olduğu öngörülebilmektedir. Nitekim bugüne kadar Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki ayanlar hakkında yapılan çalışmalarda Memiş Ağa'nın muhallefatına dair ya hiç değinilmemiş ya da ayrıntılı bilgi verilememiştir. Cevdet Paşa eserinde Memiş Ağa olayının küçük bir mesele iken Süleyman Paşa'nın hükûmete taşınması olayı başka bir boyuta taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca Memiş Ağa'nın muhallefatının bir kısmını devlet tarafından alındığını diğer bir kısmı ise yağma edildiğini belirtmiştir. Bu konuda arşiv kayıtları incelendiğinde ise katlinden sonra yapılan muhallefat kaydına dair bilgiler sınırlıdır. Bulunan bir belgede; defterdar tarafından Memiş Ağa'nın muhallefatı, emlak kayıtları ve arazilerinin ederi özetle 831.600 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır. Ayrıca kıymetli tarlaları Süleyman Paşa'ya ihale edilmiştir³⁰⁴. Memiş

³⁰¹Umur, *Of Muharebeleri*, s. 22.

³⁰² BOA, HAT, 478/23392.

³⁰³ İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, IV, s. 83.

³⁰⁴ 1818 Tarihli BOA, MAD.d, 09758/81, s. 170; BOA, MAD.d, 9758/84175-218; BOA, HAT, 520/25411.

Ağa'nın servetinin 1809'daki Osmanlı hazinesinin geliri olan 18.258.302 kuruşun 22'de 1'ine tekabül ettiği, bu meblağın da çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Memiş Ağa'nın maddi olarak durumunun çok iyi olduğunu kanıtlamaktadır³⁰⁵.

Başka bir belgede ise Trabzon kalesinin geri alınması sonucunda Memiş Ağa'nın gücü kırılmış ve Rize'ye kaçmıştır. Hükûmet onu yakalamak için üzerine bir kuvvet göndermiş bunun haberini alan Memiş Ağa bir gece de Of'a kaçmıştır. Rize'den Of'a kaçarken yanında götürmeye çalıştığı servetini telef etmiş, bu nedenle var olan eşyaları derhal kayıt altına alınmıştır. Kaçarken yanında götürmeye çalıştığı mal ve eşyanın benzeri servetinin muhalefat kaydı yapılmıştır³⁰⁶.

Tuzcuoğullarından kalan mülklerin büyük bir kısmı devlete bağışlanmıştır. Tahsin Ağa'ya ait olan konağının bir kısmı bakımsızlıktan yıkılmış, Mahmut Ağa'nın konağı ise yıkılmıştır. İsyanlar sırasında kaçmaları sebebiyle boş kalan konaklar yağma edilmiştir. Bu nedenle Memiş Ağa'ya ait konak Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın tarafında olan Hazinedarzade Osman Paşa ve ordu ağalarından Şeyhoğlu Hasan Ağa'nın da desteğiyle yağma edilmiş ve özellikle süslü, oymalı tavanı ve ocak taşları sökülerek Ordu'ya Hakkı Sağra'nın evine götürülmüştür³⁰⁷. Ailenin anlattıklarına göre Memiş Ağa'nın konağı çok büyük ve saraya benzemektedir. Rusya'dan gelen donanma bu konağı askeri bir bina sanarak birçok kere topa tutmuştur. Nitekim bu konaktan günümüze sadece ana binası ayakta kalmıştır³⁰⁸.

Tuzcuoğullarının 1833 tarihinde valiye yazdıkları mektupta Rize'de kendilerine ait konağın on beş yıl önce devlete olan borçlarının kapatılması için satılarak haksızlığa uğradıklarını bildirerek mimar ve ustalarla birlikte bilirkişilerce oluşturulan heyet ile konağın gerçek bedelinin belirlenmesi gerektiğine dair müracaatta bulunmuşlardır. Müracaatları sonucunda konağın gerçekten de bedelinin altında satıldığı belirlenmiş ve düzeltilmesi istenmiştir³⁰⁹.

³⁰⁵Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim* s. 238.

³⁰⁶BOA, HAT, 459/22602-B.

³⁰⁷İlhan Ekinci, "Büyük Ayanların Gölgesinde Ordu kazasında Ayanlığın Gelişimi", *History Studies (İnternational Journal Of History)*, V, Ankara 2013, s. 171.

³⁰⁸Bijışkyan, *age*, s. 61-62.

³⁰⁹BOA, A. MKT, 161/80-2.

3.3.2. İsyandar Sonrası Tuzcuadelerin Durumu

Karadeniz Bölgesi'nde birden fazla isyan olayı görülmüştür nitekim devleti en çok meşgul eden ve zor duruma düşüren isyan Tuzcuoğulları isyanı olmuştur. Bu gibi isyanları bastırma noktasında hükûmet belli başlı prosedürler geliştirmiş nitekim kısmen başarılı olunmuş fakat kesin olarak sonuçlandıramamıştır. Tuzcuoğulları isyanı 20 yıl sürmüş ve 1834 tarihinde son bulmuştur. Ayaklanmalar ve mallarının yağma edilmesi gibi durumlar sonucunda ailenin ekonomik anlamdaki durumu kötüye gitmesine sebep olmuştur. Bu durumda 1832-1833 tarihlerinde Trabzon ve Sivas valisi Osman Paşa'ya tahriratta bulunarak askeri harekâttan dolayı yolsuz davrandıklarını beyan ederek devletten aman dilemiş, memuriyet ve ayanlık istemiştir. Nitekim hükûmet cevabında Tuzcuoğullarının hala kötü niyetli olduklarını ve bu huylarını terk etmediklerini bu nedenle memurları, seraskeri uyarmalarını söylemiştir. Padişaha karşı kanunsuz davranmaktan vazgeçmeleri ve güven vermeleri şartıyla bir iki yüz kese ve beş yüz kesenin yanında ayanlığın da Tuzcuoğlu Tahir'e verileceği bildirilmiştir³¹⁰.

1833-1834 tarihlerinde Tuzcuoğullarının huzur ve asayışı bozan hareketlerine devam etmeleri buna karşın Trabzon Kaymakamı Ahmet tarafından Lazistan, Hemşin, Of, Sürmene Rize'ye asker sevk edilerek Civelekoğlu ve Osman Bey ile birlik olup isyancıları gizlendiği yeri dört bir taraftan sarmışlardır. Abdülkadir Ağa ile uzlaşma taraftarı olursa da bölge halkının onu saklayacağını düşünerek harekete geçmişlerdir. Masum olanlara dokunulmayacağını fakat başındaki ismin cezalandırılacağına karar verilmiştir. Görülüyor ki Tuzcuoğullarının devlet tarafından istek ve arzuları yerine getirilmesine rağmen yine de bir fırsatını bularak ayaklanmış asayışı bozmuştur³¹¹. Bu sırada Osmanlı – Rusya arasında savaş meydana gelmiş ve tuz nakilleri tamamen durdurulmuştur. Abdülkadir Ağa'dan asker yardımı istenmiş buna karşın kardeşi önderliğinde beş yüz asker göndermesine rağmen geride kalanların isyana devam ettiği görülmüştür. Nihayetinde Abdülkadir Ağa'nın başı vurularak Tuzcuoğulları isyanına son verilmiştir³¹². Rize'de merkezi otorite etkisini göstermesiyle birlikte huzur ve asayiş ortamı sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren ailenin bölge halkı, ağalar ve üst rütbeli kişilerle olan ilişkileri düzelmiştir. II. Mahmut döneminde yapılan ilk nüfus sayımında Rize'de Piriçelebi Mahallesi'nde Memiş Ağa'nın oğlu

³¹⁰ BOA, *HAT*, 666/32395.

³¹¹ BOA, *Hat*, 0691/33411.

³¹² BOA, *Hat*, 0691/33411-E.

Ahmet'in konağında, Tuzcuoğlu Ahmet, iki oğlu ve hizmetlilerinin isimlerine ve Tuzcuoğlu İsmail, Mehmed, Reşid, Mahmud ve Mustafa Ağaların isimlerine rastlanmaktadır. Tuzcuoğullarından birçok isim şehirden uzaklaştırılmışsa da durum gösteriyor ki ailenin mirasına Memiş Ağa'nın oğlu Ahmet sahip çıkarak işlerin devamını sağlamıştır³¹³.

Rize'de ticaret yapanların isimlerine bakıldığında hacı, ağa, efendi, reis gibi unvanların yanında askeri üst rütbeli kişiler arasında yoğunlukta olduğu ve alıcı kesimin bu gibi isimlerden oluştuğu görülmektedir. Tuzcuzadelerin isimleri birçok mülk alımında geçmektedir³¹⁴. Başka bir şer'iyye sicilinde 1875 tarihinde Pabik Mahallesinde Tuzcuzade Mehmed Arif Efendi ve Hafız Esat ibn Mehmet Efendi ortaklığındaki kasap dükkânının arsasını Ömer Rüştî Efendi'ye sattığından bahsetmektedir³¹⁵.

Şer'iyye Sicilleri incelendiğinde Tuzcuoğullarının devlet ile ilişkilerinin düzeldiği memuriyetlerinde başarılı oldukları görülmektedir. 1870 tarihlerinde Tuzcuzade Hacı Arif Ağa'ya ait arazinin devlete bağışlanarak bir telgrafhane inşa olduğuna rastlanılmaktadır. Devlet tarafından inşa ettirilen binaların yapımında destek olan Tuzcuzade Hasan Tahsin Efendi devlet tarafından ödüllendirilmesi uygun görülmüştür³¹⁶. Rize tarafında Tuzcuzade Süleyman Tevfik Efendi'nin hükûmet işlerinde gösterdiği iyi hizmet ve uğraşlarından dolayı ödüllendirildiğinden bahsetmektedir³¹⁷. Ayrıca II. Mahmud tarafından ayanlık kaldırılarak yerine getirilen muhtarlık görevinde de Rize'de Tuzcuzade Sait Bey ibn Mehmet Ali Bey görülmektedir. Ayrıca 1881 tarihinde Rize'de belediye reisi olan Tuzcuoğlu Mahmut Ağa da bulunmaktadır³¹⁸.

Milli Mücadele Dönemi'nde, Osmanlı hükûmetinin savunmasız kaldığı ve Mustafa Kemal'in halkın azim ve kararının kurtuluşumuz olacağı dediği dönemde merkezi Trabzon'da olan Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin Rize şubesi Tuzcuoğlu Şaban Efendi başkanlığında Kazancıoğlu İbrahim,

³¹³ BOA, NFS.d. 1144, s. 13; Hacısalıhoğlu, "Tuzcuoğulları"s. 452.

³¹⁴ Arzu Pehlevan, *1495 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Rize'nin Ekonomik ve Sosyal Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 101, 115, 116.

³¹⁵ Mustafa Doğuş Güner, *1497 Numaralı Rize Şer'iyye Siciline Göre Rize'de Sosyal ve Ekonomik Hayat (1292/1875-1293/1876)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2020, s. 60.

³¹⁶ BOA, İ.TAL, 150-7,11.

³¹⁷ BOA, DH.MKT, 846/37.

³¹⁸ Taşpınar, *age*, s. 270.

Turnaoğlu İsmail, Tuzcuzade Hakkı gibi birçok ismin desteğiyle kurulmuştur. Aynı şekilde Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda Trabzon'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyet'i kurulmuş ve cemiyetin Rize şubesi de Tuzcuoğlu Süleyman Tevfik Efendi, Lazoğlu Mustafa, Mataracıade Hakkı, Güvelioğlu Ahmed gibi isimler tarafından oluşturulmuştur. İstanbul işgal edilmiş ve tehlike Trabzon'a kadar gelmiştir. Trabzon'da halkın birlik olması silahlı direnişe katılımı artırmış diğer taraftan Rize ve Hopa'da Mataracıoğulları ile Tuzcuoğulları önderliğinde bir savunma hattı kurulmuştur. Batı cephesinde önemli mücadeleler verilirken Tuzcuoğlu Halid Ağa'nın bölgede milis kuvvetler toplayarak Sakarya ve Büyük taarruzda başarılar elde etmiştir³¹⁹.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında siyasi partiler döneminde Tuzcuoğullarının siyasetten uzak durduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra Tuzcuoğulları ailesinin büyük bir kısmı İstanbul'a göç etmiş küçük kısmı ise hala günümüzde Rize'de yaşamlarını devam ettirmektedir³²⁰. Günümüzde Rize'de şehrin meydanında Memiş Ağa Parkı bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki Memiş Ağa Rize halkı tarafından benimsenmiş tarihi bir kişilik haline gelmiştir.

1857 tarihinde Trabzon Valisi Osman Paşa'ya yazdıkları bir mektupta, babaları ve amcalarının yaptıklarından dolayı sürgün edildiklerini ve Rize'den uzaklaştırıldıktan sonra baba ve amcalarının kalyoncu bedelinden devlete olan borçları için 150.000 kuruş bedelinde bütün eşya ve emlakların üçte biri oranında en düşük fiyattan satıldığı belirtilmiştir. Bu hususta Erzurum'a satılan nakit ve eşyanın satışının reddini isteyerek gerçek değerlerinin belirlenmesini istemişlerdir. Tutanak tutturularak yedi sene önce adı geçen emlak ve akarların yüz bin kuruşa kayıtlı olduğunu ve değerinden daha düşük satıldığını belirtmiş ayrıca ayan olmak için başvurduğunu ve cevap verilmediğini bildirmiştir³²¹.

³¹⁹ Sakarya Savaşı sırasında, Yunan Çetesi üzerine baskın yapan birliğin başında olan Halit Ağa, geri çekilirken yanındaki asker arkadaşı yaralanmış. Çete kanunlarında yaralı arkadaşını ya alıp götüreceksin ya da götüremeyecek durumdaysa düşmana bırakmayarak sen vuracaksın. Yaralı asker "Bırak beni git Halit Ağa, beni taşıyamazsın, Yunan geliyor, kendini kurtar". Demesine rağmen Halit Ağa askerini sırtlayarak oradan kaçırmayı başarmıştır. Taşpınar, *age*, s. 440-441; Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi- I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 20-37.

³²⁰ Hacısalihioğlu, "Tuzcuoğulları", s. 452.

³²¹ BOA, MVL, 184/15.

Tuzcuoğullarının zenginliği Memiş Ağa'dan torunlarına kadar devam ettiği görülmektedir.1880 tarihli umum vilayetler tahriratında Rize kazası Çayeli, Kalkandere, İkizdere ve Hemşin nahiyelerinde ileri gelen kişilerin gösterildiği belgede, Memiş Ağa'nın torunlarının isimleri ve bölgedeki tanınırlığından bahsetmektedir. Bu hususta Tuzcuzade Mahmud Ağa, Tuzcuzade Hacı Mehmed Ağa, Tuzcuzade İsmail Ağa, Tuzcuzade Hurşit Efendi, Tuzcuzade Hacı Arif Ağa, “emlakca ve haysiyetçe birinci derecededir” olarak kayıt edilmiştir³²². Başka bir belgede Abdülkadir'in başının vurulmasından önce Bayburtlu Koca Beye emanet olarak 200.000 kuruş nakdi ve 6.000 eşya teslim ettiğinden bahsetmektedir³²³.

3.3.3. Osmanlı Devleti'nin İsyanlar Karşısında Geliştirdiği Prosedürler

Osmanlı Devleti, Tuzcuoğulları isyanı gibi birçok isyan ile uğraşmıştır. Bu isyanlarla Celali isyanlarının amacı benzerlik göstermektedir. Ayanlar yeni bir devlet kurmak ya da devletin başına geçmek istememiş, bulunduğu bölgede söz sahibi olmak ve yüklü servet için mücadele etmişlerdir. Bu nedenle devletle iyi geçinmeye de çalışmışlardır. Nitekim aralarındaki rekabet hırsı büyük mücadelelere sebep olmuş ve devlet bu sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Devletin 1808 tarihinde ayanlarla imzaladığı Sened-i İttifak öncesi ve sonrası olaylara bakış açısı bir hayli değişmiştir³²⁴. Sözleşmeden önce 1808 tarihine kadar, taraflar arasındaki mücadeleye devletin bakış açısı galip gelen tarafı yanında tutmaya çalışır ve onu devlet bünyesine katarak rütbe verirdi³²⁵. Bu durum daha çok 1812 tarihlerinde görülmüştür. Ayanlara söz geçirilemez hale gelindiği bu dönemde Osmanlı-Rus Savaşını sona erdiren Bükreş Antlaşması'ndan sonra hükûmet, devlet idaresinin sözünü dinlemeyen kuvvetlerin üzerine hareket etmiştir. Artık ayanlık sistemini kaldırarak merkezi otoriteyi daha sağlam kurmak istemiştir. Bu hususta taşradaki yerel ayanların gücünü kırmak için diğer ayanlar kullanılmıştır³²⁶.

³²² BOA, Y.PRK.UM, 2/40, s. 8.

³²³ BOA, A.DVN., 58-66.

³²⁴ Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 512-514; Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri”, *AÜHFD*, LIII, Ankara 2004, s. 70-74; Senedi ittifak sözleşmesinin sureti BOA, HAT, 746/35242.

³²⁵ Goloğlu, *age*, s. 102-103.

³²⁶ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, *Belleten*,XXXI, Ankara 1964, s. 609-610.

1810 tarihinden itibaren ise devletin isyanlar karşısındaki tutumu daha farklıdır. Genel itibarıyla ayanlara göz açtırmamaya ve zorbalıkla idari alanlarını genişletme mücadelelerine izin verilmemeye başlanmıştır. Bu hususta bölgedeki valinin ihtarları daha da önem kazanmıştır. Ayanın halka zulüm ettiğine, borcu olanların malına mülküne el koyduğuna dair halkın şikâyetleri ve valinin ihtarları dikkate alınmış ve önce o kişi uyarılmıştır³²⁷. Ayrıca devlet aynı anda ülke sınırları dışındaki mücadelelerine devam etmek zorunda kalması sebebiyle isyancılara asker sevkiyatı yapamamasından dolayı uzlaşma yoluna gitmiştir. Devlet isyancıya bir heyet göndererek isyanı durdurduğu takdirde af edileceği ve devlet bünyesinde hizmetlere verileceğini belirtmiştir. Böylece isyanın daha geniş coğrafyaya yayılmasını ve büyümesini engellenmeye çalışmıştır³²⁸. Sunulan teklife cevap için belirli süre beklemiş ve herhangi bir cevap alınmadığında ise devlet tekrardan daha yetkili kişilerden oluşan bir heyet göndermiştir. Bu heyetin etki gücü halkı da kapsamaktadır. Bu hususta isyancı lideri saklayan bölge halkını uyararak ve tehdit ederek onu teslim etmelerini istemiştir³²⁹.

Geçmişte bölgeye atanan valiler sorun çıkaran kişileri askeri kuvvetle bastırma taraftarı olması sebebiyle isyanların daha da büyüdüğü ve başarısız olunduğu görülmüştür. Bu hususta yeni atanan valiler bir önceki valinin yaptığı hataya düşmemeye çalışmıştır. Valiler, huzursuzluk çıkaran kişilere nasihatlerde bulunmuş olduğu takdirde ayaklanan kişilerin isyan nedenleri dinlenerek orta yol bulmaya çalışmıştır³³⁰. Bunun yanında yeni vali göreve gelir gelmez öncelikle huzuru, asayiş bozacak, devleti meşgul edecek

³²⁷ Hicri 1230 tarihli hattı hümayunda Memiş Ağa'nın bu konularda defalarca uyarılmasına rağmen düzelmediği şu şekilde ifade edilmiştir. "Yapılan tahriratlar sonucunda malı zabt olunmuş ve nasihatlerde bulunulmuş, "Kalı seavun aleyne e vaazte em lem tekun minel vaızın " ayeti kelime ile cezalandırıldığı yazmaktadır. BOA, HAT, 458/22567; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 283; Meeker, *age*, s. 235.

³²⁸ Memiş Ağa isyanı sırasında doğuda Rusya ve Selim Paşa tehlikesinin devam etmesi nedeniyle hâlihazırda bir ordunun olmaması devletin fiili bir mücadele yerine anlaşma yolunu tercih etmesine sebep olmuştur. Bolu ve Kastamonu emini gönderilerek Memiş Ağa'nın isyan vaziyetine son vermesi karşılığında af edileceğine dair halktan gizli bir şekilde anlaşma yapmak için birkaç defa heyet gönderilmesine rağmen başarılı olunamamıştır. BOA, HAT, 459/22601.

³²⁹ Memiş Ağa'ya tekrardan Kapıkethüdası Hasan Efendi, Trabzon müftüsü Hasan Efendi, Gümüşhane Emni Ali Şefik Efendi gibi daha yetkili kişilerden oluşan bir heyet gönderilmiş ve halk üzerinde baskı kurarak Memiş Ağa'nın teslimini istemişlerdir Nitekim bir kesim teslimini kabul ederken diğer kesim bu talebi reddetmiş yine başarılı olunamamıştır. BOA, HAT, 459/22601; Goloğlu, *age*, s. 146-147; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 290; Aktepe, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 18-19.

³³⁰ Tuzcuoğlu Ahmed Ağa, Kalcıoğlu Osman ve Hacısalihoğlu Ali Ağa ile Dedeoğlu'nun isyanında Dergah-ı âli kapıcıbaşlarından Mehmed Ağa ve Vali Salih Paşa'yı beylerin yanına göndermişlerdir. Canik Sancağı'na bağlı Çarşamba kazasında ve Polathane civarında toplanan beylere isyanının sebebini sorduklarında vergilerin ağır olması ve tahsildarlardan şikâyetçi olmalarından dolayı isyan ettiklerini belirtmişlerdir. Mehmed Ağa, isyan edenlerin hepsinin vergi borçlarını af etmiş ve devlete sadık kalmaları şartıyla tekrardan eski yerlerine göndermiştir.

potansiyele sahip olan kişileri devlet bünyesinde bazı görevlere tayin ederek kişileri hoşnut etmeye çalışmıştır³³¹.

Devlet karşısında çaresiz kalan isyancılar son çare olarak af dilemişlerdir. Vali ısrarla idam edilmelerini istemesine karşın hükûmet idam edilecek kişilerin ailelerinin de ayaklanma ihtimalini düşünerek genelde af isteklerini kabul etmiştir. Yine de cezasız bırakmayarak bu kişileri bulundukları yerlerden sürerek uzaklaştırmıştır³³². Ayrıca ayaklananlar ve ailesinden kişilere memuriyet verilerek tekrardan bir sorun çıkma olasılığının önüne geçmeye çalışmıştır³³³. Uygulanan prosedürlerin işe yaramadığı takdirde idam fermanı çıkarılmıştır. Buradaki asıl mesele isyan edenlerin hepsi idam edilip edilmemesidir. Bütün isyancıların idam edilmesi ayan ailelerinin ayaklanma tehlikesi ve durumun daha kötüye gitme ihtimalinden dolayı tercih edilmemiştir. Bu hususta diğerlerine de gözdağı verilmesi amacıyla elebaşının başı vurularak isyana son verilmiştir³³⁴.

³³¹ 1831 tarihinde Trabzon'a Hazine Darzade Osman Paşa, vali olarak tayin edilmiştir. İlk iş olarak Tuzcuoğulları ve Şatırzade ailesinden olan kişileri resmi görevlere atayarak bu düzenin devam ettirilmesini istemiştir. Tuzcuzaade Memiş Ağa'nın yeğeni Tahir Ağayı tekrardan Rize Mütesellimliğine, kardeşi Abdülkadir Ağayı Çürüksu kaymakamlığına, akrabaları Şatırzade Osman Beyi askeri kumandanlık payesi ile Trabzon'a tayin etmiştir. BOA, HAT, 369/2063; BOA, HAT, 459/20604.

³³² Memiş Ağa'ya yardım eden Damadı Kalcıoğlu Osman Ağa, Hacısalihioğlu Ali Ağa ve diğerleri af dilekleri kabul edilmiş nitekim vali tarafından sürülmüşlerdir. Aktepe, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 22; Goloğlu, *age*, s. 147-148.

³³³ Mehmed Ağa, isyan edenlerin hepsinin vergi borçlarını af etmiş ve devlete sadık kalmaları şartıyla tekrardan eski yerlerine göndermiştir. Trabzon'da halkı bir araya toplayarak vazifesini ilan ettikten sonra Rize'ye gitmiş Rize kalesinde herkesi toplamış ve burada isyana hazırlık yapanlara padişahın emrini okumuştur. Tuzcuoğlu Ahmed, kayınpederi Biberoğlu Memiş ve destek veren ağalara nasihat vermiş ve uyarmıştır. Tuzcuoğullarından Tahir, Abdülkadir ve Abdülaziz'i yeni vazifelerine tayin ederek büyük bir meseleyi önlemiştir. BOA, HAT, 458/22564; Goloğlu, *age*, s. 149-150; Aktep'e, *Rize Ayanından Tuzcuoğulları*, s. 25-30; Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 290-295.

³³⁴ BOA, HAT, 459/22592.

SONUÇ

Karadeniz Bölgesi'nde en az yirmi altı en fazla kırk altı ayan ailesinden bahsedilmektedir. Bunların büyük bir kısmı yerli ailelerdir. Geriye kalan kısım ise buraya göç ederek bölgenin coğrafi özelliklerine uyum sağlamış zamanla zenginleşip köklü hanedan haline gelmiştir. Bölgenin hem fizikî hem de beşerî özelliği sebebiyle ılıman ikliminin yanında fizikî coğrafyasından dolayı verim alabilecekleri az toprağa sahiptir. Bu bağlamda gelişen denizcilik sektörü bölgenin önemli geçim kaynaklarından biri haline gelmiştir. Doğal limanlarının uluslararası ticarete fazlasıyla etkili olmasından dolayı neredeyse başkent İstanbul kadar öneme sahiptir. Genel olarak çevre limanlara taşımacılık yapılmıştır. Bu bağlamda ekonomik faaliyet olarak bölgede madencilik görülmektedir. Madenciliğin devletin askeri teknolojisi ve ekonomik açısından önemli bir yere sahip olması sebebiyle Batı ve Orta Karadeniz'den madenlerin çıkarılması, işlenmesi ve naklinin yapılması başkent için Trabzon Limanı'nın önemini arttırmıştır. Bu hususta devletin vergi gelirlerinin içerisinde önemli bir yere sahip olan tuz XVI. yüzyılda mültezimlerin denetiminde nakli ve satışı yapılırken XIX. yüzyılda devletin doğrudan tekeline geçmiştir. Bu bağlamda tuz Trabzon'a Foça'dan gelerek buradan doğuda Hopa'ya kadar devletin verdiği yol hükmü belgesine sahip olan kişilerce götürülerek ticareti yapılmıştır. Bölgede bir diğer ekonomik faaliyette tarım ve hayvancılıktır. Çiftliklerde üretilen hububat devletin ihtiyacını karşılamada önemli bir etkiye sahiptir. Hayvancılık konusunda bölgede hem çiftlik işlerinde yardımcı olması hem bölgenin et ve süt ihtiyacının karşılanmasının yanında ulaşım aracı olarak kullanılması sebebiyle çeşitli hayvanlar yetiştirilmektedir. Bu nedenle bağlı olduğu Trabzon bölgesinde eşkıyalık faaliyetlerinde dönemsel olarak artış veyahut azalmalar görülmüştür. Devletin bu konuda geliştirdiği prosedürler sayesinde bölgedeki hareketlilik nispeten azaltılmıştır. Devlet bölgede ticaretle uğraşan, servet sahibi ve yaptırım gücü olan kişilere idari ve askeri görevler vererek onları yönetici kadro içerisine dâhil etmeye çalışmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan ayan ailelerinin çoğu bir şekilde idari görevlerde bulunan kişilerdir ve buna en güzel örnek çalışmanın konusu olan Tuzcuoğlu Memiş Ağa'dır.

XVI. ve XVIII. yüzyıllar arası Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik sorunların ve aranan çözümler sonucunda oluşan devletin yeni ekonomik, askeri ve sosyal politikası üzerinde durulan bu çalışmada daha önce yapılmış Hatway'in Mısır, Khoury'nin Musul,

Salzmann'ın Diyarbakır ve Temel'in Konya çalışmalarının bir benzeri Trabzon için yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı ve elde edilen sonucu elit hane örgütlenmesinin Osmanlı siyasi kültür biçimiyle özgün bir hale getirilerek önce merkezde ve daha sonra da taşrada şehirli gruplar tarafından yerelleştirilmesidir. Bu bağlamda Doğu Karadeniz'de Trabzon'un doğal limanlara sahip olması Rusya, Gürcistan ve İran'a yakınlığı deniz hinterlandını arttırmıştır. Trabzon'a bağlı olması sebebiyle Hopa ve Rize'de Trabzon'la birlikte devletin idari, askeri ve ekonomik ihtiyaçların karşılandığı bir merkez haline gelmiştir. Özellikle Hopa/Rize bağlamında ekonomik faaliyetlerin sadece çiftlik ve denizcilikten oluşması sebebiyle buradaki idari taksimat mütesellimlik ve ayanlık üzerine kurularak bölge halkı içerisinde ön plana çıkan kişilerce yerelleştirildiği görülmüştür. Tuzcuoğulları, ağalar ve devlet ile ilişkilerine bakıldığında sorunsuz görülmektedir. Devlet adamları ve üst rütbeli kişilerle ilişkileri de hem itibarını hem de servetini artırmak adına iyi geçinmiş ve verdikleri görevleri ikiletmeden başarıyla yerine getirmiştir. Ayan sisteminde devlet bölgedeki bütün ileri gelen kişilerle iletişime geçmez bölgedeki baş ayan ile görüşürdü. Bu durumda Memiş Ağa'nın bölgede diğer ağaların başında olması ve bu örgütlenmenin verdiği güç ile kendi bağımsızlığını ilan etme seviyesine gelerek birkaç yere atama yapmıştır. Memiş Ağa'nın üç yıl süren isyanında destekçilerinin bir hayli fazla olmasının altında da bu yatmaktadır.

Doğu Karadeniz'de bulunan Hopa/Rize ve merkez taşra ilişkilerinde payitahta yakınlık veya uzaklığın etkisinin olup olmadığı üzerine durulması gereken diğer bir konudur. Yaşanan iç ve dış meseleler devleti yıpratırsa da merkezi otoritenin taşrada etkisini kaybetmesine neden olmamıştır. Zira devlet Memiş Ağa örneğinde olduğu gibi isyanlar üzerinde belirli prosedürler uygulamıştır. Giderek artan dış meselelerin yanında özellikle süresi ve yıkıcılığı bakımından önem arz eden Memiş Ağa isyanına karşı devlet derhal tahkikatını tamamlayarak tüm imkânları Karadeniz üzerine sevk etmiştir. Devlet hem otoritesini pekiştirmek hem de reayanın acılarını hafifletmek açısından isyancıları yakaladığı yerde cezalandırmıştır.

Tuzcuoğulları ailesi üzerine bugüne dek birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada uygulanan yöntemler diğerlerinden farklı olmuştur. Burada soydan gelen kişilerle konuşularak elde edilen bulguların doğruluğu ve yanlışlığı test edilmiştir. Ayrıca daha önce incelenmiş arşiv kayıtlarının üzerinde tekrardan durulmuş, kroniklerden ve yeni

belgelerden elde edilen bulgular karşılaştırılarak bir sonuca varılmıştır. Özellikle daha önce yapılan çalışmalarda karara varılamayan konulardan önem teşkil eden Tuzcuoğullarının köken sorunudur. Ailenin Rizeli mi yahut Konya'dan mı Hopa/Rize'ye göç ettikleri konusunda yöre tarihçilerinin iddiaları ve yapılan diğer çalışmalar birbirini tutmamaktadır. Bu hususta incelenen arşiv kayıtlarında Hopa/Rize ayanı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Konyalı olduklarına dair aile büyüklerinin anlattığı bir olayda bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri sonucu cezalandırılan kişiler arasında Memiş Ağa'nın torununun kayın pederi vardır. Bölgedeki valiye yardım eden ve devletin talebine karşılık asker vermesine rağmen merkezden gönderilen heyetin elindeki listede adının olması sebebiyle validen habersiz bir şekilde idam edilmiştir. Bu olaya çok üzülen Tuzcuoğlu Mustafa Ahmet Ağa, kimseye bir şey söylemeden Konya'ya gitmiş ve on yedi sene orada kalmıştır. Bu hususta Mustafa Ahmet Ağa'nın Konya'ya gitmesi ve burada uzun süre yaşaması devletin bölgede meydana gelen bu tarz durumlarda tekrardan bir isyan çıkmasını engellemek adına aldığı bir önlem olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan da Tuzcuoğullarının Konya'dan geldiklerine dair önemli bir işaret olarak görülebilir.

Bölgedeki yerel idarecilerden birisi olan Tuzcuoğullarının eşkıya kökenli olup olmadığı konusuna açıklık getirmek gerekmektedir. Yerel idareciler ve eşkıya arasındaki farkın ortaya konulması sonucunda Tuzcuoğulları ailesinden zaman zaman eşkıyalık faaliyetleri zaman zaman da devlet hizmetlerinde oldukları görülmüştür. Bu hususta eşkıya kökenli olduklarını söyleyemeyiz. Memiş Ağa, kişisel olarak toplumun huzur ve asayişini bozmamış, devletin siyasi ve ekonomik yapısına zarar vermemiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren babasından devraldığı işleri büyüterek arttırdığı serveti sayesinde önemli bir statü kazanmıştır. Devlete dâhil olarak memuriyetlerde bulunmuş ve başarıları sonucunda devletin güvenini kazanmıştır. Bölgede devletin kendisinden beklediği görevleri aksatmadan yerine getirmiştir. Bununla birlikte zaman içerisinde bölgedeki halktan vergileri peşin olarak aldığı ve bir sene boyunca halka faiz karşılığında borç verdiği görülmüştür. Memiş Ağa'nın işleri buraya kadar yolunda iken onu isyancı statüsüne sokan durum Hazinesarazade Süleyman Paşa'ya birkaç defa borç verdiği halde alacağını tahsil edememesi olmuştur. Süleyman Paşa'nın yeniden borç istemesi Memiş Ağa'nın, önceki borçlarını af ettiğini belirterek, tekrar borç vermeyi reddetmesiyle olayların fitili ateşlenmiştir. İlaveten bu süreçte Süleyman Paşa bir anda rütbe olarak Memiş Ağa'nın

üzerine çıkmış ve onu emri altına almıştır. Hatta ilk iş olarak Memiş Ağa'yı ortadan kaldırmak istemiştir. Bütün bu yapılanları Memiş Ağa gururuna yedirememiştir. Sonunda ölüm olduğunu bilerek Süleyman Paşa'ya karşı böyle bir harekete girişmiştir. Nihayetinde padişahın emirlerine uymaması ve teslim olmaması onu devlete karşı isyancı durumuna düşürmüştür.

Memiş Ağa'nın muhallefatı konusunda doğrudan bir sonuca varılamamıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin fiziki yapısından dolayı çiftlikten ziyade daha çok deniz ticareti üzerine kurulu bir ekonomik düzen mevcuttur. Tuzcuoğulları, tuz, bal mumu, keten, bezi damga mukataalığı, peksimet nakliyatı ve idaresi gibi ekonomik faaliyetlerinin yanında insan ve bazen de devletin verdiği emirler doğrultusunda ihtiyaçları olan erzak ve mühimmatları ücret karşılığında taşıyarak geçimlerini sağlamıştır. Memiş Ağa'nın katli sonrası tutulan muhallefat kayıtlarında 831.600 kuruş servete sahip olduğu görülmüştür. Bu miktarın bir kısmı Trabzon Kalesi'nin kuşatması sonucunda bölgeden kaçarken yanında taşıyabileceği kadar malı ve mülkü götürmeye çalışırken harap olmuştur. Geriye kalan miktar devletin bir yıllık hazine geliriyle karşılaştırıldığında 22'de 1'i oranında hesaplanmıştır. Bu meblağ da onun ne kadar büyük bir servete sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan aile büyüklerinin anlattıklarına göre ve incelenen kaynaklarda büyük bir konağa rastlanmaktadır. Günümüzde Rize Devlet Hastanesi'nin yerinde Memiş Ağa'ya ait büyük bir konak olduğu ve Rusya'dan gelen gemilerin bu konağı devlete ait askeri bina zannederek topa tuttukları anlatılmaktadır. Nihayetinde konak yıkılmış ve yeri devlete verilmiştir. Günümüzde Merkez/Rize'de Memiş Ağa'ya ait bir konak mevcuttur. Nitekim yanında bulunan diğer konaklar yağma edilmiş ve bakımsızlıktan yıkılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-ı Asaî Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d.) : 3, 139, 235.

BOA, Bab-ı Asaî Name-i Hümayun Defterleri (A. DVNSNMH.d.) : 10; 139-33.

BOA, Baş muhasebe Muhallefat Halifelîği (D.BŞM.MHF.d.): 12814/1189, 57/68.

BOA, Cevdet Askeriye (C.AS.): 929-40224, 79/3728, 872/37427, 1172/52208, 1044/45854, 62/2945, 929/40224, s. 2, 407/16793, 407/16793, 16196, 1044/45854,

BOA, Cevdet Darphane (C.DRB.): 60/2996, 42/2068.

BOA, Cevdet Dâhiliye (C. DH.): 192/9562.

BOA, Cevdet Saray (C. SM.):4010/1241.

BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT):161/80-2.

BOA, Divan-ı Hümayun Kalemi (DVN): 811. 58-66.

BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 475/23297, 4045, 480/23530, 102/4044, 102/4044-B, 4085, 460/22614, 149/6282, 983/41350, 475/23297, 480/23530, 458/22567, 458/22567-A, 458/22567-B, 459/22587, 1352/52813, 511/25067, 1352/52812, 1352/52811, 458/22570-A, 460/22614-A-B-E-G-J, 459/22607, 459/22602-B, 459/22601-A-C-D-E, 459/22592, 478/23392, 520/25411, 746/35242, 459/22584, 520/25411, BOA, HAT, 4047, 1260/48789, 993/41853.

BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.d): 184/15.

BOA, Meşihat Şeriye Sicili Defterleri (MŞH. ŞSC.d.): 1924.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d): 09758/81-9758/84.

BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmaları (MKT.MVL): , BOA, MKT.MVL, 77-24.77-24.

BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d.):520/1144.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 859.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.): 498/36, 508/14, 434/53, 969/10, 531/51.

BOA, Trabzon Ahkam Defteri (A.DVNSAHK.TZ.d.) 1-2, s. 153/3.

2. KAYNAK ESERLER

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, II, İstanbul 2008.

_____, *Tarih-i Cevdet*, VIII, Dersaadet 1309.

_____, *Tarih-i Cevdet*, X, Dersaadet, 1309.

Aşıkpaşaoğlu, *Tevarih-i Al-i Osman, Osmanlı Tarihleri*, (çev. Nihal Atsız), Gökkuşbu Yayınları, I, İstanbul 1949.

Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân Der Hülasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280.

Evliya Çelebi Mehmed Zılli İbn-i Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, (çev. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman, VII. Defter*, (haz. Şerafettin Turan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Marko Polo, *Seyahatname*, (çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen), Ötüken, I, İstanbul 2003.

Sofyalı Ali Çavuş, *Kanunnamesi*, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi,(1223-1237/1808-1821)*, (haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Basım Yay., I, İstanbul 2008.

_____, *Şanizade Tarihi,(1226-1233/1811-1818)*, (haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Basım Yay., II, İstanbul 2008.

Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm IV*, Mihran Matbaası, İstanbul 1311.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, (haz. Ahmet Tezbaşar), Tercüman Yayınları, İstanbul(Basım Tarihi Yok).

3. ARAŞTIRMA MAKALE, ESER VE TEZLER

Açık, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

Afyoncu, Erhan, "Mirahur", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 141-143.

Ak, Orhan Naci, *Rize'nin Yönetim Tarihi*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları, Rize 2000.

- Akdağ, Mustafa, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara 1966, s. 201-247.
- _____, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri, 1730-1839”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII, S. 14, Ankara 1968, s. 51-61.
- _____, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *DTCF Dergisi*, III, Ankara 1943, s. 419-431.
- Akgün, Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul 2003, s. 45-80.
- Aktepe, Münir “Tuzcu-oğulları İsyanı”, *Tarih Dergisi*, II-III, 2011, s. 26-52.
- _____, *Mahmut II Devrinde Rize Ayanından Tuzcuoğulları İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1940.
- Albayrak, Haşim, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013.
- Altunan, Sema, “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler”, *Türkler*, X, Ankara 2002.
- Aydın, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, TTK, Ankara 1968.
- Aydın, Mahir, “Faş Kalesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, s. 66-138.
- Aydın, Mustafa, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Gökkube Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, “Faş”, (Gözden geçirilmiş 2. Basım) *DİA*, İstanbul 2016, s. 443-445.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Tarihte Tebriz*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Aygün, Necmettin, *On sekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005.
- Aksın, Baytimur, Ahmet-Suha Oğuz, “25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV, Ankara 2010.
- Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.
- Bal, Mehmet Akif, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon’un Ünlü Aileleri*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007.

Barkan, Ömer Lütfi, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, XXXIV, s. 557-607.

Bay, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750- 1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017.

Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.

_____, “Samsun Örneğinde XIV. Yüzyıl Başlarında Karadeniz Ticaretinin Gelişmesi”, I, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun*, Samsun 2013, s. 51-56.

Bıjıkşyan, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (Terc. Hrant D. Andreasyan), İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

Bilgin, M. Tayyip, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler”, *Belgeler*, V-VIII/9-12, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 1-151.

Bilgin, Mehmet, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, Ötüken, İstanbul 2010.

_____, *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalızadeler (Sarallar)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.

_____, *Karadeniz Dünyası*, Ötüken, İstanbul 2017.

_____, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Sürmene 1990.

Biröl, Nurettin, “Halil Rıfat Paşa”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, XXVII Sivas 2003.

Bostan, İdris, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu(1700-1787)”, *Belleten*, LIX/23, Ankara 1995, s. 353-394.

Bostan, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. M. Ali Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, II, İstanbul 1990.

Bruinessen Martin Von, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (çev. Banu Yalkut), İletişim Yayınları, Ankara 2018.

Canatar, Mehmet, “Kethüda”, *DİA*, XXV, İstanbul 2000, s. 332-334.

Canay, Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia the Caniklizes(1737-1808)*, The Department Of History Bilkent University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- _____, “Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin”, *Belleten*, XLI, s. 41-78.
- Chayanov, Alexander, *On The Theory Of Peasant Economy*, (drl. D. Thorner and R.E.F. Smith, Homewood), Illinois 1966.
- Cin, Halil, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1987.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Çetin, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzil haneler(1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2009.
- Danışmend, İsmail Hami, *Osmanlı Devlet Erkânı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- Decel, Aurel, “Karadeniz”, *İA*, VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 231-246.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.
- Ekinci, İlhan, “Büyük Ayanların Gölgesinde Ordu Kazasında Ayanlığın Gelişimi”, V, *History Studies (İnternational Journal Of History)*, Ankara 2013, s. 151-176.
- Emecen, Feridun, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, LXV/242, Ankara 2001, s. 193.
- _____, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmet Emin Ağa”, *Belleten*, LXV, Ankara 2001.
- Emiroğlu, Kudret, “Dünyadan Bakınca Trabzon”, *Bir Tutkudur Trabzon*, (haz. İ. G. Kayaoğlu, Ömer Cıvaoğlu, C. Akalın), İstanbul 1997.
- _____, *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869-1904, Trabzon Vakfı*, VIII, Ankara 2012.
- Emecen, Feridun, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, Turkuaz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara 1981, s. 1265-1274.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Ertaş, Mehmet Yaşar, “18. Ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkya İlişkileri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkyalık ve Terör*, Kültür Yayınları, Samsun 2017.

Faroqhi, Suraiya, “Siyaset ve “Ekonomi” Arasındaki Yönetici Seçkinler”, (çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan yirminci yüzyıla*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Fleet, Kate, *Türkiye Tarihi Bizans’tan Türkiye’ye (1071-1453)*, (çev. Ali Özdamar), I, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

Genç Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

_____, “Malikâne-Divani”, *DİA*, XXVII, İstanbul 1998, s. 516-518.

_____, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri” *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 175-185.

Goloğlu, Mahmut, *Trabzon Tarihi*, Kalite Matbaası, Ankara 1975.

Göçek, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, (çev. İbrahim Yıldız), Ayraç Yayınevi, Ankara 1999.

Gökbilgin, M. Tayyib, “ 15. Ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”, *Vakıflar Dergisi*, I, Ankara 1965, s. 51-61.

_____, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz”, *Bellekten*, XXVI, Ankara 1962, s. 293-337.

Gökbunar, Ali Rıza, *Türk Maliye Tarihinde Ayanlık Kurumu Rantiyer Bir Sınıfın Oluşum Mücadelesi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Manisa 2007, s. 25.

Griswold, W *Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611*, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Güner, Mustafa Doğuş, *1497 Numaralı Rize Şer’iyye Siciline Göre Rize’de Sosyal ve Ekonomik Hayat (1292/1875-1293/1876)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2020.

Hacıfettahoğlu, İsmail, *Trabzon İli Laz Mı Türk Mü*, Atlas Yayınları, Ankara 1998.

- Hacısalihoglu, Mehmet, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali*, (Kısaltma: Trabzon'da Ayanlık), Serander Yayınevi, Trabzon 2014.
- Hathaway, Jane, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi*, (çev. Nalan Özsoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (çev. Tefik Bıyıklıoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- _____, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990,
- Issawi, Charles, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and decline of a Route", (çev. Kudret Emiroğlu), *International Journal Of Middle East Studies*, ABD 1970.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), Eren Yayıncılık, I, İstanbul 2004.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, "Çift-Hane Sistemi: Osmanlı Kırsal Toplumunun Örgütlenmesi Teoride ve Tarihsel Perspektif İçinde Çiftthane Köylü Aile Çiftliği", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi İçinde*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- _____, "Eyâlet", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 548-550.
- _____, "İmtiyazat", III, *The Encyclopaedia Of İslam*, Tuta Subaegide Pallas Ejb, London 1986, s. 1179-1189.
- _____, "Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik ve Ziraatında Yük(Himl)", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1991, s. 9-27.
- _____, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu", *Belleten*, XXVIII, Ankara 1964, s. 603-622.

- İnbaşı, Mehmet, “Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2006. S. 161-191.
- İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.69-74.
- _____, “Ehl-i Örf”, *DİA*, X, İstanbul 1995, s. 519-520.
- _____, “İlmiye”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 141-145.
- İşbilir, Ömer, “Yük”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 46-48.
- Jahn, Karl, “Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi Tebriz”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971
- Kansız, Aslan, “Trabzon Şer’iye Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Rize Kazası”, *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Rize Tarihi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Rize 2020.
- Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açılıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kıtılıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Karagöz, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK Basımevi, Ankara 2003.
- Kazıcı, Ziya, “Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk”, S. 4, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1986.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Miri Arazi”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 157-160.
- Khoury Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, (çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarih yazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Fethi Aytuna), III, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 171-191.
- Kıldıroğlu Mehmet, “Kıpçakların Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında”, *BELGÜ*, II, Ardahan 2015.
- Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaa, Elazığ 1997.
- _____, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı; Beylerbeylikler, Eyâletler, Kaptanlık, Voyvodalıklar, Meliklikler”, *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel), YTY, Ankara 2002, s. 89-107.
- Köksal, Osman, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Bir Osmanlı Kasabasındaki Şahıs Adı Profili”, *Bilig Dergisi*, LXV, Ankara 2013.

Kökten, İ. Kılıç, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *A.Ü.D.T.C.F.D,X*,Ankara 1952, s. 167-188.

Köse, Ensar, *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

_____, “19. Yüzyılda Samsun’da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluklar ve Hüsniyye(Acem)Tekkesi”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, I, Samsun 2013.

Kritovulos, *İstanbul’un Fethi*, (çev. M. Gökman), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

Ksenophon, *Anabasis “Onbinlerin Dönüşü”*, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1974.

Kuyulu, İnci, *Karaosman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul 1981.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, XXXII, s. 60-61.

Lowry, W., Emecen, Feridun, “Trabzon”, *DİA*, İstanbul 2012 s. 296-301.

Martal, Abdullah, “XIX. Yüzyılda Ege Bölgesi’nde Deniz Ticareti ve Sanayileşme”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I*, İzmir 2009.

Maxım, Mihai, “İbrail”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 363-366.

Meeker, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*,(çev. Tutku Vardağı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Mert, Özcan “Çapanoğulları”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 221-224.

_____, “Âyan”, *DİA*, IV, İstanbul 1998, s. 195-198.

Mutaftçieva, V. P. , “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *Tarih Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 164-182.

Müderrişoğlu, Fatih, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”,*Türkler*, X,Ankara 2002, s. 920-926.

Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul 1983.

Öz, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara Üniversitesi, Dil VE Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara 1994.

Özcan, Abdülkadir, “Birun”, *DİA*, VI, s. 205.

Özsait, Mehmet, “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi” *Trabzon Tarihi Sempozyumu* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

_____, “Mali Yapı”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 521-525.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fiyat Devrimine Yeniden Bakış”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), III, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s. 198.

Pehlevan, Arzu, *1495 Numaralı Şer’iyye Sicili Defterine Göre Rize’nin Ekonomik ve Sosyal Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Pere, Nuri, *Osmanlı’da Madeni Paralar*, İstanbul 1968.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, (Kısaltma: Paranın Tarihi), Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 158.

Refik, Ahmet, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Sahillioğlu, Halil, “Altın”, *DİA*, II, İstanbul, s. 532-536.

_____, “Avârız”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 108-109.

Salzmann, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime’i*, (çev. Ayşe Özdemir), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

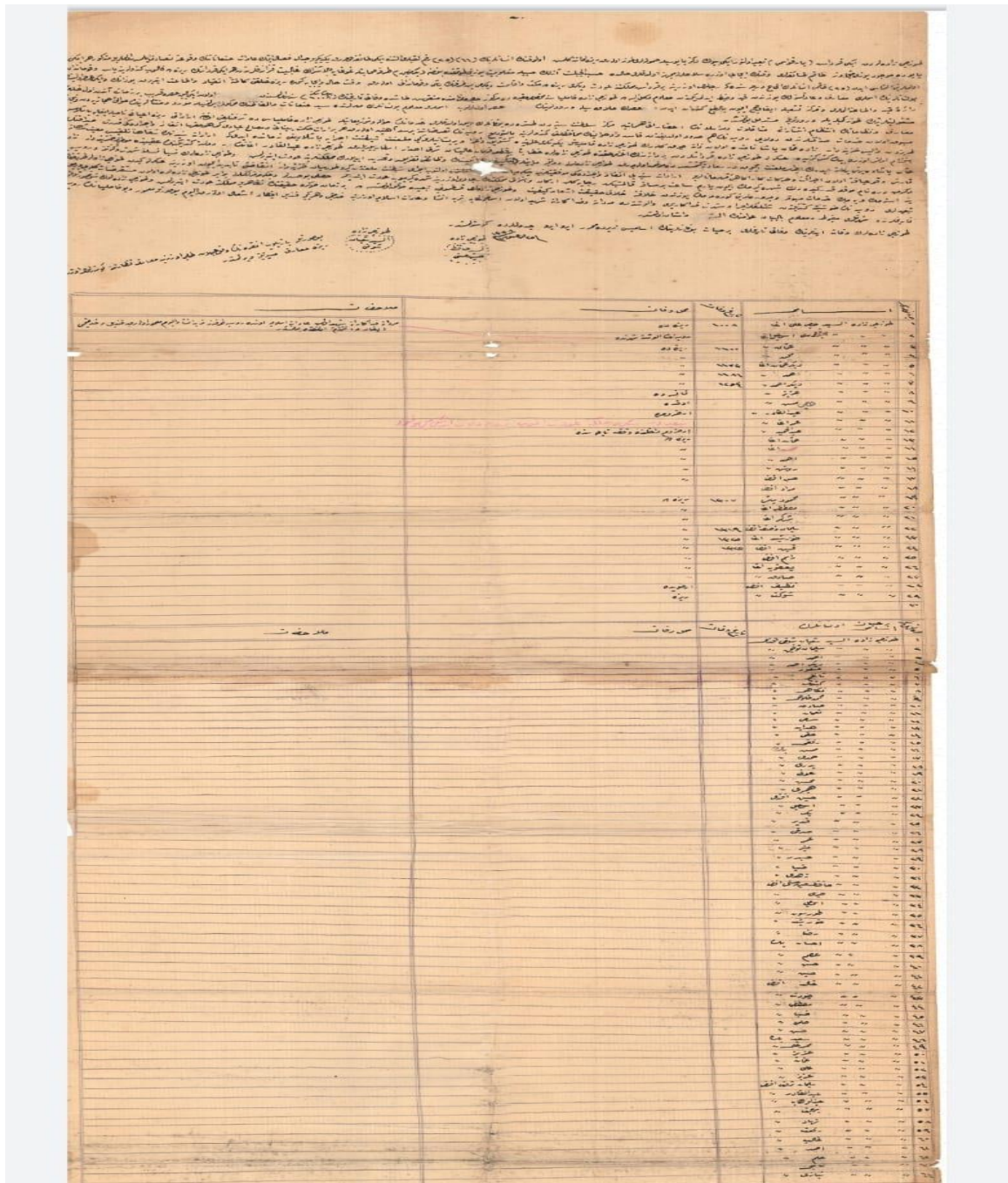
_____, “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyânlar”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), *Yeni Türkiye Yayınları*, III, Ankara 1999, s. 227-235.

Sarıcıoğlu, Fikret, *Hatt-ı Hümayunlarına Göre Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamit (1774-1789)*, *Bastırılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1997.

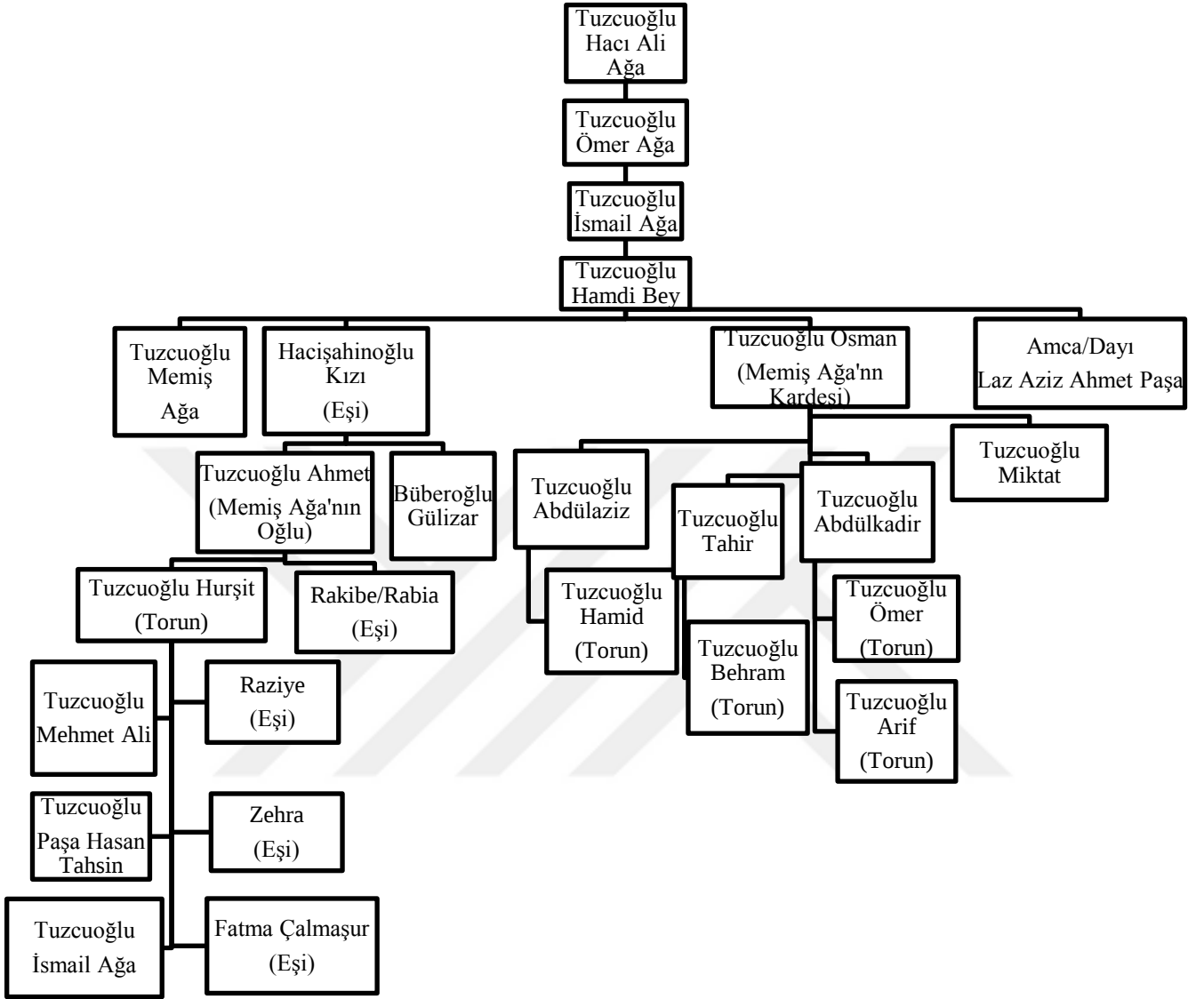
- Saydam, Abdullah, "Trabzon İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti(1793-1851)" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 2005.
- Serbestoğlu, İbrahim, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizadelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslar arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, I, s. 89-105.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1986.
- Shaw Stanford J. ve Shaw Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı) II, E yayınları, İstanbul 1983.
- Suçeska, Avdo, "Vilajetski Ajani", *Oslobedenje Sarajevo*, Saraybosna 1963, s. 166-197.
- Şevket, Şakir, *Trabzon Tarihi*, (haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Kurtuba Kitap, İstanbul 2013.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.
- _____, "İmdadiyye", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 221-222.
- Taşpınar, Ali, *Rize Tarihi*, Şan Matbaacılık, Rize 2004.
- Tektaş, Nazım, *Sadrazamlar Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı*, Çatı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Trabzon", *İA*, XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, 456-477.
- Tekin, Ali, "Aritotelesçi Filozof Trabzon Georgios ve Mantık Tarihindeki Yeri", *I. Uluslar arası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*(8-10 Ekim 2015), II, Trabzon 2015, s. 1323-1332.
- Temel, Eşref, *Konya'da Ayanlık(1639-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2017.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.
- _____, "Silahdar", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 191-193.
- Turgay, A. Üner, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914*, (çev. Güç Çağalı Güven), Türkiye Vakıf Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Ulaş, Tayfun, "Osmanlı Maliyesinde İmdadiyye Vergilerinin Ortaya Çıkışı", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 57-72.
- Uluçay, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.

- Umur, Hasan, *Of ve Of Muharebeleri*, Güven Basımevi, İstanbul 1949.
- Usta, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, (Kısaltma: Seyahatnamelerde Trabzon), Serande Yayıncılık, Trabzon 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- _____, “Ayan”, *İA*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 40-43.
- _____, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Yinanç, Mükremin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944.
- Yolalıcı, Mehmet Emin, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Yuvalı, Abdülkadir, “XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 233-240.
- Yücel, Yaşar- Sevim, Ali, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Yüksel, Ayhan, *Tirebolu'nun 1 Numaralı Şer'iyye Sicili (Metin-Tahlil)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Zens, Robert, “Provincial Powers: Local Notables (Ayan)”, *History Studies*, Volume 3 Issue 3, s. 433-447.

EKLER

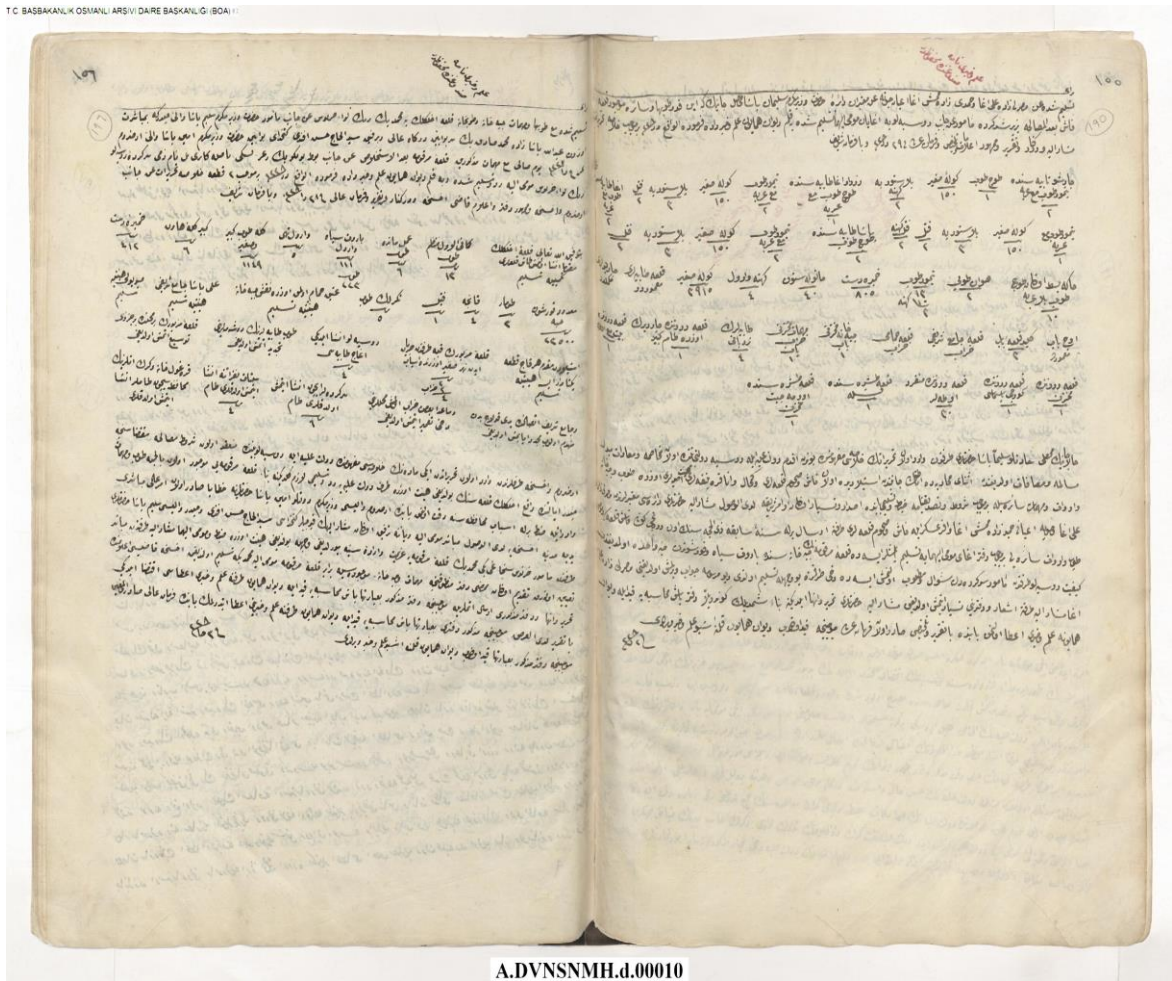

Belge1. Memiş Ağa'nın soy ağacını göstermektedir. Tarih ve sıralamalarda eksiklik ve karışıklık olduğu tespit edilmiştir.

Tuzcuoğlu Ailesi Soy Ağacı

Belge 2. 1960 tarihinde Ünye Emniyet Amirliği yapan Galip Tuzcuoğlu'nun yaptığı Soy Ağacı Belge 1 ile karşılaştırılmıştır. (Memiş Ağa'nın torunlarının verdiği bilgiler doğrultusunda yapılmıştır)

A.DVNSNMH.d.00010

Belge3.Memiş Ağa' nın Hopa'da ayanlık yaptığına dair belge.

بادشاه

بسم ویزیم
نمودن مژده رشیدی نموده و بادشاه احمد اولیٰ اوقاف و اقطاعه تقریر کرده ببادشاه ایدر یکایک و در بدو عذر می‌نماید و بادشاه ایدر یک

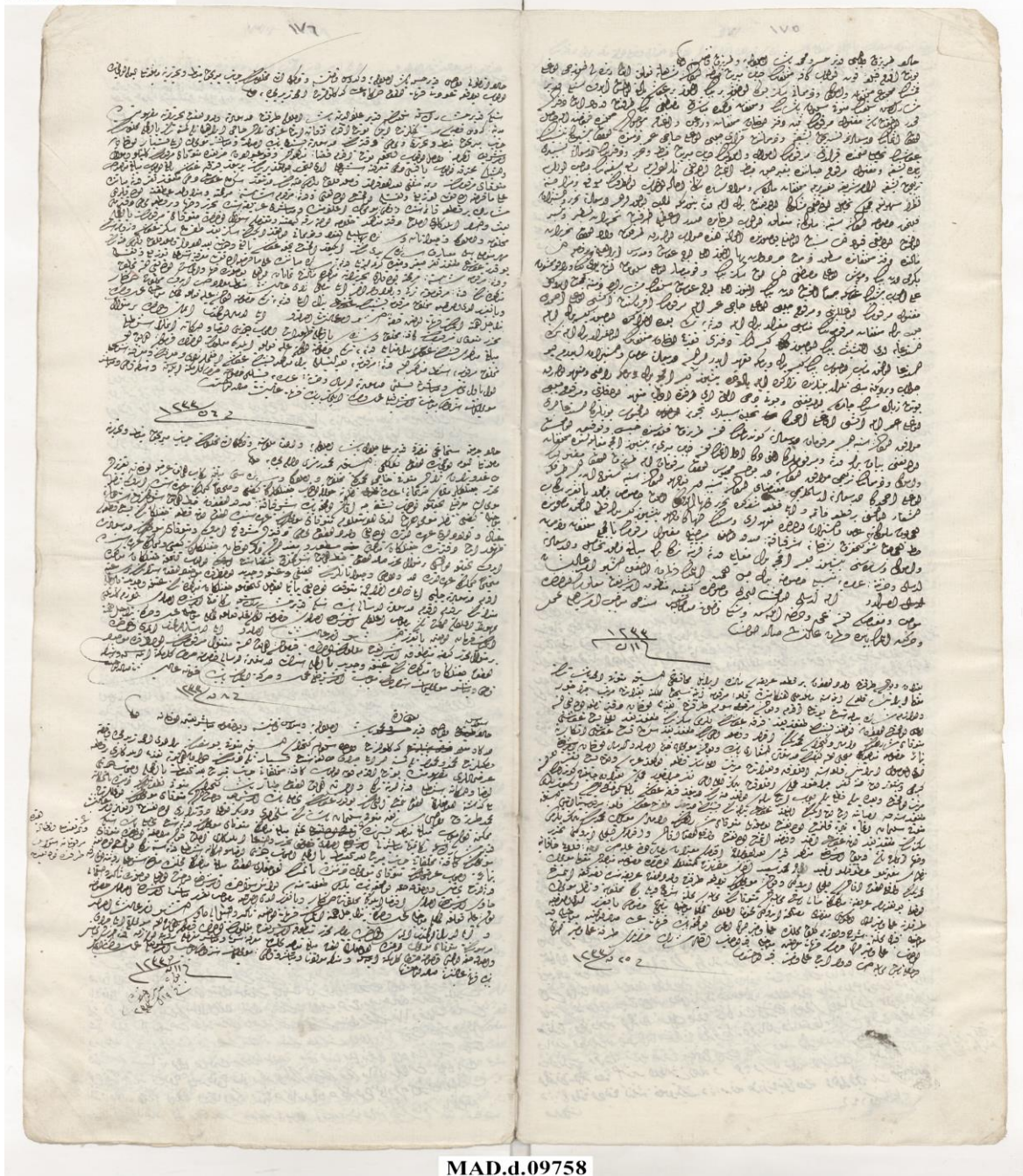
بدرستی مقبول طوری اعلیٰ ملک اقطاعه کتب و کفیفه دار خوش طریقه و زیاده باده بادشاه میانی مدعیان ماکول
طرفه نموده و در دایره تحریر و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
سازمانه قیامتی و در دایره کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
قاری ماکول نام کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
جانب میرده و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
ای غرضی و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
خط و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
داد و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
اصداره کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
قنانه تقریری بالونه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
حلال اولونه کتاب اولونه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
نظراً بهرینه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
بویقه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
حواله اولونه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
صرف و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
خسرو بادشاه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
شماره اولونه و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره
عابدی و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره اقلی موقوفه خدو به ایدر یکایک مقبول موقوفه کتب و کفیفه دار و در دایره

HAT 520/25411

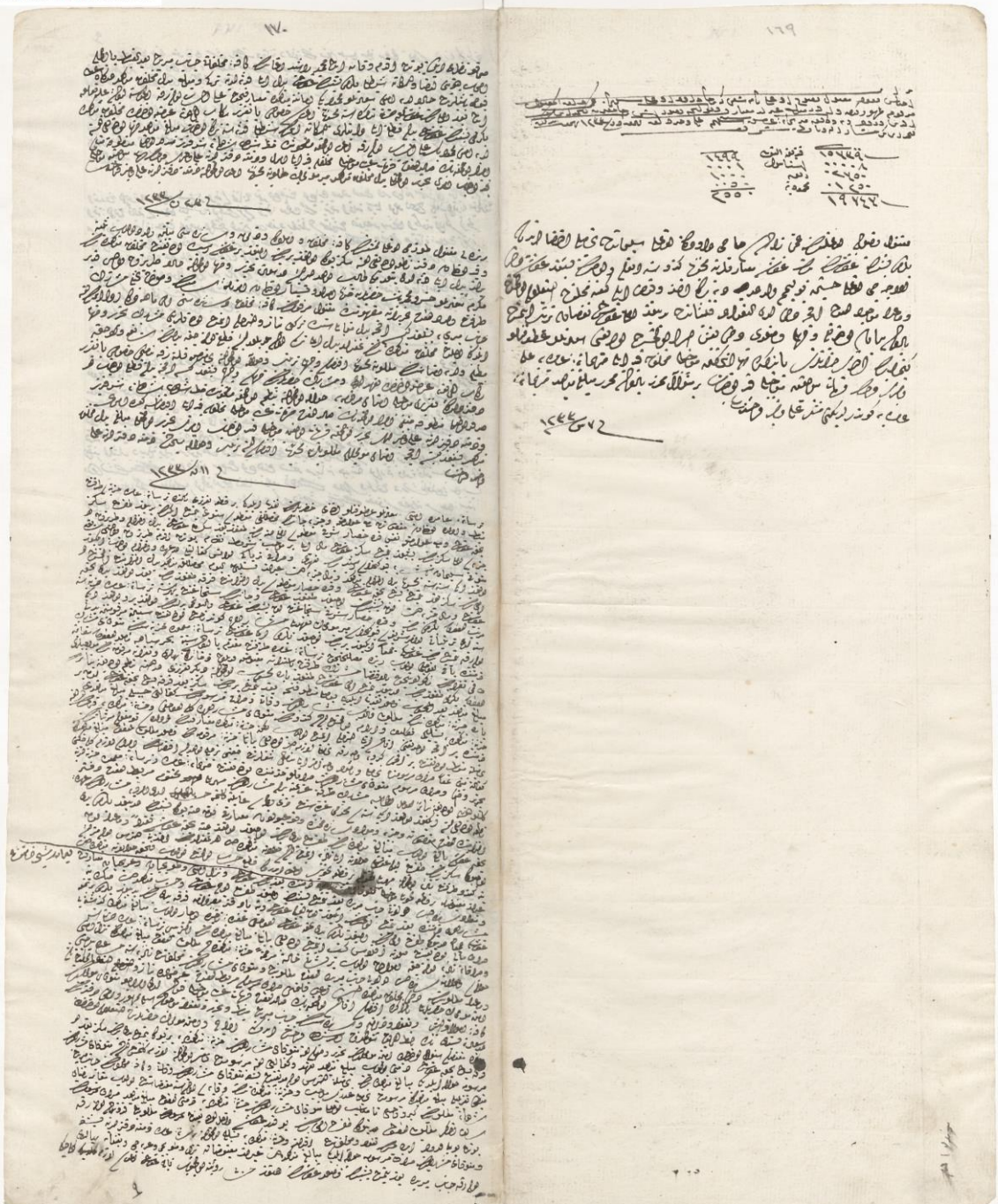
HAT. 0520

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

MAD.d.09758

Belge5.Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın muhallefat kaydına dair Trabzon Valisi Hüsrev Paşa ve Trabzon kadısına emir verilmesi

MAD.d.09758

Belge6. Memiş Ağa'nın muhalefatına dair

[illegible][illegible]

و کتب و نسخ و لوحات و منشور و غیره موجود است در این مجلس که بنابر قریب
فرقه عامینش صادر میگردد

۲۰۵

حاجه ملوکه طریقی و زمره کویز (المعروف) دوکر ضلع فانیس

[illegible][illegible]

Fotoğraf 1-2. Memiş Ağa'nın Makot Köyü Camii yanında defnedin diyerek yeğenlerine vasiyetini söylemesi üzerine mezarı Of'un Alona/Makot köyündedir (Hayrat/Ağaçlı Mahallesi)

Kaynak: Mustafa Ahmet TUZCUOĞLU

Fotoğraf 3-4. Rize Müze Evi'nde bulunan Memiş Ağa'nın kardeşi padişah tarafından silahşorluk unvanı alan Tuzcuoğlu Osman Ağa'nın mezar taşı

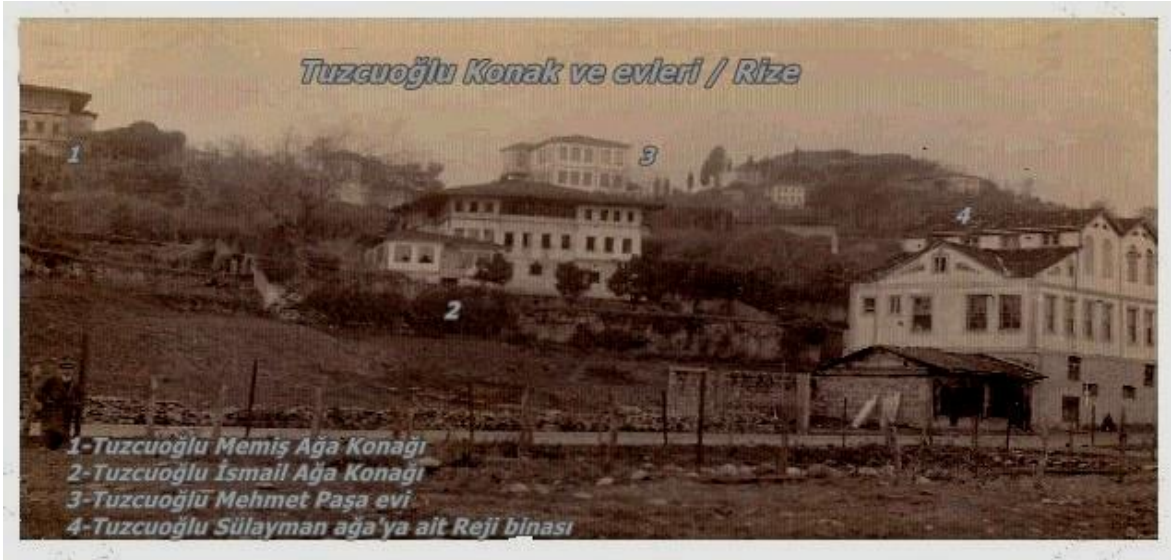
“Huve'l-Hayyu'l-Baki İsmi Hazret-i Osman Tuzcuzade lakab Bir ehli Rize şerefrazigühter-i ehaveyn ki Tuzcuzade Muhammed Ağa biraderidir. İki birader idi üç Rize'de kamereyn (Kemturin) İkincisidir anın padişah silahşörü hem olmuş idi ona hüsn-vasiyeti Zebûre'nin.”

Kaynak: Mustafa Ahmet TUZCUOĞLU

Fotoğraf 5.Tuzcuoğulları Ailesine Ait Bir Fotoğraf Karesi

Kaynak: Mustafa Ahmet TUZCUOĞLU

Fotoğraf 6.Günümüzde sadece Memiş Ağa'nın Konağı bulunmaktadır.

Kaynak: Mustafa Ahmet TUZCUOĞLU

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Gökmen KARADEMİR			
Doğum Yeri:				
Doğum Tarihi:				
Medeni Durumu:				
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Gazi Artvin İlköğretim Okulu		Artvin	2000
Ortaöğretim	Gazi İlköğretim Okulu		Artvin	2005
Lise	Kazım Karabekir Anadolu Lisesi	Sosyal Bilimler	Artvin	2008
Lisans	Artvin Çoruh Üniversitesi	Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü	Artvin	2013
Yüksek Lisans	Artvin Çoruh Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enst.	Artvin	2019
İş Deneyimi:	Özel bir kuruluştaki 3 yıllık tarih öğretmenliği tecrübesine sahibim			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
e-posta				
Yayınlarımlarım:				